



**T.C.
RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**ABDUH ER-RÂCİHÎ VE BAZI DİL BİLİM KONULARINA
YAKLAŞIMI
(Yüksek Lisans Tezi)**

Muhammed BAYRAKTUTAR

**Danışman
Doç. Dr. Mustafa IRMAK**

**RİZE
2023**

KABUL VE ONAY

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında, Doç. Dr. Mustafa IRMAK danışmanlığında, Muhammed BAYRAKTUTAR tarafından hazırlanan *Abduh er-Râcihi ve Bazı Dilbilim Konularına Yaklaşımı* adlı bu tez çalışması, 16/12/2022 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği/oy çokluğuyla başarılı bulunarak jürimiz tarafından **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri	Unvanı, Adı SOYADI	İmza
Başkan	: Doç. Dr. Mustafa IRMAK	
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Ahmet KAPLAN	
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Zahir ASLAN	

ETİK BEYAN

Temel İslam Bilimleri Tezli Yüksek Lisans Programından mezun olmak üzere teslim ettiğim “Abduh er-Râcihî ve Bazı Dilbilim Konularına Yaklaşımı” adlı tezim, bilim ve araştırma etiği prensiplerine riayet edilerek tarafımdan yazılmıştır.

Tez çalışmamda, başka kaynaklardan aktarılan bütün bilgi ve alıntılar, Enstitünüz Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak açıkça gösterilmiştir. Kaynağı gösterilenler dışında kalan bütün bilgiler uygun araştırma yöntemi kullanılarak tarafımdan edinilmiş ve esere bu şekilde yansıtılmıştır. Şahsıma ait olmayan hiçbir bilgi, kasıt veya kusurlar, şahsıma aitmiş gibi gösterilmemiştir. İnternet kaynakları dâhil, sahibine/kaynağına atıf yapılmaksızın hiçbir bilgi kullanılmamıştır. Aksinin ortaya çıkması halinde doğacak bütün hukuki, idari, akademik ve etik sorumluluk tarafıma ait olacaktır. Eserin tesliminden sonra herhangi bir zamanda, bilim etiğine aykırılık tespit edilmesi ve / veya eserimle ilgili intihal veya intihal şeklinde anlaşılabilecek bir durumun ortaya çıkması halinde; Üniversiteniz ve eğitim kadronuzun hiçbir şekilde sorumlu tutulmayacağını hür irademle kabul, beyan ve taahhüt ederim.

16/12/2022

Muhammed BAYRAKTUTAR

ÖN SÖZ

İnsanı diğer canlılardan ayıran önemli bir araç olarak dilin varlığı insanlık tarihiyle eş zamanlı olsa da dilbilim çalışmalarının tarihi MÖ. 3500'lü yıllara dayanmaktadır. Arap dünyasında İslam fetihleriyle birlikte Arapça bilmeyen farklı toplumlar Arap halkıyla iç içe geçmiştir. İslam dininin ana kaynağı olan Kur'ân-ı Kerim'in okunuşunda hatalar meydana gelince, Kur'ân dilini diğer toplumlara hatasız bir şekilde öğretebilmek amacıyla dilbilim gelişmeye başlamıştır. İlk olarak Ebu'l-Esved ed-Düelî (ö. 69/688) temel gramer kaidelerini tespit ederek sözlü gelenekle öğrencilerine aktarmıştır. Daha sonra sözlü gelenek yazılı geleneğe dönüşmüş ve Sibeveyhi (ö. 180/796) bu alanın ilk sistematik eseri olan *el-Kitâb*'ı telif etmiştir. Zikredilen bu eserler ve çalışmalar dilin fûruu ile alakalı olup kelimeler, anlamları ve cümle içerisinde kullanımlarıyla ilgili çalışmalardır.

Dilin usulü ile ilgili olarak yapılan çalışmalarda dilin doğuşu, özellikleri, lafızmana ilişkisi, lehçe farklılıkları gibi dilin genel özelliklerini ele alan konular işlenmektedir. Klasik dönemde fıkhu'l-luga (dil derin bilgisi) olarak isimlendirilen dilbilim, ilk olarak 10. yüzyılda İbn Fâris (ö. 395/1004), Seâlibî (ö. 429/1038) ve İbn Cinnî (ö. 392/1002) ile ortaya çıkmıştır. Abduh er-Râcihî (1937-2010) bu alanın modern dönemdeki en önemli müelliflerinden biri olarak zikredilebilir.

Abduh er-Râcihî'nin bazı dilbilim konularına yaklaşımını ele aldığımız çalışmamız, giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde dilbilimle alakalı genel bilgiler ve Râcihî'nin hayatı, eserleri ve dilbilim kaynakları hakkında bilgiler verilmektedir. İkinci bölümde ise Râcihî'nin Fıkhu'l-Luga ve İlmu'l-Luga'ya bakışı, Klasik Dönemde Dilbilim, Dilin Tanımı, Dillerin Kökeni, Dilin Gelişimi ve Lehçeler başlıkları ele alınmaktadır.

Çalışmanın bu aşamaya gelmesine katkı sağlayan değerli hocalarım Doç. Dr. Mustafa IRMAK'a, Doç. Dr. Ali KUMAŞ'a, Dr. Öğr. Üyesi Ahmet KAPLAN'a, Dr. Öğr. Üyesi Zahir ASLAN'a, Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin YAĞCI'ya ve desteğini üzerimden esirgemeyen değerli aile üyelerime en kalbi duygularıyla teşekkür ederim.

Muhammed BAYRAKTUTAR

2023 / RİZE

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	I
ETİK BEYAN.....	II
ÖN SÖZ	III
İÇİNDEKİLER	IV
ÖZET	VI
ABSTRACT.....	VII
KISALTMALAR.....	VIII
TABLolar LİSTESİ.....	IX
ŞEKİLLER LİSTESİ	X
GİRİŞ	1
1. DİL BİLİME GENEL BİR BAKIŞ VE ABDUH ER-RÂCİHÎ	4
1.1. Dil ve Dilbilim Kavramları Hakkında	4
1.2. Genel Dilbilim Tarihi.....	8
1.3. Dilbilimin Alt Dalları.....	12
1.3.1. Adbilim (Onomastik)	12
1.3.2. Anlambilim	14
1.3.3. Biçimbilgisi	14
1.3.4. Dizim Bilgisi	16
1.3.5. Köken Bilgisi	16
1.3.6. Lehçebilim	17
1.3.7. Metindilbilim	18
1.3.8. Ses Bilgisi ve İşlevsel Sesbilim	18
1.3.9. Sözcükbilim	20
1.3.10. Sözlük Bilgisi	20
1.3.11. Toplumdilbilim	23
1.3.12. Belagat İlmi.....	23
1.4. Arap Dilinde Dilbilim Kavramları.....	24
1.5. Abduh er-Râcihî.....	25
1.5.1. Hayatı	25

1.5.2. Eserleri	26
1.5.3. Dilbilim Kaynakları	30
2. ABDUH ER-RÂCİHÎ'NİN BAZI DİLBİLİM KONULARINA YAKLAŞIMI....	32
2.1. Fıkhu'l-Luga ve İlmu'l-Luga'ya Bakışı	32
2.1.1. Râcihî'nin Gözünden Batıda Dilbilimin Gelişimi	37
2.1.2. İlmu'l-Luga'nın Sınırları.....	40
2.1.3. İlmu'l-Luga'nın Metotları	42
2.2. Klasik Arap Dilbilimi ve Fıkhu'l-Luga-İlmu'l-Luga Tartışması.....	43
2.3. Dilin Tanımı.....	46
2.3.1. Dil Sestir	47
2.3.2. Dil İfadedir.....	49
2.3.3. Dil Toplumsaldır	51
2.3.4. Dil İhtiyaçtır.....	54
2.4. Dillerin Kökeni	55
2.5. Arapçanın Üstünlüğü ve Diğer Dillerle Etkileşimi Meselesi	58
2.6. Lehçeler	60
2.6.1. Kureyş Lehçesinin Üstünlüğü Meselesi.....	61
2.6.2. Kıraatler ve Lehçeler.....	66
3. SONUÇ.....	68
KAYNAKÇA.....	70

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Ana Bilim Dalı : Temel İslam Bilimleri

Tez Türü : Yüksek Lisans Tezi

Danışman : Doç. Dr. Mustafa IRMAK

Hazırlayan : Muhammed BAYRAKTUTAR

Yıl : 2023

Sayfa : 86

ÖZET

ABDUH ER-RÂCİHÎ VE BAZI DİLBİLİM KONULARINA YAKLAŞIMI

Dilbilimin en önemli amacı, dilin işleyişini anlamak ve anlatmaktır. Arap coğrafyasında da dilbilim ilk olarak, Kur'ân'ı daha iyi anlamak, korumak ve anlatmak için gelişmiştir. Araştırmamız Abduh er-Râcihî'nin (1937-2010) dilbilimine dair bazı yorumlarını kapsamaktadır. Birinci bölümde kavramsal çerçeve, Râcihî'nin hayatı, eserleri ve dilbilimin Batıda ve Arap dünyasındaki yansımalarından bahsedilmiştir. İkinci bölümde fıkhu'l-luga ve ilmu'l-luga kavramları Râcihî'nin görüşleri ile beraber ayrıntılı bir biçimde incelenmiş, Daha sonra, Ebu'l-Feth Osman b. Cinnî'nin (ö. 392/1002) yapmış olduğu dil tanımı, Râcihî'nin görüşleri ile birlikte analiz edilmiş, Bölümün sonunda ise dilin doğuşu meselesi ele alınmıştır. Ayrıca dilin gelişimi ve lehçeler konusu işlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Abduh er-Râcihî, Fıkhu'l-Luga, Ilmu'l- Luga, Dilbilim

Recep Tayyip Erdogan University Institute of Graduate Studies

Department : Basic İslamic Sciences
Thesis Type : Master Thesis
Supervisor : Assoc. Prof. Dr. Mustafa IRMAK
Author : Muhammed BAYRAKTUTAR
Year : 2023
Pages : 86

ABSTRACT

ABDUH AL-RAJIHI AND HIS APPROACH TO SOME LINGUISTICS

The most important aim of linguistics is to understand and explain the working of language. There is no doubt that the phenomenon of linguistics in the Arab geography first developed in order to better understand, preserve and explain the Qur'an. Our research includes Abduh Al-Rajihî's (1937-2010) views on linguistics. In the first part of our research, the conceptual framework, Al-Rajihî's life, works and the reflections of linguistics in the West and the Arab world are mentioned. In the second part, after examining the concepts of fiqhu'l-luga and ilmu'l-luga in detail together with Al-Rajihî's views, the language definition made by Ebu'l-Feth Osman b. Cinnî (392/1002) is analyzed together with Al-Rajihî's views. At the end of the chapter, researches about the birth of language and Râcihî's views are expressed. In addition, after making evaluations about the development of the language and its dialects within the framework of Al-Rajihî's views, Al-Rajihî's thoughts on the Arabic dialects in the Qur'anic recitations are presented.

Keywords: Abduh Al-Rajihî, Fiqhu'l-luga, Ilmu'l-luga, Linguistics

KISALTMALAR

bk.	: Bakınız
by	: Basım yeri yok
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Doç.	: Doçent
drl.	: Derleyen
ed.	: Editör
Prof.	: Profesör
H	: Hicri
haz.	: Hazırlayan
Hız.	: Hazret, Hazreti
md.	: Madde
MÖ	: Milattan önce
MS	: Milattan sonra
No.	: Numara
s.	: Sayfa
S	: Sayı
s.a.s	: Sallallahu aleyhi ve sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
t.y.	: Basım tarihi yok
vb.	: Ve benzeri, ve benzerleri, ve bunun gibi
vd.	: Ve devamı; ve diğerleri
vs.	: Vesaire
yy.	: Yüzyıl

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. Râcihî'nin Modern Dönem Arap ve Avrupalı Dilbilim Kaynakları	30
Tablo 2. Dilbilimin Temel İnceleme Alanları.....	41
Tablo 3. Konuşma ve Yazı Dili Arasındaki Farklar.	48
Tablo 4. Toplumdilbilim Hakkındaki Terimlerin Dönemlere Göre Gelişimi.....	54



ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Abduh er-Râcihî	25
--------------------------------	----



GİRİŞ

Dilbilimin en önemli amacı, dilin işleyişini anlamak ve anlatmaktır. Arap coğrafyasında da dilbilim olgusu ilk olarak, Kur'ân'ı daha iyi anlamak, korumak ve anlatmak için gelişmiştir. Fıkhu'l-luga ilmi olarak bilinen dilbilim eserleri ise ilk olarak Ahmed b. Fâris (ö. 395/1004), Ebu'l-Feth Osman b. Cinnî ve es-Seâlibî (ö. 429/1038) ile birlikte miladi 10. ve 11. yüzyıllarda ortaya çıkmıştır. Daha sonra 15. yüzyılda Ebü'l-Fazl Celâlüddîn es-Süyûtî (ö. 911/1505) de eserleriyle bu ilmin gelişmesine önemli bir katkı sağlamıştır. Bu alanda modern dönemin en önemli müelliflerinden Hifnî Nâsif (1856-1919), Subhî es-Sâlih (1926-1986), Ramazan Abdüttevâb (1930-2001), İbrâhim b. Ahmed b. Râşid es-Sâmerrâî (ö. 2001), Hâtim Sâlih Dâmin (1938-2013), Temmâm Hassân (1918-2011) ve Abduh er-Râcihî (1937-2010) zikredilebilir.

Fıkhu'l-luga alanında yazılan eserlerde net bir yöntem ve konu dizilimi yoktur. Ancak genel itibariyle bu alanda yazılan kitaplar; dilin kökeni, Arap dilinin nereden geldiği, nitelikleri, Arapça lehçeler ve aralarındaki farklar, fonetik, sarf, nahiv, lafız-mana ilişkisi, delalet şekilleri, etimoloji (iştikak), Arapça lügat ve lügat sahiplerinin metotları ve bazı belagat konularını muhtevidir.¹ Yapılan bu araştırmalarda kültürel veya edebi bazı amaçlar güdülmektedir. Bunun en büyük örneği de Kur'ân'ın manasını daha iyi anlayabilmek için yapılan Arap dili araştırmalarıdır.

XX. yüzyıla geldiğimizde ise Avrupada Ferdinand de Saussure (1857-1913) ile başlayan modern dilbilim, herhangi bir hedefi gütmeksizin, dilin kendi içinde kendi için araştırılması amacıyla gelişimini devam ettirmektedir. Buna bağlı olarak da Arap dünyasında fıkhu'l-luga ve ilmu'l-luga başlığı altında yeni kitaplar yazılmaktadır.²

Biz de bu araştırmamızda Nahiv ve fıkhu'l-luga ile ilgili çalışmalar yapan Abduh er-Râcihî'nin bazı dilbilim konularına yaklaşımını ele almaktayız. Araştırmamız Abduh er-Râcihî'nin *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, *el-Luga ve Ulûmu'l-Muctema*, *el-Lehecâtu'l-Arabiyye fi'l-Kırââtî'l-Kur'âniyye* adlı eserlerinde değinmiş olduğu bazı dilbilim konularına yaklaşımlarıyla sınırlı kalacaktır. Çünkü Râcihî dilbilim konularını genel olarak zikredilen eserlerde ele almaktadır.

¹ Ahmet Dağ, “Dil Bilimsel Alan Olarak Fıkhu'l-Luga, Doğuşu, Konusu ve Önemi”, *Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Fakültesi İlmi Dergisi* 20-21 (2015).

² Ramazan Demir, “Arap Dilinde 'Fıkhu'l-Luga' ve 'İlmu'l-Luga' Terimlerinin Kullanımı, Tanımı, Konusu ve Gayesi”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/23 (Ocak 2011), 183-203.

Arap dünyasında klasik dönemden beri mevcut olan, Batıda da son yüz elli yıl içerisinde ortaya çıkıp ciddi ivme kazanan dilbilim alanında ülkemizdeki yapılan çalışmalar, alanın çok gerisinde kalmaktadır.³

Râcihî batılı dilbilim çalışmalarının metotlarını ortaya koymuş sonra da bu metotlar ve Arap dilbilimi arasında ilişki kurmuştur.⁴ O'nun yapmış olduğu bu çalışmalara göre Arap dilbilimi Batıda gelişen dilbilimin temellerini içinde barındırmaktadır.⁵

Araştırmadaki amacımız Abduh er-Râcihî'nin dilbilim alanındaki görüşlerini değerlendirerek, Arap dünyasında dilbilim alanında tanınmış meşhur bir müellifin görüşlerini Türk dünyasına tanıtmak, ileride yapılacak olan çalışmalara katkı sağlamaktır.

Araştırmada "Doküman Analizi" yöntemi kullanılmaktadır. Abduh er-Râcihî'nin dilbilim görüşleriyle ilgili kitap, tez, makale, bildiri, rapor, inceleme ve araştırmalardan istifade edilmiş, ihtiyaç duyulduğunda yayınlanan basılı ve elektronik gazete ve dergiler taranmakta ve makalelerdeki konu ile ilgili olan hususlar araştırılmıştır.

Bu alanda Mehmed Nafi Arslan'ın *Abduh er-Râcihî ve et-Tatbiku'n-Nahvi Adli Eseri* konulu yüksek lisans tezi⁶ konumuzu gramer açısından ele almakla beraber Abduh er-Râcihî'nin şahsı ve eserleriyle⁷ ilgili olarak yapılmış bir araştırmadır. Dr. Halil 'Üceyne'nin *el-Mu'temeru'd-Düveliyu's-Sâbi* li'l-Lugati'l-Arabiyye Sempozyumunda sunmuş olduğu *Ârâu'l-Allâme Abduh er-Râcihî ve Cuhûduhû fî Mecâli T'âlimi'l-Luga el-Arabiyye* adlı bildirisinde Arapça'nın öğretimi hususunda Abduh er-Râcihî'nin fikirleri ve çabaları ele alınmaktadır. Beyrut Arap Üniversitesi

³ Ali Güven, *Türkiye'de Günümüze Kadar Yapılmış Olan Toplumsal Dilbilim Çalışmalarına Genel Bir Bakış* (Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 99.

⁴ Selman Abbas 'İd, *Takvîmu'l-Fikr en-Nahvî İnde'l-Lisâniyyîne'l-Arab* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2016), 203.

⁵ Selman Abbas 'İd, *Takvîmu'l-Fikr en-Nahvî İnde'l-Lisâniyyîne'l-Arab*, 203.

⁶ Mehmed Nafi Arslan, *Abduh er-Racihi ve et-Tatbiku'n-Nahvi Adli Eseri* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011).

⁷ Abduh er-Râcihî, *el-Lehecât el-Arabiyye fi'l-Kıraâtî'l-Kur'âniyye* (İskenderiye: Daru'l-Ma'rifeti'l-Camiyye, 1996); Abduh er-Râcihî, *en-Nahvu'l-Arabî ve'd-dersü'l-Hadis Bahs fi'l-Menhec* (Beyrut: Daru'n-Nahdati'l-Arabiyye, 1979); Abduh er-Râcihî, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübî'l-Arabiyye* (Beyrut: Daru'n-Nahdati'l-Arabiyye, 2009); Abduh er-Râcihî, *el-Luga ve Ulûmu'l-Mûctema* (Tanta: Daru's-Sahabe li't-Turas, 2012); Abduh er-Râcihî, *İlmu'l-Lugati't-Tatbîkî ve Talimu'l-Arabiyye* (İskenderiye: Daru'l-Ma'rifeti'l-Camiyye, 1995).

Edebiyat Fakültesinde Lima Adnan Gusn'un *el-Cuhûdu'l-Lugaviyye ve'l-Mâ'rifiyye li-Abduh er-Râcihî* adlı yüksek lisans tezi vardır.



1. DİLBİLİME GENEL BİR BAKIŞ VE ABDUH ER-RÂCİHÎ

Bu bölümde ilk olarak dil, dilbilgisi ve dilbilim kavramlarına, genel dilbilim tarihine ve dilbilimin tarihte ve günümüzdeki alt konularına değinilecek, Arapların tarihten günümüze bu bilim dalını isimlendirmeleri konusunda bilgi sunulacak, bölümün son kısmında ise Râcihî'nin hayatı ve eserleri ele alınacaktır.

1.1. Dil ve Dilbilim Kavramları Hakkında

Dil düşüncelerimizin dışı açıldığı penceredir. Dille düşünürüz, kullandığımız dilin kavramları kelimeleri ne kadar çoksa düşünce dünyamız da bir o kadar geniş olabilmektedir. Dil: "Her toplumun kendisiyle maksatlarını ifade ettikleri seslerdir."⁸ Dil en geniş manası ile doğuştan olmayan, sonradan kazanılan, çıkardığımız seslerle birlikte uzuvlarımızın, jest ve mimiklerimizin hareketlerini de içine alan, iki taraf arasındaki iletişimi sağlayan bir sistemdir. Dar manası ile dil, sadece ses, kavram ve kelime üzerine kurulmuş bir işaretler sistemidir.⁹

Dilin terim olarak sözlükteki tanımlarını ise şu şekilde sıralayabiliriz:

1. "İnsanlar arasında anlaşmayı sağlayan ve sese, seslerin birlikteliğine, bu birlikteliklerin anlamlı olmasına ve anlamlı ses birliklerinin dizilimine dayalı doğal araç."¹⁰
2. "Ferdinand de Saussure'ün yapısal dilbilim kuramında, dilin bireysel kullanımından özgür olan, soyutlamadaki biçimi."¹¹
3. "İnsanların düşündüklerini ve duyduklarını bildirmek için kelimelerle veya işaretlerle yaptıkları anlaşma, lisan, zeban."¹²
4. "Bir çağa, bir gruba, bir yazara özgü söz dağarcığı ve söz dizimi."¹³

Farklı kaynaklardan edindiğimiz dilin birçok tanımına yer verdikten sonra, bu tanımların ortak olarak ifade ettikleri unsurları şu şekilde sıralayabiliriz.¹⁴

1. Dil düşünceyle ilişkilidir.

⁸ Ebu'l-Feth İbn Cinnî, *el-Hasais* (Daru'l-Hadis, 2008), 1: 34.

⁹ Necip Üçok, *Genel Dilbilim (Lengüistik)* (İstanbul: Multilingual, 2004), 13.

¹⁰ Mehmet Hengirmen, *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Engin Yayınevi, 2009), 117.

¹¹ Hengirmen, *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, 117.

¹² Şükrü Haluk Akalın vd., *Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2011), 1/664.

¹³ Akalın vd., *Türkçe Sözlük*, 1/664.

¹⁴ Nesrin Bayraktar, *Dil Bilimi* (Ankara: Nobel, 2020), 2.

2. Dil toplum ve kültürle ilişkilidir.
3. Dil iletişim yöntemidir.
4. Dil sembollerden oluşan bir sistemdir.
5. Dil yaşayan bir organizmadır.
6. Dil sürekli değişim halindedir.

Bu unsurlardan hareketle dilin şu şekilde ayrıntılı bir tarifi yapılmıştır:

Dil; insanlar arasında anlaşmayı, duygu ve düşünce alışverişini sağlayan, bilinmeyen bir zamanda, bilinmeyen bir biçimde oluşan, ait olduğu toplumu her yönüyle ifade eden, işaret ettiği varlık ve kavramlarla arasında doğrudan bir ilişki bulunmayan nedensiz ses sembollerinin oluşturduğu, yaşayan ve doğal bir sistemdir.¹⁵

Doğan Aksan yukarıda vurguladığımız maddeleri bir örnek vererek delillendirmektedir. O'nun dil tanımında vurgu yaptığı nokta, "dilinin her yönüyle bir milletin kültürünün aynası olması" özelliğidir. Aksan bunu bir örnekle açıklar; bundan bin yıl sonra bir bilim adamının Türklerle ilgili bir araştırma yaptığını varsayalım. Türklerle ilgili hiçbir bilgisi ve ilişkisi olmayan bu bilim adamı ilk olarak dilimizi öğrense, sadece Türkçenin söz varlığını inceleyerek ülkemizin bu yüzyılda hangi koşullar içinde bulunduğunu, ne gibi değişikliklere sahne olduğunu, bizde hangi kavramların önem taşıdığını ve hangi uluslarla ilişki kurduğumuzu saptayabilir. "Türk dilinin 1923 yılından sonraki metinlerini inceleyerek yurdumuzda cumhuriyet döneminden sonraki gelişme ve değişimleri ortaya koyabilir. Bugün Köktürk yazıları, ulusumuzun 8. yüzyıldaki kültürüyle ilgili, pek değerli ipuçları vermektedir."¹⁶

Sonuç olarak dilin farklı açılardan farklı özelliklerine ulaşmaktayız. Haberleşme, bildirişme açısından insan dili, dünyadaki çeşitli bildirişme dizgelerinin en gelişmişidir.¹⁷ Sosyolojik açıdan baktığımızda dil, ilk anılması gereken kurumdur. Çünkü dil olmadan insanların birlikte yaşamaları, toplum haline gelebilmeleri mümkün değildir.¹⁸ Sanatsal açıdan dile baktığımızda ise insanı insan yapan nitelik onun sanat yönüdür, söze dayanan bütün sanatların asli kaynağı da dildir.¹⁹ Bir insan topluluğunu ulus yapan değerlerin en başında dil gelir, o topluluğun bireylerini, ulusa, ülkeye ve geçmişine bağlayan en sıkı bağ dildir.²⁰

¹⁵ Bayraktar, *Dil Bilimi*, 15.

¹⁶ Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2020), 1/13.

¹⁷ Aksan, *Her Yönüyle Dil*, 1/13.

¹⁸ Aksan, *Her Yönüyle Dil*, 1/13.

¹⁹ Aksan, *Her Yönüyle Dil*, 1/12.

²⁰ Aksan, *Her Yönüyle Dil*, 1/13.

Dilbilgisine gelince onun hakkında şunları zikredebiliriz. Dilbilgisi bir tek dille ilgilenir, her dilin kendine özgü dil bilgisi vardır, o dili kurallar çerçevesinde ve ses, biçim, dizim, anlam açısından inceler. Dil bilgisi Türkçe, Arapça ya da Almanca gibi bir dilin sözdizimsel kurallarını açıklayıp sıralar ve kurallara aykırı durumları göz ardı eder. Dil bilgisinin inceleme alanı olan dil, yalnızca konuşma çoğunlukla da yazı dilidir.²¹

Dilbilgisinin terim olarak tanımı ise şöyledir: "Dilbilgisi: Dilin ses, anlam, dizim gibi yapılarını etkileşim içinde kendine özgü anlatım yolları kullanarak sunan düzenek, bu düzeneğe ait kurallar düzenlemeler bütünü."²² Dilbilgisinin diğer bir tanımı ise şöyledir: "Bir dilin ses, biçim ve cümle yapısını inceleyip kurallarını tespit eden bilim, gramer."²³

Dilbilim ise "dili inceleyen bilim, dilin bilimi"²⁴ genel olarak dillerden bahseden bir ilim dalıdır. Dillerin kendilerine özgü yasaları, eğilimleri, sorunları vardır, bütün dilleri kapsayan ortak yasalar, ortak sorunlar ve ortak özellikler de vardır.²⁵ Dil dediğimiz bu çok yönlü varlığı inceleyen özellikle de onun başlıca sorunlarına eğilen bilime dilbilim deriz.²⁶

Dilbilimin terim olarak sözlükteki tanımlarını ise şöyle sıralayabiliriz:

1. "İnsan dilinin yapısını, yazılı ve sözlü kullanımını, sosyal, kültürel ve etnik etmenlerle ilişkilerini, öğrenimi ve öğretimini inceleyen bilim dalıdır."²⁷
2. "Dilbilim dilin ses, anlam, dizim gibi yönlerini ele alan dilbilgisini içermesi yanında dili; bireysel, toplumsal, uzamsal, kültürel, tarihsel, vb. çeşitli açılardan ele alan bir bilim dalıdır. Bir dilin gelişmesi, değişmesi, öğrenilmesi, öğretilmesi gibi konular da dilbilimin inceleme alanına girer."²⁸

²¹ Bayraktar, *Dil Bilimi*, 24.

²² Hengirmen, *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, 119.

²³ Akalın vd., *Türkçe Sözlük*, 1/665.

²⁴ Aksan, *Her Yönüyle Dil*, 1: 14.

²⁵ Aksan, *Her Yönüyle Dil*, 1/13.

²⁶ Aksan, *Her Yönüyle Dil*, 1/13.

²⁷ Hengirmen, *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, 119.

²⁸ Hengirmen, *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, 119.

3. "Dil bilimi: dillerin yapısını, gelişmesini, dünyada yayılmasını ve aralarındaki ilişkileri ses, biçim, anlam ve cümle bilgisi bakımından genel veya karşılaştırmalı olarak inceleyen bilim, lisaniyat, lengüistik, filoloji."²⁹

Dilbilimi araştırmaları; dilin iletişim kurmada kullanılış biçimi ve ne kadar iletişime araç olabildiğini bulmaya çalışır. Dil nedir? Nasıl çalışır? Sorularına yanıt arar. Dilbilimin araştırma alanlarını kısaca ifade etmek gerekirse şu meyanda cevaplar verilebilmektedir. Dil insanın fizik, düşünce ve ruh yapısıyla ilişkilidir, aynı şekilde dilbilim de fizik, düşünce ve ruh eylemlerini konu alan bilim dallarıyla ilişkilidir. Dilbilim çok çeşitli sorunlara eğilmektedir, örneğin konuşma eylemi bakımından fizyoloji ve fizik, felsefe, ruhbilim, toplumbilim, insanbilim, budunbilim (etnoloji), coğrafya, matematik gibi çeşitli araştırma alanlarına giren çok çeşitli sorunlar dilbilimin araştırma alanları içerisinde yer almaktadır.³⁰

Dilbilim, filoloji olarak bildiğimiz geleneksel dilbilimden doğmasına rağmen yöntem açısından, geleneksel dilbilimden de diğer insan bilimlerinden de farklı tutulmaktadır.³¹

Filolojinin özellikleri genel mahiyetiyle bu şekilde ifade edilmektedir:

1. Geleneksel dil bilgisinde (filoloji) kurallar belirlenmektedir. Dil eğitiminde bu kurallar benimsetilmektedir.
2. Dilbilgisini Atomist diye adlandırabiliriz, çünkü dilbilgisi konusunu birbirinden bağımsız küçük birimlere böler ve zaman içerisinde gelişimini takip eder.
3. Filolojide dil, henüz bilimsel düşünce yerleşmemiş olmasından ötürü canlı bir gövdeye benzetilir, doğuşu, gelişmesi ve ölümü vardır, bunun yanında ana dil, kız dil³² gibi kavramlar da söz konusudur.

Dilbilimin özelliklerini ise bu şekilde maddeler halinde zikredebiliriz:

²⁹ Akalın vd., *Türkçe Sözlük*, 1/665.

³⁰ Aksan, *Her Yönüyle Dil*, 1/14.

³¹ Mehmet Aydın, *Dilbilim El Kitabı Temel Kavramlar Ve Konular* (İstanbul: Akademik Kitaplar, 2021), 21.

³² Kız dili: Toplum içerisindeki bir grubun belirli bir dönem içerisinde, sadece kendi aralarında kullanmış oldukları dildir. 21. yy.'da cep telefonlarının hayatımıza girmesiyle birlikte özellikle 15-35 yaş aralığındaki kadınların mesajlaşırken kullanmış oldukları dili örnek verebiliriz. Aydın, *Dilbilim El Kitabı*, 21.

1. Dilbilimde tasviri yöntem benimsenir, dil olguları tümdengelim yöntemiyle tasvir edilir.
2. Dilbilimde yazılı ve edebiyat dili yerine sözlü dile yönelim vardır.
3. Dilbilim dili sistem olarak görür, dildeki herhangi bir birimi tek başına incelemek yerine sistemle ilişkisi içinde inceler,      birimi önemli yapan sistem içindeki işlevidir.

1.2. Genel Dilbilim Tarihi

Genel dilbilim tarihine baktığımızda    merhalede değerlendirilmektedir.³³

1. Eski a dan 1800'l  yıllara dilbilimin anlaşılması merhalesi,
2. 18. yüzyıldan günümüze filoloji çalışmaları merhalesi,
3. 19. yüzyıldan itibaren dillerin birbiriyle mukayese edilerek yeni sonuçlara varma merhalesi.

Birinci merhalenin başlangıcı ile birlikte  u sorulara cevaplar aranır.

- İnsanoğlu neden her yerde aynı dili kullanmıyor?
- İlk kelimeler nasıl meydana gelmiştir?
- Bir nesne ile onu göstermeye yarayan işaret arasındaki ilişki nedir?
- Neden eşyanın ismi öyle de böyle değil?

Birinci merhale  limleri daha çok "etimoloji (menşe ve mana bakımından gerçek bilgisi)"  zerinde durmuşlardır. Örneğin birinci merhale  limlerinin üzerinde en çok durduğu sorulardan; Nesne ile onu gösteren işaret arasındaki ilişkinin, doğal bir zorunluluk sonucunda mı yoksa ihtiyarî olarak mı gerçekleştiği? Sorusunun cevabı genellikle teolojik olarak verilir.³⁴

Kur'ân'da Allah'ın  dem'e (a.s) isimleri   retti i zikredilmektedir,³⁵ ancak isimlerin mahiyeti hususunda bazı İslam müfessirleri konuya genel olarak yaratılanların tek tek isimlendirilmesi olarak bakmı tır. Örneğin Allah'ın bütün yeryüzü canlılarını ve ku ları isimlendirmesi,³⁶ yaratılanların isimlendirilmesi, her şeyin ismi, insanların varlıkları tanımak için kullandığı isimler, bütün mahl katın

³³   ok, *Genel Dilbilim*, 189.

³⁴ Bk. Üçok, *Genel Dilbilim*, 190.

³⁵ el-Bakara 2/31.

³⁶ Muk til b. Süleyman, *Tefs ir-i Kebîr* (Beyrut: Darul-Kütübi'l- lmiyye, 2003).

isimlerinin yanı sıra Allah'ın isimleri (esmâü'l-hüsna) de öğretilmiştir.³⁷ Bazı İslam müfessirlerinin bu bakış açısı, isim ile müsemma arasındaki ilişkinin ilahi bir zorunluluk sonucunda oluştuğunu ifade etmektedir.

Nesne ile onu gösteren işaret arasındaki ilişkinin ihtiyarî olarak gerçekleştiğini söyleyebileceğimiz bir diğer yorum da ilgili ayetin tefsirinin mantıkî kavrama yeteneği olarak tefsir edilmesidir.³⁸ Yani düşünerek isim verebilme melekesidir. Buna göre Allah'ın isimleri Âdem'e öğretmesinden maksat; Âdemoğluna düşünme yetisi ve bunu kullanarak isim verebilme yetisini vermesidir.

MÖ. 7. yüzyılda Eski Mısır'da dilin ortaya çıkışı ile ilgili olarak yapılmış meşhur bir deneyden söz edilebilir. Dil hem bilinçaltına kayıtlı olan hem de duyarak öğrenilebilen bir olgu olmasına rağmen, bu deneyde dilin doğuştan geldiği kabul edilerek ilk dili keşfetmeye çalışmışlardır.

Mısır Kralı Psammatikus dünyada konuşulan ilk dili keşfetmek ister ve söz konusu deneye başvurur. İki bebek alınır ve yanlarında hiç kimsenin konuşmamasını sağlayarak bir çobanın yanına bırakılır, bebeklerin ilk olarak hangi dile ait sözcükleri söyleyeceği gözlemlenmek istenir, bebekler "be" sesini çıkarırlar, Firigcede "bekos" *ekmek* demek olduğundan dünyada ilk dilin Firigce olduğu kararına varmışlardır. Ancak çocukların çıkardığı sese bakılarak, bu sesin çobanın koyunlarından kaynaklanan "me" sesi ile ilişkili olduğu ifade edilmektedir.³⁹ Dolayısıyla çocukların aslında duyarak öğrendikleri söylenebilir.

Dilbilimle ilgili ilk çalışmalar ise Hindistan'da kutsal metinler olan *Vedalar*'ın doğru yorumlanabilmesi ve doğru aktarılabilmesi için yapılmıştır. MÖ. 5. yüzyılda Yaska'nın *Nirukta* adlı eseri *Vedalar*'ın yorumu için yazılmasının yanı sıra içeriğinde kelime türlerini de belirleyerek etimolojiye de yer vermiştir.⁴⁰

³⁷ Hayrettin Karaman, *Kur'an yolu: Türkçe meâl ve tefsir* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003).

³⁸ Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı* (İstanbul: İşaret Yayınları, 1999), 12; Bk. Mehmet Akif Alpaydın, "Âdem'e (a.s) Öğretilen İsimler", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/2 (01 Aralık 2016), 123-138; Ferruh Kahraman, "Hazreti Âdem'e Öğretilen İsimler: İnsanoğlunun Gerçek Mahiyetinin Tezahürü", *Bahkesir İlahiyat Dergisi* 11 (2020), 11.

³⁹ Bayraktar, *Dil Bilimi*, 77.

⁴⁰ Aydın, *Dilbilim El Kitabı*, 23.

MÖ. 4. yüzyılda Panini Sanskritçenin dilbilgisi kurallarını tespit etmiştir. Bu dönemde ilk olarak kelime ile gerçek arasındaki ilişki üzerinde durulmuş, isimlerin fiillerden çıkmış olup olmadıkları tartışılmıştır.⁴¹

Kadim Yunanistan'da ilk dilbilim çalışmaları Yunan filozoflarınca felsefenin bir kolu olarak yapılmıştır. Bu dönemde kelimeler ve işaret ettikleri gerçekler arasındaki ilişki tartışılmıştır. MÖ. 4. yüzyılda Aristo ilk defa dilbilgisini kategorilere ayırmış: Harf, hece, bağlaç, tanımlık, isim ve fiil şeklinde sınıflandırmıştır. MÖ. 3. ve 2. yüzyılda kurulan İskenderiye okulu Yunan metinleri üzerine eğilmiş ve dilbilgisi hakkında önemli çalışmalar ortaya koyulmuştur. MÖ. 1. yüzyılda Trakyalı Dionysios'un *Tekhne Grammatike* adlı eseri dönemin en önemli dilbilim çalışmalarındandır. Eserde dilbilgisi; tanımlık, isim, zamir, fiil, partisip, zarf, edat ve bağlaç sınıflarına ayrılmıştır.⁴² MS. 2. yüzyılda İskenderiyeli Apollonios Dyskolos Grekçenin cümle yapısını incelemiş ve edebî lehçeleri inceleyerek lehçe bilimi hakkında da araştırmalar yapmıştır.⁴³ MS. 5. yüzyılda Hesikios; Mısırca, Akadca, Galatça gibi dilleri araştırarak yapmış olduğu sözlük çalışmasıyla meşhurdur.⁴⁴

Eski Roma, Grek medeniyetini her yönüyle benimsemiş ve Yunanlıların eserlerini tamamlayıcı nitelikteki eserleri ön plandadır.⁴⁵ MÖ. 1. yüzyılda Varro'nun (ö. MÖ. 27) *de Lingua Latina* adlı eseri dilbilgisi ve köken bilgisi açısından önemli bir çalışmadır. Dilbilgisini bir bilim haline getirmek isteyen Varro Grekçe ve Latince arasında dilsel bir bağ olabileceği görüşündedir.⁴⁶ En önemli Latin dilbilimcileri 4. yüzyılda Donatus ve 5. yüzyılda Priscianus'tur.

Orta çağa geldiğimizde dilbilim özellikle Arap-İslam medeniyetinde ciddi ivme kazanmış ve dilin doğuşu meselesi önemli konulardandır.⁴⁷ Kur'ân metni dînî birinci kaynak olmasından ötürü incelemelere konu olmuş ve Tefsir Literatürü gelişmiştir, İslam dünyasında tefsir çalışmaları bir tür dilbilim çalışması sayılır. Arap dilbilimcileri iştikak ve etimoloji üzerinde durarak sözlük çalışmaları yapmıştır. İbn

⁴¹ Aydın, *Dilbilim El Kitabı*, 24.

⁴² Bayraktar, *Dil Bilimi*, 78-79; Aydın, *Dilbilim El Kitabı*, 24.

⁴³ Aydın, *Dilbilim El Kitabı*; Bayraktar, *Dil Bilimi*.

⁴⁴ Bayraktar, *Dil Bilimi*, 79; Aydın, *Dilbilim El Kitabı*, 14; Aksan, *Her Yönüyle Dil*.

⁴⁵ Bayraktar, *Dil Bilimi*, 79.

⁴⁶ Bayraktar, *Dil Bilimi*, 79-80.

⁴⁷ Bayraktar, *Dil Bilimi*; Aydın, *Dilbilim El Kitabı*.

Cinnî (ö. 392/1002) ve Basra ekolünün öncü temsilcisi Sibeveyhi (ö. 180/796) en önemli dilbilimcilerdendir.⁴⁸

Karahanlı Türklerinden Kaşgarlı Mahmud'un (ö. 1105) 11. yüzyılda kaleme aldığı *Dîvânu Lugâti't-Türk* adlı eseri Türk dili çalışmalarının en değerli eseridir. Müellif çalışmasında Türkçe kelimelerin Arapça karşılıklarını verdikten sonra, bunların geçtiği şiir ve atasözlerinden örnekler verir, bu yönüyle Türk şiiri için önemli bir kaynaktır.⁴⁹

15. ve 16. yüzyıllarda Batı dünyasında Rönesans'ın etkisiyle karşılaşmaktayız. İncil'i herkesin kendi dili ile okuyabileceği görüşünün yaygınlaşması, Yunanca ve Latince dışındaki dilleri önemli kılmaya başlamıştır.⁵⁰ 17. yüzyılda yazılan *Port Royal Dil Bilgisi* konuşma sanatı ve gözlemleri içeren bir kitaptır. Söz konusu eserde bütün dillerdeki ortak mantık temelleri saptanmaya çalışılır.⁵¹ Port Royal Okulu araştırmacıları dilin yapısının aklın ürünü olduğu ve bütün dillerin daha genel bir mantık ve us dizgesinin değişiminden meydana geldiğini savunarak, *Genel Dilbilgisi* ve *Mantığı* kitabını yayınlamışlardır.⁵²

Dile yönelik ilk bilimsel yaklaşım, karşılaştırma yöntemiyle dilleri inceleyerek, aralarındaki ilişkileri, benzerlikleri saptamaya yönelik yapılan araştırmalardır.⁵³ Hint-Avrupa dilleri Hint dili olan Sanskritçe ile Avrupa dilleri olan Yunanca ve Latince üzerine yapılan ilk ciddi Karşılaştırmalı Dilbilim; Franz Bopp (1791-1867), Rasmus Rask (1787-1832) ve A. Schleicher (1821-1868) ile başlamıştır.⁵⁴ Dil karşılaştırmasında dillerin farklılığı ve benzerliği varsayılmaktadır. Tarihî dil karşılaştırması metodu ile farklı dillerdeki benzer kelime ve cümle kuruluşlarının arasındaki ufak farklılıklar ortaya çıkarılarak kavranır.⁵⁵

19. yüzyılın ortalarında karşılaştırmalı dilbilim ile tarihsel dilbilim birleşmiş, çeşitli dillerin türediği ilk ana dili bulma çabası yaygınlaşmıştır.⁵⁶ J. Grimm (1785-

⁴⁸ Bayraktar, *Dil Bilimi*, 82; Aydın, *Dilbilim El Kitabı*, 27.

⁴⁹ Bayraktar, *Dil Bilimi*, 81; Aydın, *Dilbilim El Kitabı*, 28.

⁵⁰ Aydın, *Dilbilim El Kitabı*.

⁵¹ Bayraktar, *Dil Bilimi*, 83.

⁵² Aydın, *Dilbilim El Kitabı*, 28.

⁵³ Bayraktar, *Dil Bilimi*, 84; Aydın, *Dilbilim El Kitabı*, 28; Aksan, *Her Yönüyle Dil*.

⁵⁴ Bayraktar, *Dil Bilimi*; Aydın, *Dilbilim El Kitabı*.

⁵⁵ Walter Porzig, *Dil Denen Mucize*, çev. Vural Ülkü (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2011), 234.

⁵⁶ Bayraktar, *Dil Bilimi*, 84.

1863) Germen dillerinde yazılmış olan çok sayıda dilbilgisi kitabını incelemesi sonucunda *Grimm yasasını* (ünsüz değişimi yasası) ortaya koymuştur. Bu yasaya göre Grimm, Hint-Avrupa kökenli ünsüzlerin değişimleri arasında ilişkiler kurmuştur.⁵⁷ İsviçreli Ferdinand de Saussure Cenevre Üniversitesinde verdiği dilbilim dersleri ile dilbilim alanında yeni bir yol açmış ve kendisinden sonrakileri etkilemiştir. Dili kendi içinde kendi için incelemek maksadıyla dilbilim araştırmaları yapan de Saussure'ün verdiği dersler ölümünden üç yıl sonra *Cours de Linguistique Generale* (Genel Dilbilim Dersleri) adıyla kitap haline getirilmiştir. Saussure'ün düşünceleri daha sonra birçok dilbilimci tarafından yorumlanarak geliştirilir ve yeni dilbilim okulları açılır; Prag Dilbilim Okulu (1926), Kopenhag Okulu (1932), Amerikan Okulu (1950) bunlardan birkaçıdır.⁵⁸ "Çağdaş dilbilimin başlıca anahtar kavramlarından birçoğunun kaynağı yine de Genel Dilbilim Dersleridir."⁵⁹

Yeni-dilbilgicilerin⁶⁰ olguları kendi doğal düzeni içinde birbirine bağlamasıyla birlikte filoloji ve karşılaştırmalı dil bilgisinin fikirlerinin eksik olduğu kanaati ortaya çıkmıştır. Dil artık kendi kendine gelişen canlı bir organizma gibi değil, dilsel toplulukların ortak düşünme biçiminin yarattığı bir ürün olarak karşımızda durmaktadır.⁶¹

1.3. Dilbilimin Alt Dalları

Bu başlık altında dilbilimin hem modern dilbilimde hem de klasik Arap dilbiliminde görülen alt dalları hakkında bilgi verilecektir.

1.3.1. Adbilim (Onomastik)

Adbilim dilbilgisinde, özel adları inceler. Kişi adları, yer adları, bu adların verilişindeki etkenleri, psikolojik alt yapısını inceleme konusu yapar.⁶² Yer adları, yerli halkın duygusal dünyasını, hayata bakış açısını, insanların doğaya bakarken ne

⁵⁷ Bayraktar, *Dil Bilimi*, 83.

⁵⁸ Aydın, *Dilbilim El Kitabı*, 29.

⁵⁹ *Yirminci Yüzyıl Dilbilimi*, çev. Berke Vardar vd. (İstanbul: Multilingual, 1999), 15.

⁶⁰ Yeni-dilbilgiciler okulu; ileri gelenlerinin hepsi Almandır. K. Burugmann, H. Osthoff, E. Sievers, H. Paul, W. Braune bunlara örnek isimlerdir. Mehmet Rifat, *XX. Yüzyılda Dilbilim ve Gösterge Bilim Kuramları-2 Temel Metinler* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020), 2/20.

⁶¹ Rifat, *Dilbilim ve Gösterge Bilim Kuramları*, 2/20.

⁶² Aksan, *Her Yönüyle Dil*, 1/32; Mehmet Osman Toklu, *Dilbilime Giriş* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2018), 159.

hissettiklerini, hayatta nelere öncelik verdiklerini anlatır.⁶³ Adbilimin alt başlıkları ise şöyledir.⁶⁴

1. Antroponim: Kişi isimleri.
2. Toponim: Yer-yurt isimleri.
3. Hidronim: Su kaynakları isimleri.
4. Etnonim: Kavim, kabile, halk, etnik isimleri.
5. Kosmonim: Gök cisimlerinin isimleri
6. Teonim: Dini veya mitolojik isimler.
7. Zoonim: Hayvan isimleri

Adbilimin eğitimi ve gelişimi için ve diğer bilimlerle nasıl bir ilişki kurması gerektiğine dair yapılması gerekenler şu şekilde açıklanmaktadır.⁶⁵

İlk olarak yukarıda da zikrettiğimiz, Adbilimin alt dallarına dikkatle ve daha yoğun çalışmaya özen gösterilmeli ve bu alanda çalışmalar artırılmalıdır.

Adbilim çalışmaları, toplumdaki gelişmelerle alakalı olarak sosyoloji ile bireyin ruhsal durumunu yansıttığı için psikoloji ile yakından ilişkilidir. Dolayısıyla sosyologlar ve psikologlarla birlikte yapılacak çalışmalar, bizi bireye ve topluma ilişkin daha doğru sonuçlara ulaştıracaktır.

Adbilim çalışmaları etimoloji ve antropoloji bilim dalları ile yakından ilişkilidir, bu sebeple bu bilim dalları ile de beraber çalışması faydalı olacaktır.

Adbilim çalışmalarının eğitim açısından değerine baktığımızda, günümüzde Twitter, Instagram, Whatsapp ve Facebook gibi sosyal medya mecralarında nickname ya da profil isimleri olarak kullandıkları adlardan, gençlerimizin bilinç altında neler yattığını keşfedebiliriz; bu şekilde gençler hakkında onların bilinç altında neler olduğunu öğrenebilen eğitimcilerimiz ise onları daha verimli bir şekilde eğitebilir.⁶⁶

⁶³ Mustafa Arslan, “Beyşehir (Konya) Yer Adları ve Onomastik Bilimine Katkıları”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 25 (2011), 337.

⁶⁴ Ebulfez Amanoğlu, “Eski Türk Onomastiği Üzerine Notlar”, *Atatürk Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 13 (1999).

⁶⁵ Mualla Murat - Gizem Gülkanat, “Onomastik Bilimi ve Eğitim”, *Sosyal Bilimler Dergisi* 5/28 (Ekim 2018), 254.

⁶⁶ Murat - Gülkanat, “Onomastik Bilimi ve Eğitim”, 254.

1.3.2. Anlambilim

19. yüzyılda dilbilim içinde doğup gelişen, dilin direkt olarak anlam yönünü ele alan bu bilim ilmu'd-delale veya semantik olarak da isimlendirilmektedir. Sesbilimin dilin fiziksel yönüyle ilgilenmesi gibi anlambilim de dilin düşünsel yanıyla ilgilenmektedir.

Doğan Aksan anlambilimi şu şekilde alt dallara ayırmaktadır:⁶⁷

1. Durgun anlambilim: Gelişme ve değişmeden uzak durgun olarak. Sözcük, anlam, kavram, kapsam konuları ile eşanlamlılık, eşadlık, çokanlamlılık sorunlarını ele almaktadır.
2. Gelişmeli anlambilim: Anlam değişimleri ve değim aktarması, ad aktarması gibi söz sanatlarını ele alır.

1.3.3. Biçimbilgisi

Dildeki kökleri, ekleri, bunların birleşme yollarını, eklerin çeşitli görevlerini incelemek biçimbilgisinin konusudur. Dillerin biçim bakımından özellikleri, onların hangi dil tipine ait olduğu hususunda bilgi verir. Karşılaştırmalı dilbilim de bu yüzden biçim bilgisine önem verir.⁶⁸ Biçimbilgisi sarf veya morfoloji olarak da isimlendirilmektedir.

Arapça dilbilgisinin kelime yapısıyla ilgili dalı olarak sarf ilmi, çevirmek ve döndürmek anlamlarına gelen *tasrîf* adıyla da anılmaktadır.⁶⁹ Kelimenin kök harflerini ortaya çıkarma (Fa'l), çıkan kök harfleri başka kalıplara aktararak yapılan işleme ise *tasrîf* denilmiştir. İlk dönemlerde sırf alıştırma amacıyla kelime türetme işine *tasrîf* denirken, sonraki dönemlerde, istenilen mananın elde edilebilmesi için bir kelimenin farklı kalıplara dönüştürülme işlemine verilen ad olmuştur.⁷⁰

Sarf ilminin konusu *kelimenin türleri, kelimedeki değişiklikler ve kelimenin halleri* olmak üzere üç çeşittir.

Kelimenin türleri yaygın kabule göre Arapçada üçtür; isim, fiil ve harf. Sarf ilmi ise bunlardan sadece değişmeye uygun olan mütemekkin isimler ve mutasarırf

⁶⁷ Aksan, *Her Yönüyle Dil*, 1/30.

⁶⁸ Aksan, *Her Yönüyle Dil*, 1/29.

⁶⁹ Hulusi Kılıç, "Sarf", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2009).

⁷⁰ Musa Alak, "Sarf (Tasrif) İlmi", İsmail Güler, ed., *İslam Medeniyetinde Dil İlimleri Tarih ve Problemler* (İstanbul: İsam Yayınları, 2015), 113,114.

fiiller ile ilgilenir. Mütemekkin isimler mu'reb olan yani irabı değişik haller alabilen, mebnî olmayan isimlerdir. Mutasarrıf fiiller ise mazi, muzari ve emir sigası olan fiillere, camid olmayan fiillere denmektedir.⁷¹ Sarf, manevî veya lafzî bir amaçtan ötürü kelimenin yapısında meydana gelen değişikliklere denmektedir, ya da bir kelimenin emsile-i muhtelif ve muttaride çekimlerinin yapılması ve bablara nakledilmesidir. Sarf ilminin alanına girmeyen kelime türleri; سُلَيْمَانُ إِسْمَاعِيلُ إِبْرَاهِيمُ gibi a'cemi isimler, harf-i cerler, harflere benzeyen işaret isimleri, ism-i mevsuller, fiilimsi, şart isimleri, istifham isimleri ve camid fiillerdir.⁷²

Kelimede yapılan değişiklikler bakımından sarf ilminin konusu, mana ve lafızla ilgili olmak üzere iki çeşittir. Bir fiilin mazi formundaki halinden muzariye aktarılması durumunda manasının değişmesi örneğinde olduğu gibi, kelime kalıplarında yapılan değişikliklerin bazılarında amaç manayı değiştirmektir. Sarfta bir fiilin yirmi dört siga halinde çekilebilmesi *tasrîfu'l-emsile-i muhtelif* olarak adlandırılır. Belli bir fiil ya da ismin cinsiyet veya sayı bakımından kendi içerisinde tasrîfine ise *tasrîfu'l-emsile-i muttaride* adı verilmektedir. Sülâsî mücerred fiillerin sülâsi mezid bablara aktarılarak tasrif edilmesine ise "*bablara nakil*" deriz.⁷³

Sarf ilmi, nahiv ilmiyle paralel olarak, dini ve toplumsal ihtiyaçlar gereğince, İslam fetihlerinin genişlemesiyle İslam topraklarına yeni katılan yerlerdeki Müslüman olanların Arapça bilmemesi hasebiyle Kur'ân-ı Kerim'in okunuşunda yapılan hataların bir sonucu olarak ortaya çıkmış ve gelişmiş bir ilimdir.⁷⁴ Arap dilinde ve Kur'ân kıraatinde ortaya çıkan bu hataların sonucu olarak dil çalışmaları 7. yüzyılın ikinci yarısında ciddi bir ivme kazanmış, yeni fetihlerle beraber Araplarla Arap olmayanlar arasında Basra'da ve ondan bir asır sonra da Kûfe'de Arap dili kuralları üzerine ciddi çalışmalar yapılmıştır.⁷⁵

⁷¹ Güler, *İslam Medeniyetinde Dil*, böl. Musa Alak, Sarf (Tasrif) İlmi, 116.

⁷² Musa Alak, "Sarf (Tasrif) İlmi", Güler, *İslam Medeniyetinde Dil*, 116.

⁷³ Musa Alak, "Sarf (Tasrif) İlmi", Güler, *İslam Medeniyetinde Dil*, 119.

⁷⁴ Musa Alak, "Sarf (Tasrif) İlmi", Güler, *İslam Medeniyetinde Dil*, 155.

⁷⁵ Hulusi Kılıç, "Basriyyun", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1992); Hulusi Kılıç, "Kufiyyun", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2002).

1.3.4. Dizim Bilgisi

Nahiv veya sentaks olarak da isimlendirilen dizim bilgisi, sözcüklerin cümle içerisinde sıralanmalarını konu alır. Dillerin cümle yapılarının belirlenmesi, cümledeki öznenin, yüklem, nesnenin sıralanışı, isimlerin sıfatlarının cümle içerisindeki konumu, dizim bilgisinin ana konularıdır. İbn Manzur'a göre Nahiv: "Arap dilinin irablanmasıdır."⁷⁶

İslamiyet'in Arap toplumunda yaygınlaşması ve daha sonra diğer topluluklara da yayılması ile birlikte, diğer toplumlarla ilişkiler sonucu Arap dilinde zafiyet oluşumu gerçekleşti. Kur'ân-ı Kerim'i anlamak amacıyla Arapçaya önem veren İslam medeniyeti, nahiv konusunda ciddi gelişmeler göstermiş, klasik ve modern dönemde ciltlerce eserler ortaya çıkarmıştır.

Modern dilbilimde de Saussure'ün yapısal dilbiliminin uzantısı olan Noam Chomsky'nin *Syntactic Structures* kitabında konu aldığı *üretici dönüşümsel dilbilim* kuramı, bir dönem çok etkili olmuştur, öyle ki günümüzde Batıda yazılan birçok kitap sesbilim ve dizim bilgisi konularını ele almaktadır.⁷⁷

1.3.5. Köken Bilgisi

İlmu'l-İştikak veya etimoloji olarak da isimlendirilmektedir. İştikak kavramının anlamı "bir şeyin yarısını almak"; ıstılah manası, "aralarında manen ilişki bulunan iki kelimeden birinin diğerinden alınması ve türetilmesidir."⁷⁸ Kök kelimeye *müştak minh*, türeyen kelimeye de *müştak* veya *ıştikak* denir. Klasik dilciler üç tür ıştikaktan söz etmektedir.⁷⁹

- 1) el-İştikâku's-Sağîr: Aynı kök harflerine sahip olan ve sıralanışı aynı olan, aralarında anlam ilişkisi bulunan farklı vezindeki kiplerin ıştikakıdır.⁸⁰
- 2) el-İştikaku'l-Kebîr (el-Kalbu'l-Mekânî): Kök harfleri aynı olmakla birlikte sıralanışı farklı olan ve aralarında anlam ilişkisi bulunan kelimeler arasındaki ıştikaktır.

⁷⁶ İbn Manzur, *Lisanu'l Arab* (Beyrut, 1993), 15: 309.

⁷⁷ Aksan, *Her Yönüyle Dil*, 1/30.

⁷⁸ Abdulhamid Ömer Ahmed Muhtar, *Mu'cemu'l-Lugati'l-Arabiyyeti'l-Muâsıra* (Âlemi'l-Kütüb, 2007), 2: 1223.

⁷⁹ Hulusi Kılıç, "İştikak", *TDV İslam Ansiklopedisi* (TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2001).

⁸⁰ İbn Cinni, *el-Hasâis*, 2: 135,136.

- 3) el-İştikaku'l-Ekber: İki kök harfi aynı olup anlamı aynı olan iştikak veya harfleri arasında mahreç birliği veya yakınlığı bulunan iştikak türüdür.

1.3.6. Lehçebilim

Lehçe: Aynı dili konuşan farklı ülke veya bölgelerde, yaşam şartları ve bölgesel farklılıkların etkisiyle dilde yaşanan değişik konuşma biçimleridir. Lehçebilim: Bir dilin yayıldığı farklı bölgelerde, çeşitli nedenlerle meydana gelen dildeki farklılıkları ve dilin farklı biçimlerini araştırır. Lehçebilimin çalışma alanında, dillerin genel olarak veya bir dönem içerisindeki değişimi belirlenerek, bölgeden bölgeye farklılıklarını belirtmek için dil atlasları hazırlanır. Doğal olarak lehçebilim, bir dilin coğrafyası içerisindeki tarihî ve sosyolojik yapısıyla da alakalıdır.⁸¹ İlmu'l-lehecât veya diyalektoloji olarak da isimlendirilmektedir.

Kur'ân'ın nazil olduğu dönemde her kabilenin kendine ait lehçesel farklılıkları vardı. Kureyş kabilesinin diğer Arap kabilelerine siyasî, ekonomik ve dini yönden üstünlüğünden dolayı lehçesel olarak da diğer kabilelere baskın gelmekteydi. Hz. Muhammed (s.a.s) Kur'ân kıraatini kolaylaştırmak için yedi kıraat ruhsatını vermiş, böylece Kur'ân kıraati diğer kabileler açısından sorun teşkil etmemiştir.⁸² Ancak fetihlerle birlikte Kur'ân kıraatinde hatalı okuyuşların ortaya çıkmasıyla beraber Hz. Osman döneminde Kur'ân Kureyş lehçesi üzere çoğaltılmış ve Kureyş lehçesi doğal olarak artık fasih Arapçanın ana kaynağı olmuştur.⁸³ Arap dilbiliminde *Ammiyye* veya *Dariciyye* olarak bilinen halk lehçeleri geleneksel literatürde Lahn ve Şaz olgusu ile birlikte ele alınmaktadır.⁸⁴

Lehçe farklılıklarına coğrafi etkenler yanında siyasi ve sosyolojik olarak göç, savaş gibi etkenler de sebep olabilmektedir. Devlet gücü ne kadar otoriterse ona ters orantılı olarak lehçe sayısında o kadar azalma görülür. Bununla ilgili olarak Arap dünyasında farklı devlet ve otoritelerin olması, siyasi birliğin sağlanamaması

⁸¹ Aksan, *Her Yönüyle Dil*, 1/32.

⁸² Abdülhamit Birişik, “Kıraat”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2022).

⁸³ Ahmed Bin Süleyman Eyyüb, *Mevsûatu Mehâsini'l-İslâm ve Reddü Şübühâti'l-Liâm* (Daru İlaf ed-Düveliyye, 2015), 4: 631.

⁸⁴ Murat Yıldız, “Standart ve Yerel Arapçanın Tarihsel ve Filolojik Sınırları: Mısır Lehçesi Örneği”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 10/3 (2010), 23-41.

lehçelerde ciddi manada farklılaşmaya yol açmaktadır.⁸⁵ Örneğin Kuzey Afrika'daki Arap ülkeleri ile Haliç ülkeleri arasında ve Şam bölgesindeki Arap ülkelerinin lehçeleri arasında ciddi manada farklılıklar görmekteyiz.

1.3.7. Metindilbilim

1960'lı yıllarda ortaya çıkan metindilbilim cümleden daha büyük birimler olan metinleri araştırma konusu edinir. Önceleri sözbirim, biçimbirim, sözcük ve cümleleri konu edinen dilbilimin, iletişimi inceleyebilmesi için iletişimin gerçekleştiği metinleri incelemesi gerekmektedir.⁸⁶

Metindilbilim insan dilinin sözlü ve yazılı olarak iletişimini metinsel olarak inceleme konusu edinmektedir. Metindilbilim edimbilim ve ruhbilimle de ortak çalışmalar sürdürmekle beraber, metni üretme ve üretilen metni karşı tarafın nasıl algıladığı ile de ilgilenmektedir.⁸⁷

1.3.8. Ses Bilgisi ve İşlevsel Sesbilim

Ses bilgisi (İlmü'l-Esvat, Fonetik): Dilin ve bildirışmenin ses yönünü inceleyen bilim dalıdır.⁸⁸ Ses bilgisi insan dilinin seslerinin nasıl meydana getirildiğini, ne gibi nitelikleri olduğunu, ses dalgalarıyla nasıl aktarıldığını, dinleyene nasıl ulaştırıldığını, dinleyenin bu sesleri alışıma araştırma bilim dalıdır.⁸⁹ Ses bilgisi ve işlevsel sesbilimin inceleme alanlarında bazı farklılıklar vardır.

- 1) Ses bilgisinin inceleme alanları şunlardır:⁹⁰ Dilin seslerinin fiziksel özelliklerini çözümler. Ses zincirlerindeki sesleri ayırır ve bunları söyleyiş ve akustik özelliklerine göre sınıflandırır. Ses bilgisinde söyleyiş ve akustik özelliklerin büyük önemi vardır, çünkü bir sesin üretilmesine ilişkin soruların yanıtlanmasını sağlar.
- 2) İşlevsel sesbilimin (Savtiyyat, Fonoloji) ses bilgisinden farkı ise şöyledir:⁹¹ Dil seslerinin işlevlerini inceler. Sesleri dizimsel ilişki içindeki yerlerine

⁸⁵ Yıldız, “Standart ve Yerel Arapçanın Tarihsel ve Filolojik Sınırları: Mısır Lehçesi Örneği”.

⁸⁶ Toklu, *Dilbilime Giriş*, 171.

⁸⁷ Toklu, *Dilbilime Giriş*, 172.

⁸⁸ Aksan, *Her Yönüyle Dil*, 1/26.

⁸⁹ Aksan, *Her Yönüyle Dil*, 1/26.

⁹⁰ Toklu, *Dilbilime Giriş*, 49.

⁹¹ Toklu, *Dilbilime Giriş*, 49.

göre sınıflandırır. Hangi söyleyiş ve akustik özelliğinin ayırıcı olduğu konusunda bilgi verir, ancak söyleyiş ve akustiğin anlam ayırıcı özelliği yoksa dikkate alınmaz. (Konuşurken sesin bildirişime mana katması durumu incelenir.)

Dilde herhangi bir sözcüğün fiziksel özelliğini incelemek ses bilgisinin görevidir, ancak aynı sese farklı vurgularla o sesin farklı manalara gelmesi, işlevsel sesbilimin alanına girer. Örneğin *yapma* sözcüğüne farklı vurgular yaparak, mastar manasındaki herhangi bir şeyi yapma veya emir manasındaki *kesinlikle yapma* manası verilebilir; buradaki vurgu farklılığı görevsel sesbilimin konusu içinde değerlendirilmektedir. Ses bilgisinin önceleri şöyle sınıflandırıldığı da vakidir.⁹²

Durgun veya Betimsel Ses bilgisi: Durgun veya betimsel ses bilgisi fizyolojik olarak konuşma organlarımızı da inceleme konusu içerisine alır. Betimsel ses bilgisi fonem olarak isimlendirdiğimiz dil seslerinin dilden nasıl ve hangi koşullarda, ağız neresinden çıktığını ayrıntılı bir şekilde inceleme konusu yapmaktadır. Bu sınıflandırmada örneğin "f" sesi söylenişi sırasında ağızımızın hareketleri, dilimizin durumu ve bu sesin farklı coğrafyalardaki söyleniş biçimleri durgun betimsel ses bilgisinde araştırma konusu yapılmaktadır.⁹³

Gelişmeli veya Tarihsel Ses Bilgisi: Fonemlerin bir dil içerisinde veya çeşitli dillerde süreç içerisindeki değişimleri, neden değiştiği gibi fonetik olayları inceleme konusu yapmıştır.⁹⁴

Deneyli Ses Bilgisi: Sesin ağızımızdan çıktıktan sonra akustik yönden değerlendirilmesini, laboratuvar koşullarında, ağızdan sesin çıkmasıyla beraber araştırma konusu yapmaktadır.⁹⁵

Ses bilgisiyle ilgili dil seslerinin konuşurken meydana getirilişini inceleyen *söyleyiş ses bilgisi* ve duyulan sesin kulaktaki ve beyindeki etkisini inceleyen *dinleyiş ses bilgisi* de ses bilgisinin alt dallarındandır.

İslam geleneğinde ise ses bilgisi Kur'ân'ın nazil oluşuyla birlikte değer kazanmaya başlamıştır. Kurrâ'nın, Kur'ân harflerinin mahreçlerini, harfleri birbirinden ayıran özelliklerini, telaffuzu zor olan harflerin mahreçlerini, mahreçleri birbirine

⁹² Aksan, *Her Yönüyle Dil*, 1/26.

⁹³ Aksan, *Her Yönüyle Dil*, 1/27.

⁹⁴ Aksan, *Her Yönüyle Dil*, 1/27.

⁹⁵ Aksan, *Her Yönüyle Dil*, 1/27.

yakın olan harflerin ayırt edilmesini, dikkatle ilgilendikleri konular arasında sayabiliriz.⁹⁶

Kur'ân kıraatinde meharic (harflerin çıkış yerleri) ile ilgili meseleler 8. yüzyıldan itibaren sistematik bir şekilde araştırılıp telif edilmeye başlamıştır. Kur'ân lafızlarının okunmasıyla alakalı olarak Ulumu'l-Kur'ân içinde özellikle *Tecvidu'l-Huruf* ilmi geliştirilmiş, ilk dönemden beri eserlerde dikkat çeken konular arasında hemzenin gerçek ses değeriyle telaffuzu (tahkik) ve yumuşak telaffuzu (teshil), imale ve feth, i'lal, ibdal, idgam gibi ses değişimi ile ilgili meseleler konu alınmıştır.⁹⁷

1.3.9. Sözcükbilim

Sözcükbilim; dildeki kelimeleri inceler ve betimler, cümle ögesi olarak anlam yapılarını inceler ve sözcükler arasındaki ilişkileri araştırır. Lehçebilim, kökenbilim, adbilim ve anlambilim ile ortak çalışma alanlarına sahiptir.⁹⁸

Dil içerisinde var olan yerli sözcükler ve sonradan kazanılmış yabancı sözcükler sözcükbilimin inceleme alanına girer. Atasözü, deyim gibi darb-ı mesel olmuş sözcükler ve kalıplaşmış iletişim ifadeleri dilin söz varlığı açısından önemli yere sahiptir.⁹⁹

1.3.10. Sözlük Bilgisi

Sözcükbilim ile yakından ilişkili olmakla birlikte sözlük hazırlama yol ve yöntemleri ile ilgili teknik bilgileri içeren bilim dalıdır.¹⁰⁰ Arapların yapmış olduğu sözlük çalışmalarına ilk dönemlerde sözlük kavramını karşılayan bir kelime olmadığı için *kitâbu'l-garîb*, *kitabu'l-hayl*, *kitabu'l-ibil*, *kamus*, *mu'cem*, *keşşaf* gibi farklı adlandırmalarla sözlükler yazıldığı vakidir.¹⁰¹

İlmu'l-me'âcim (Leksikografi); sözlük bilimi olarak çevirdiğimiz bu kavramda mu'cem lafzı; *fasih konuşamama*, *düzgün konuşamama* manasına gelen *ucme*

⁹⁶ İsmail Durmuş - Ahmet Yüksel, “Savtiyye”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2009).

⁹⁷ Mehmet Ali Sarı, “Harf”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1997); Abdurrahman Çetin, “Tecvid”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2011); Durmuş - Yüksel, “Savtiyye”.

⁹⁸ Toklu, *Dilbilime Giriş*, 150.

⁹⁹ Toklu, *Dilbilime Giriş*, 151.

¹⁰⁰ Aksan, *Her Yönüyle Dil*, 1/32.

¹⁰¹ Soner Gündüzöz "Arap Sözlük Bilimi ve Sözlük Çalışmaları", Güler, *İslam Medeniyetinde Dil*, 23.

kelimesinden türer.¹⁰² Arap olmayanlar için Arapça konuşamamasından ötürü mezkur kelimeden türeyen *acem* lafzı kullanılır.

Arap sözlükçülüğünde dil malzemesinin belirlenip derlenme işlemleri; Kur'ân'daki ve hadislerdeki garip kelimelerin daha iyi anlaşılması amacıyla garip kelimelerin anlaşılmasında şahit kaynak olan şiirlerin derlenmesiyle çok erken dönemden itibaren başlamıştır. Daha sonraları Kur'ân'da zikredilen arı, çekirge, karınca, sivrisinek, örümcek gibi haşerâtın Arap toplumunda uyandırdığı ilgi onları bu haşerat hakkında araştırma ve sözlük çalışmaları yapmaya itmiştir.¹⁰³

Arap sözlükçülüğünde farklı içerikte sözlük çeşitleri oluşturulmuştur. Bu sözlüklerin bazıları iki ana grupta ele alınmıştır.¹⁰⁴

1. Yapısal sözlük olarak morfolojik sözlükler, etimolojik sözlükler ve diyalektolojik sözlükler zikredilebilir.

2. Anlam eksenli sözlükler ise eş anlamlı kelime sözlükleri, zıt anlamlı kelime sözlükleri, çok anlamlı kelime sözlükleri, deyim ve atasözü sözlükleri, terim sözlükleri, yer adları sözlükleri ve özel isim sözlükler zikredilebilir.

Arapça sözlüklerin, içeriğinin sıralanış sistemi açısından farklı türleri vardır. Bunlar taklîbe dayalı ses, alfabetik, tematik, vezin ve kalıp sistemleri olarak dört çeşittir.

Taklîb Usulü Arapça Sözlük Ekolü: Taklîb bir fiilin kök harflerini farklı kombinasyonlarla bir araya getirerek yeni fiiller türetmektir. Eğer yeni üretilen fiil ve ondan türeyen isimler Arapçada zaten kullanılıyorsa buna *müsta'mel kelime* denir; fakat yeni üretilen kelime Arapça'da kullanılmayıp potansiyel olarak kullanılabilmek niteliğine sahipse, ilgili sözlükte bu kelime *mühmel kelime* olarak nitelendirilir.¹⁰⁵ Ancak Halîl b. Ahmed'in eserine almış olduğu mühmel kelimelerin aslında manalarının olduğunu yani Arapçada müstamel olduğunu, kelimelerin başka sözlüklerde geçen anlamlarıyla beraber ilgili makalede görmekteyiz.¹⁰⁶

¹⁰² Muhammed b. Yakup el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhîr* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005), "el-Ucm" 1135.

¹⁰³ Soner Gündüzöz "Arap Sözlük Bilimi ve Sözlük Çalışmaları" Güler, *İslam Medeniyetinde Dil*, 26-41.

¹⁰⁴ Soner Gündüzöz "Arap Sözlük Bilimi ve Sözlük Çalışmaları" Güler, *İslam Medeniyetinde Dil*, 43.

¹⁰⁵ Soner Gündüzöz "Arap Sözlük Bilimi ve Sözlük Çalışmaları" Güler, *İslam Medeniyetinde Dil*, 53.

¹⁰⁶ Ahmet Kasap, "el-Kelimâtü'l-Müstamele Elletî İ'tebereha el-Halîl Mühmeleten", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 46 (30 Haziran 2021), 60.

Hicri 2. yüzyıl gibi erken bir dönemde Halil b. Ahmed'in *Kitâbu'l-Ayn*'ı taklibe dayalı ses sisteminin ilk örneğidir.¹⁰⁷ Bu eserde kelimelerin köklerini oluşturan sessizler esas alınmıştır. Kelimelerin diziliş sistemi şu şekildedir...

...Harflerin diziminde ise onların mahreçlerini göz önüne alarak bunları en dipteki gırtlak seslerinden dudak seslerine doğru gırtlak, küçük dil, ağız kenarı, dil ucu, damak, dilin iki yanı, dudak ve bu organların dışındakiler için de "havâî" gibi belirli gruplar altında şöyle sıralamıştır: Ayn, hâ, hâ, hâ, gayn-kâf, kâf-cîm, şîn, dâd-şâd, sîn, zây-tâ, dâl, tâ-zâ, şâ, zâl-râ, lâm, nûn, fâ, bâ, mîm-vâv, elif, yâ, hemze. Böylece dizide ilk yeri ayn harfi aldığı için kitap isimlendirmede uygulanan eski bir geleneğe uyarak eserine *Kitâbü'l-Ayn* adını vermiştir.¹⁰⁸

Alfabetik Usul Arapça Sözlük Ekolü: Kökün ilk harfi ve son harfi dikkate alınarak hazırlanan sözlükler, kökün bütün harfleri ve kelimelerin kök harfleriyle beraber ziyade isimleri de dikkate alarak hazırlanan sözlükler bu ekol içinde değerlendirilir. İbn Dureyd'in *el-Cemhere fi'l-Luga* adlı eseri hem alfabetik usul hem de taklib usulüyle kaleme alınmıştır.¹⁰⁹

Tematik Usul Arapça Sözlük Ekolü: Kitabı's-Sıfât başlığı altında ele alınan sözlüklerdir. Sıfatu'l-ibil, sıfatu'l-hayl gibi bir tema etrafında oluşturulan, at ve deve gibi çeşitli temaların özelliklerini toplayan tematik usul Arapça sözlüklerdir.¹¹⁰

Kitabu's-Sıfat fi'l-Luga adlı eserinde Nadr b. Şumeyl (ö. 204/820); birinci ciltte insanın yaratılış teması, cud ve kerem özellikleriyle cömertlik teması, ve kadın temasını ele almış; ikinci ciltte, ev, çadır, geçitler ve dağ temasını ele almış; üçüncü ciltte, deve teması; dördüncü ciltte ise ay, güneş, gündüz, gece, kuş, koyun, mantar, süt, su kuyusu ve kovaları, havuzlar ve şarap çeşitleri temalarını ele almıştır; beşinci ciltte sebze, üzüm, ağaç, yağmur, bulut ve rüzgar temalarını ele almıştır.¹¹¹

Vezin Usulü Arapça Sözlük Ekolü: Bir vezindeki kelimelerin ilk ve son harfleri kendi aralarında alfabetik olarak dizilmiştir. Tematik usulde de vezin usulünde de asıl

¹⁰⁷ İlyas Karlı, *Mütercim Ahmed Asım Efendi ve Arap Lügatçılığındaki Yeri* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2000), 17,18.

¹⁰⁸ Tevfik Rüştü Topuzoğlu, "Halil b. Ahmed", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1997).

¹⁰⁹ Nasuhi Ünal Karaaslan, "el-Cemhere", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1993).

¹¹⁰ Soner Gündüzöz "Arap Sözlük Bilimi ve Sözlük Çalışmaları" Güler, *İslam Medeniyetinde Dil*, 60.

¹¹¹ İsmail Durmuş, "Nadr b. Şumeyl", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2006); Güler, *İslam Medeniyetinde Dil*, 60.

olan sistem alfabadir, ancak tematik konulu eserlerde bir konu çerçevesinde kelimeler bir araya getirilirken, vezin usulünde belli vezinler konu edilmektedir.¹¹²

1.3.11. Toplumdilbilim

Dil ile toplumsal yapı arasındaki ilişkiyi inceleyen toplumdilbilim, toplum içerisinde değişik özelliklere sahip bireyler, konuşma biçimleri gibi toplumdaki farklı kesimlerin konuşma biçimlerini inceler. Her kesimin toplum içerisindeki konuşma biçimi farklıdır, çünkü her kesime ayrı ayrı etki eden etmenler vardır; bu etmenlere örnek olarak bireyin yaşı, içerisinde bulunduğu kesim, coğrafi bölge, eğitim düzeyi, cinsiyeti ve mesleği verilebilir.¹¹³

1.3.12. Belagat İlmi

Belagat sözlükte ulaşmak, varmak anlamına gelir. Terim olarak belagat kavramı; sözü yerinde ve zamanında doğru ve güzel bir şekilde, muktezayı hale uygun olarak, anlaşılır bir biçimde, karşıda etki bırakarak söylemek manasında kullanılmaktadır.¹¹⁴

Belagat insanın doğuştan sahip olduğu bir yetenektir. Kur'ân-ı Kerim'de: "O insanı yarattı ve ona beyanı (düşündüğünü açıklamayı öğretti)."¹¹⁵ buyurulmaktadır. Belagat ilmi, ilim halini almadan önce nispetine göre her insanda mevcuttur, dolayısıyla yazılı veya sözlü her türlü eserde belagat olabilir.

Belagatın bilim olarak ortaya çıkmasında etken olan amiller İslam öncesi dönemde şiir, hitabet ve darb-ı meseller; İslamî dönemde ise Kur'ân-ı Kerîm ve Hadis-i Şeriflerdir. Kur'ân-ı Kerim'in icazına deliller getirebilmek belagat ilminin doğuş ve gelişmesindeki ana etkidir.¹¹⁶

Belagat ilmi *meânî*, *beyan* ve *bedi* ilimlerini içine almaktadır. Meani ilmi muhatabın durumuna mutabık bir lafız ile muktaza-yı halin gözetildiği durumları

¹¹² Soner Gündüzöz "Arap Sözlük Bilimi ve Sözlük Çalışmaları" Güler, *İslam Medeniyetinde Dil*, 61.

¹¹³ Toklu, *Dilbilime Giriş*, 191.

¹¹⁴ Seyyid Şerif el-Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, 1. Baskı (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983) "el-Belâgat", 1: 46.

¹¹⁵ er-Rahman 55:3,4

¹¹⁶ Hasan Taşdelen "Belâgat İlmi ve Tarihi" Güler, *İslam Medeniyetinde Dil*, 220.

inceleyen ilimdir. Beyan ilmi ifadeyi değişik yollarla açıklama, izah ilmidir. Bedi ilmi ise ifadeyi güzelleştiren sanatları öğreten ilimdir.¹¹⁷

1.4. Arap Dilinde Dilbilim Kavramları

Fıkhu'l-Luga, İlmu'l-Luga, el-Elsüniyye, İlmu'l-lisân, el-Lisâniyyât gibi sayıları yirmi üçe varan dilbilim (linguistics) kavramları Arap dilbiliminde kavram kargaşası olduğunu göstermektedir. Klasik dönemde 10. yüzyılda İbn Fâris *Fıkhu'l-Luga* terimini ilk defa kullanmıştır. İkinci olarak 11. yüzyılda Ebu Mansûr es-Sealibî *Fıkhu'l-Luga ve Sırru'l-Arabiyye* adlı bu kavramı eserinde zikretmektedir.¹¹⁸ *İlmu'l-Luga* kavramı ise Ferdinand de Saussure (1857-1913) ile başlayan modern dilbilim kastedilerek, çağdaş dönemde kullanılmaya başlanmıştır. Bu dönemle birlikte 20. yüzyılda *Elsüniyye*, *İlmu'l-Lisan* ve *Lisaniyyat* gibi kavramlar da modern dilbilimi kastetmek için kullanılmıştır.¹¹⁹

Tunus'ta 13-19 Aralık 1978 tarihinde el-Elsüniyye ve'l-Lugati'l-Arabiyye adlı Sempozyum sonucunda Arapçada dilbilimi ifade etmek için *el-Lisâniyyât* kavramının kullanılmasına karar verilmiştir.¹²⁰

¹¹⁷ Hulusi Kılıç, “Belagat”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1992); Ali el-Carim - Mustafa el-Emin, *el-Belagatu'l-Vadiha fi'l-Beyan ve'l-Meani ve'l-Bedi* (Beyrut: Daru'l-Fecr, ts.), 265.

¹¹⁸ er-Râcihî, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 41; İsmail Durmuş, “Fıkhu'l-Luga”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV, 2020), 452.

¹¹⁹ Bahar Arıkan, *Arap Dünyasında Modern Dilbilim Çalışmaları* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 10; Mehdi Cengiz, “Molla Lütüfi Özelinde Dilbilim-Vaz' İlişkisi”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 21/1 (2021), 635; Mustafa Kaya, “Modern Arap Dilbilim Çalışmaları”, *Ekev Akademi Dergisi* 12/36 (2008), 339.

¹²⁰ Mustafa Kaya, “Modern Arap Dilbilim Çalışmaları”, *Ekev Akademi Dergisi* 12/36 (2008), 341.

1.5. Abduh er-Râcihî

Tam adı "Abduh Ali İbrâhîm er-Râcihî" Mısır'lı dil âlimidir. Dil alanında yaptığı çalışmalarla yeni ufuklar açmış, Arap dil bilimini geliştirerek Kur'ân-ı Kerim'in doğru anlaşılmasına yönelik çalışmalar yapmıştır.¹²¹



Şekil 1. Abduh er-Râcihî

1.5.1. Hayatı

1937 yılında Mısır'ın Dekahliye vilayetinde dünyaya gelen Râcihî küçük yaşta hafızlık eğitimini alıp ortaokul ve lise eğitimini aynı vilayette tamamlamıştır.¹²²

1959 yılında İskenderiye Üniversitesi Arap Dili ve Edebiyatı bölümünden mezun olmuştur. Aynı bölümde asistanlık görevine başlayan Râcihî; 1963 yılında *Menhecu ibn Cinnî Fi Kitâbihi'l-Muhtesib* eseriyle yüksek lisans eğitimini, 1967 yılında *el-Lehecâtü'l-Arabiyye fi'l-Kırââtü'l-Kurâniyye* adlı eseriyle de doktorasını tamamlamıştır. 1977 yılında Profesör unvanı alan Râcihî, Arap Dili Bölüm başkanlığı, Edebiyat Fakültesi dekanlığı, yabancılara Arapça eğitim merkezi müdürlüğü, dil araştırmaları ve tercüme enstitüsü müdürlüğü gibi pek çok idari vazifeyi yerine getirmiştir. Mısır dışında da üniversitelerde idari görev üstlenen Râcihî, Beyrut Arap Üniversitesi Edebiyat Fakültesi dekanlığı ve Suudi Arabistan İmam Muhammed Bin

¹²¹ Ömer İshakoğlu, "Racihi, Abduh", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2019), 415.

¹²² İshakoğlu, "İslam Ansiklopedisi", 414.

Suud İslam Üniversitesi Yabancılar Arapça Eğitim Öğretmenlerini Yetiştirme Bölümü başkanlığı da yapmıştır. Yemen'de San'a ve Almanya'da Erlangen üniversitelerinde misafir öğretim üyesi olarak dersler vermiştir. Yunanistan, Fas, Kuveyt ve Malezya'da düzenlenen kongre ve sempozyumlara iştirak etmiştir. 2003 yılında Kahire dil kurumu üyeliğine seçilmiştir. Edebiyat alanında Mısır devlet takdir ödülünü kazanmıştır. İngilizce ve Almanca bilen Râcihî İskenderiye'de Goethe Üniversitesinde derslere girmiştir. Arap ve Avrupa üniversitelerinde lisansüstü tez danışmanlıkları yaparak birçok akademisyenin yetişmesine yardımcı olmuştur. Asya'da üniversitelerin Arap dili bölümlerinin açılmasına ön ayak olmuştur. 26 Nisan 2010 tarihinde İskenderiye'de vefat etmiştir.¹²³

1.5.2. Eserleri

Râcihî'nin çeşitli konularda yazmış olduğu makale ve bildiriler yanında pek çok kitabı vardır.

1. *Fıkhu'l-Luğa fî'l Kütübi'l-'Arabiyye*: Râcihî'nin tezimizde en çok faydalandığımız eseridir. Râcihî, *Fıkhu'l-luğa fî'l kütübi'l-'Arabiyye* adlı eserini es-Seâlîbî'nin (ö.429/1038) *Fıkhu'l-Luga* ve İbn Fâris'in (ö.395/1004) *es-Sâhibi fî Fıkhi'l-Luga* adlı eserleri ile İbn Cinnî'nin (ö.392/1002) *el-Hasâis* adlı eserini merkeze alarak fıkhu'l-luga konusunu incelemektedir.

Bu eser beş bölümden oluşmaktadır. Bölümleri birinci fasıl, ikinci fasıl, şeklinde adlandırılmıştır. Birinci bölümde Râcihî, “Batılılara göre fıkhu'l-luga ve ilmu'l-luga” konusunu, ikinci bölümde, “Araplara göre fıkhu'l-luga ve ilmu'l-luga” konusunu, üçüncü bölümde “el-Mesâilü'l-Âmme” başlığı altında, “dilini tanıma, doğuşu, gelişimi” gibi konuları ele almaktadır. Dördüncü bölüm, “Müsteveyâtü't-Ders” başlığını taşımakta ve bu bölümde “ses, nahiv ve sarf, delalet” gibi alt başlıklar halinde konular incelenmektedir. Beşinci bölüm ise “Menhecü'd-Ders” başlığını taşımakta ve bu bölümde “Araplar dış kaynaklardan etkilendiler mi?”, “Yunan düşüncesinin etkisi”, “Hint düşüncesinin etkisi” gibi konular yer almaktadır.

2. *el-Lehecâtü'l-'Arabiyye fî'l-Kırââtü'l-Kur'âniyye*: Râcihî bu eserinde Kur'ân kıraatindeki Arap lehçelerine değinmiştir. Eserin mukaddimesinde İslam öncesi cahiliye ammicisine değinmediğini, konuyla alakalı olmadığını ve bilgisinin de

¹²³ İshakoğlu, “İslam Ansiklopedisi”, 414.

bulunmadığını belirtmektedir. Müellif eserinde fasih Arapçanın olduğu temel unsurları ele almıştır, temel unsurlardan maksadı; "öncesinde yerel kabilelere ait olan lehçesel özelliklerin daha sonra fasih Arapçaya dâhil olup onun bir parçası olmuş mudur olmamış mıdır" gibi sorulara cevap aramaktır.

Eserde ana başlıklar "Bâb", alt başlıklar "Fasıl" olarak isimlendirilmiştir. Birinci bâb'ta Arap yarımadası konu edilmektedir. Bu bâbın iki faslı vardır, birinci fasılda yarım adanın Hicaz, Yemen, Tihâme, Uruz, ve Necid bölgelerinden, dilsel coğrafyadan, dil atlasının öneminden, Eratosthenes (ö. MÖ. 194), Strabo (ö. 21), Plinius (ö. 79) gibi ilk çağ coğrafyacı filozofların ve İbn Havkal (ö. 330/932), Istahri (ö. 340/952), Hemdani (ö. 360/971), Muhammed b. Ahmed Makdisi (ö. 390/1000), Kalkaşendî (ö. 821/1418), gibi İslam coğrafyacılarının görüşlerini de göz önünde bulundurarak Arap yarımadasının kadim sınırlarından bahsetmektedir.

Birinci babın ikinci faslında ise Arap kabileleri, nesebe verdikleri önem ve Adnaniler¹²⁴ ile Kahtaniler'in alt tabaka neseplerini kabile adlarıyla beraber ayrıntılı bir şekilde açıklamaktadır.

İkinci Babta "Arap dili ve lehçeleri" başlığı altında; birinci fasılda İslam öncesi dil gerçeğine değinmektedir. İkinci fasılda ise Arapça kitaplardaki kabile lehçelerini ele almaktadır.

Üçüncü babın başlığı ise "kıraatler ve lehçeler"dir. Bu babın fasıllarında ise kıraatlerin doğuşu, gelişimi, yedi harf meselesi, İmam Mushaf'ı ve kıraatlerin, lehçeler üzerine araştırma yapmak için asıl kaynak oluşu meselelerine vurgu yapmaktadır.

Dördüncü ve son babta Râcihî lehçeler üzerine yapılan dilsel araştırmalara değinmektedir. Eserin son bölümünde 33 sayfalık Arap yarım adasının farklı bölgelerine ait lehçelerinin dil atlası yer almaktadır.

3. *Fihristü Mahtutati'l-Mescidi'l-Ahmedî bi-Tanta*: Adından da anlaşılacağı üzere eser Tanta'daki mescidi Ahmed'de yazma eserleri kapsayan bir fihristtir. Bu eseri Abduh er-Râcihî 1964 yılında İskenderiye Üniversitesinde Edebiyat Fakültesi Arap Dili Bölümünde asistanlık döneminde, Felsefe Bölümünde asistan olan Celal Ebu'l-Fettûh ve İslam Felsefesi Profesörü Ali Sâmi en-Neşşâr ile birlikte kaleme almıştır. Eser Üniversitenin matbaasında basılmıştır. Fihrist 25 bölümden oluşmaktadır. Bölüm

¹²⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Fayda, "Adnan", *TDV İslam Ansiklopedisi* (TDV İslam Araştırmaları Merkezi, ts.) (Erişim 14 Haziran 2022); Mustafa Fayda, "Kahtan", *TDV İslam Ansiklopedisi*, ts. (Erişim 14 Haziran 2022).

başlıkları şöyledir: Mesâhif, Tefsir, el-Kırâât, el-Hadîs ve'l-Mustalah, Usûlu'l-Fıkh, Fıkhü Ebî Hanîfe, Fıkhü'l-İmâm eş-Şâfiî, Fıkhü Mâlik, el-Mîrâs ve'l-Ferâiz, et-Tevhîd ve'l-Hikme, Tasavvuf, el-Mantık, el-Luga, el-Vaz, es-Sarf, en-Nahv, el-Arûz, el-Belâgat, el-Edeb, es-Siyer ve't-Târîh, Âdâbu'l-Bahs ve'l-Munazara, Âdâb ve Fezâil, el-Hisâb ve'l-Cebr, el-Ev'iyetu ve'l-Evrâd, el-Funûnu'l-Münevvîa.

4. *et-Tatbiku'n-Nahvi*: Yazarın eski terminolojiyi koruyarak, klasik nahiv kitaplarından farklı bir biçimde, daha sade bir dille açıklamalı olarak ve konu sonlarında Kur'ân'dan örnekler getirerek yazmış olduğu bir kitabıdır. Eser iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm kelime, ikinci bölüm cümle'den bahsetmektedir.

5. *Nusûs min Kitabi'l-Hasâis*: Eserde İbn Cinnî'nin el-Hasâis'inden yapılan seçmeler yer almaktadır.

6. *et-Tatbîku's-Sarfî*: Eser giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Bölüm başlıkları ise şöyledir: Fi'l-Ef'âl ve'l-Müşakkât, Fi'l-Esmâ, Fi'l-İ'lâl ve'l-İbdâl.

7. *Durûs fî Şurûhi'l-Elfiyye*: İbn Malik'in Elfiyyesinin Şerhidir. Eser üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde "Evzahu'l-Mesâlik İlâ Elfiyyeti İbni Mâlik" başlığı altında fâil, nâib-i fâil, teaddî ve lüzum, mefulün mutlak, mefulün leh, mefulün fih ve mefulün me'ah konuları işlenmektedir. İkinci bölümde "Şerhu İbn Akîl" (ö. 769/1367) başlığı altında istisna, hâl ve temyiz konuları ele alınmaktadır. Üçüncü bölümde ise "Şerhu'l-Üşmûnî" (ö. 918/1513) başlığı altında harf-i cer ve izafet konuları işlenmektedir.

8. *Durûs fî'l-Mezâhibi'n-Nahviyye*: Eser altı bölümden oluşmaktadır. Bölümlerin adları sırasıyla şöyledir: el-Basra, el-Kûfe, Mine'l-Hilâf Beyne'l-Medreseteyn, Bağdat, el-Endülüs, Mısır.

9. *el-Luga ve Ulûmu'l-Muctema*: Eserde Râcihî dilin toplumla ilişkisi bağlamından bahsederek şu başlıklara yer vermiştir; toplumsal dilbilim, dilbilim ve antropologlar, dil ve iletişim, sözsüz iletişim¹²⁵, dil ve iletişimde insan cisminin hareketleri, dil ve iletişimde hayvanlar arası iletişim, bölgesel lehçeler, toplumsal lehçeler, kaynakça ve fihrist.

¹²⁵ Sözsüz iletişim olarak çevirdiğimiz bu başlığı er-Râcihî kitabında el-Lugatü'l-Canibiyye olarak almıştır. Paralanguage olarak İngilizce karşılığı olan bu kavramın ele aldığı konuyu, Türkçede günlük dilde kullandığımız aaaaa.. hımmm.. gibi konuşma dışı çıkardığımız seslerle ifade edebiliriz. er-Râcihî, *el-Luga ve Ulûmu'l-Muctema*, 32.

10. *en-Nahvu'l-Arabî ve'd-Dersu'l-Hadîs*: Râcihî iki bölüm halinde ele aldığı bu eserinde, Arap nahvi ve genel durumundan, betimsel dilbilim ve dönüşümsel dilbilimden bahsetmektedir.

11. *Durus fi'l-Îrâb*: Eser üç bölümden oluşmaktadır. Bölümler sırasıyla İbrahim, Gâfir ve Zümer surelerinin adını taşımaktadır. Bölümlerin içerisinde müellif ilgili surelerde geçen ayetlerin irab tahlilini yapmaktadır.

12. *İlmü'l-Lugati't-Tatbîkî ve Tâ'limu'l-Arabiyye*: Eser yedi fasıldan oluşmaktadır; birinci fasılda uygulamalı dil bilim terimi ve mana, ikinci fasılda uygulamalı dilbilim ve bilimsel kaynakları, üçüncü fasılda içsel karşılaştırma¹²⁶ ele alınmaktadır.

Dördüncü fasılda karşılaştırmalı tahlil ve hataların çözümü başlığı altında diller arası benzerlikler ve ihtilafların analizi, yabancı dil öğreniminde karşılaşılan problemleri ortaya çıkarma ve bu sorunlara çözüm arama, yabancı dil öğreniminde verilecek derslere katkı sağlama gibi konular işlenmektedir.

Beşinci fasılda dil öğretiminde içerik ve düzen, altıncı fasılda Araplara Arapça öğretimi ve yedinci fasılda da Arap olmayanlara Arapça öğretimi konuları ele alınmaktadır.

13. *el-Arabiyyetü'l-Câmiyye li Gayri'l-Mütehassısîn*: Eser sekiz bölümden oluşmaktadır. Bölüm başlıkları şöyledir: el-Arabiyyetü Beyne Lugâti'l-Âlem, en-Nizâmu's-Savtî, en-Nizâmu's-Sarfî, en-Nizâmu'n-Nahvî, en-Nizâmu'l-Kitâbî, el-Arabiyyetü ve't-Ta'rîb, el-Arabiyyetü ve'l-Hâsûb, Keyfe Tektübü Makâlen İlmiyyen.

14. *Muhâdarât fi'l-Edebi'l-Mukâren*: Müellifin vefatından iki yıl önce 2008 yılında neşredilmiştir. Eser hakkında daha ayrıntılı bilgilere ulaşamadık.

15. *eş-Şahsiyyetü'l-İsrâiliyye*: 1967 yılında İsrail ile Mısır, Suriye ve Ürdün arasında meydana gelen savaştan sonra kaleme alınan, 1968 yılında Daru'l-Meârif yayınevinde basılan biyografi türü bir eserdir.

16. *Abdullah b. Mesûd*: Mısır'da 1970 yılında Dâru's-Şa'b yayınevinde basılan biyografik bir eserdir.

¹²⁶ “İçsel karşılaştırma” olarak çevirdiğimiz başlığı er-Râcihî el-Mukarenetu't-Dahiliyye olarak almıştır; er-Racihi bu başlık altında bir dili bir insanın tamamen öğrenemeyeceğinden ötürü dil içerisinde bazı seçimler yapması gerektiği ve bu seçimlerin de karşılaştırmayla mümkün olmasından ötürü böyle bir başlığa yer vermiştir. İçsel olarak adlandırmasının sebebi ise dilde öğrenilecek şeylerin dilin özünden mi seçildiği yoksa dil dışı şeylerin mi seçildiği ile alakalıdır. er-Râcihî, *İlmü'l-Luga*, 38.

17. *Hiraklitus: Feylesûfu't-Tegayyur ve Eseruhû fi'l-Fikri'l-Felsefi*: Amerikalı filozof Philip Wheelwright'ın (1901-1970) kaleme almış olduğu *Heraclitus* adlı kitabının Arapçaya tercümesidir.

18. *Usûsu Tâ'limi'l-Lugât ve Ta'allumiha*: H. Douglas Brown'ın (1941-...) kaleme almış olduğu *Principles of Language Learning and Teaching* adlı eserinin Arapçaya tercümesidir.

19. Râcihî hayatının son döneminde *Meâcimu'l-Kur'âni'l-Kerîm* adı altında bir çalışma yapmaktaydı. Bu eserin bir bölümü olan ve yaklaşık 700 sayfaya tekabül eden *el-Mu'cemu'n-Nahvî* adlı çalışmasını tamamlamıştı. Ancak müellif vefat etmesi sebebiyle bu eseri matbu olarak neşredilemedi.¹²⁷

1.5.3. Dilbilim Kaynakları

Râcihî dilbilim çalışmalarında edindiği yöntemin bilimsel bir yöntem olduğunu ve kadim Arap dilbilim çalışmalarının bu yöntemle ele alınıp doğru bir şekilde çalışılması gerektiğini ifade etmektedir. Bu doğrultuda Râcihî dilbilim görüşlerini, gerek klasik dönem gerek modern dönem kaynaklarına bilimsel yöntemler çerçevesinde dayandırmaktadır.¹²⁸ Bu çerçevede müellifin dilbilim kaynakları Klasik ve Modern olmak üzere iki dönemde değerlendirilebilir. Râcihî dilbilim konularını açıklarken klasik dönemde genel olarak İbn Fâris, Seâlibî ve İbn Cinnî'nin görüşlerine değer vererek eserlerinde değerlendirmektedir. Bununla beraber aşağıda tablo halinde isimlerini zikrettiğimiz, modern dönem Arap ve Avrupalı dilbilimcilerinin, görüşlerine de dilbilim eserlerinde yer vermektedir.

Klasik dönem kaynaklarından İbn Fâris, Seâlibî ve İbn Cinnî öne çıkarken pek çok modern Arap ve Avrupalı dilbilimcilerden de yararlandığı görülür. Aşağıdaki tabloda müellifin yararlandığı dilbilimcilerin bir listesi sunulmuştur.

Tablo 1. Râcihî'nin modern dönem Arap ve Avrupalı dilbilim kaynakları.

Arap Dilbilimciler	Avrupalı Dilbilimciler
Dr. İbrahim Enis (1906-1977)	William Alston (1921-2009)
Dr. İbrahim es-Sâmîrrâî (1922-2001)	İlya Berezin (1818-1896)
Dr. Ahmed Muhtar Ömer (1933-2003)	Leonard Bloomfield (1887-1949)

¹²⁷ Bi'l-Arabiya, “ed-Doktor Abduh er-Râcihî”, (Erişim 26 Eylül 2019).

¹²⁸ er-Râcihî, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 3.

Tablo 2 (Devam). Râcihî'nin Modern Dönem Arap ve Avrupalı Dilbilim Kaynakları.

Dr. Temmâm Hassân (1918-2011)	John Bissell Carroll (1916-2003)
Dr. Zeki Mübarek (1892-1952)	Ferdinand de Saussure (1857-1913)
Dr. Said el-Afgânî (1909-1997)	Samuel I. Hayakawa (1906-1992)
Dr. Şevki Dayf (1910-2005)	Ida C. Ward (1880-1949)
Dr. Subhi es-Sâlih (1926-1986)	Otto Jespersen (1860-1943)
Dr. Taha Hüseyin (1889-1973)	Chaim Rabin (1915-1996)
Fazl Hasan Abbas (1932-2011)	R. H. Robins (1921-2000)
Dr. Osman Emin (1908-1978)	Edward Sapir (1884-1939)
Dr. Ali Sâmî en-Neşşâr (1917-1980)	Margaret Schlauch (1898-1986)
Dr. Ali Abdolvâhid Vâfî (1901-1992)	
Dr. Kemal Bîşr (1921-2015)	
Dr. Muhammed Ahmed Ebu'l-Ferec	
Dr. Muhammed el-Mubârek (1912-1981)	
Dr. Mahmud es- Sa'rân	
Mustafa Sâdık er-Râfiî (1881-1937)	
Dr. Mehdi el-Mahzûmî (1917-1993)	

Görüldüğü gibi Râcihî modern dönem dilbilim müelliflerinden mümkün olduğunca faydalanmış sadece Arap dilbilimcilerle yetinmemiş Batılı dilbilimcilerin görüşlerini de eserlerinde değerlendirmiştir. Tabloda zikrettiğimiz müellifler Râcihî'nin eserlerinde adı geçen müelliflerin öne çıkanlarıdır.

2. ABDUH ER-RÂCİHÎ'NİN BAZI DİLBİLİM KONULARINA YAKLAŞIMI

Bu bölümde ilk olarak Râcihî'nin fıkhu'l-luga ve ilmu'l-luga kavramlarına bakışı ele alınacaktır. Ardından İbn Cinnî'nin dil tanımına yönelik Râcihî'nin analizi, dilin doğuşu, gelişimi ve lehçeleri hakkındaki görüşleri ele alınacaktır. Son olarak da Râcihî'nin Arap lehçeleri hakkındaki görüşleri işlenecektir.

2.1. Fıkhu'l-Luga ve Ilmu'l-Luga'ya Bakışı

Abduh er-Râcihî *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye* adlı eserinin ilk bölümünde Batı dünyasındaki filoloji (fıkhu'l-luga) ve lengüistik (ilmu'l-luga) terimlerinden bahsederken; bu terimlerin Arap üniversitelerinde, dilbilim çalışmalarını tanımlamak için kullanıldığına ve bu iki terimin birbirine karıştığına değinmektedir. Ona göre fıkhu'l-luga adı altında bir kitap yazan kişi aslında daha geniş bir manayı kapsayan ilmu'l-lugayı kastetmektedir. Bu alanda yazılan kitapların içeriğinde dilin zaman içerisindeki değişimi, dilin küçük birimleri olan seslerle ilgili çalışmalar, delalet yönünden dil çalışmaları, dilin çekimleri, vezinleri ve lafızların manaları yer almaktadır.¹²⁹

Râcihî, Arap dünyasında yapılmış dilbilim çalışmalarının isimlendirmeleri hakkında bazı farklılıklar olduğundan bahseder. O, "Fıkhu'l-Luga" başlığını taşıyan bazı kitaplara ve içeriklerine dair örnekler vermektedir. Bunlardan bazıları şu şekildedir: Ali Abdulvâhid Vâfi'nin *Fıkhu'l-Luga* adlı kitabının içeriğinde ses bilimi, delalet ilmi ve dilin ortaya çıkışı ve gelişimi gibi konular ele alınmaktadır. Râcihî, Muhammed el-Mübarek'in *Fıkhu'l-Luga Dirâsetün Tahlîliyyetün Mukârenetün li'l-Kelime'ti'l-Arabiyye* adlı kitabında onun fıkhu'l-luga başlığıyla yetinmediğini ek olarak onu açıklama gereği hissettiğine vurgu yapmaktadır. Kitabın içeriğinde ise *li'l-Esvâtî'l-Lugaviyye*, *li'l-İştikâk*, *li'l-Ebniyeti* ve *li'l-Evzân*, *Meâni'l-Elfâz* gibi başlıklar yer almaktadır. Dr. Subhi es-Sâlih'in *Dirâsât fi Fıkhi'l-Luga* adlı eserinde ele almış olduğu konu başlıkları şöyledir: *li'l-Arabiyyeti Beyne Ehavâtiha's-Sâmiyye*, *Hasâisu'l-Arabiyye*, *İ'râb*, *Münâsebetü Hurûfi'l-Arabiyye li-Meânihâ*, *el-Münâsebetü'l-Vaz'iyye* ve *Envâu'l-İştikâk*, *en-Naht Evi'l-İştikâki'l-Kibâr*. İbrahim es-Sâmirrâi *Fıkhu'l-Luga el-Mukâren* adlı kitabının bir kısmında Irak'ta ilmi dergilerde yayınlamış olduğu

¹²⁹ er-Râcihî, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 9.

makaleleri bir araya getirmiştir. Bu makalelerin bazıları *el-Arabiyyetü Beyne'l-Cumûd ve't-Tetavvur ve't-Tevlîd, es-Sekâfetü'l-Arabiyye ve'l-İklîmiyye* gibi genel meseleleri kapsamaktadır. Bazıları da *el-Fi'lu ve'n-Nizâmu'l-Fi'lî fi'l-Arabiyye, en-Nûn ve'l-Mîm fi'l-Lugati'l-Arabiyye* gibi ferî meseleleri kapsamaktadır. Râcihî, eser adları fıkhu'l-luga olmasına rağmen içeriklerinin klasik dönem Arap dilbilimi konuları ile beraber Batılıların geliştirdiği yöntemleri de kapsamasından ötürü fıkhu'l-luga ve ilmü'l-luga terimleri arasında çözülmesi kolay olmayan bir karışıklık ortaya çıktığını düşünmektedir.¹³⁰

Buna göre Arap dilinde iki görüş var birincisi: Bu terimlerin eş anlamlı kullanılması yönündedir.¹³¹ İkinci görüşe göre bu terimlerin birbirinden farklı manalarda kullanılması yönündedir. Bunun sebebi şudur; iki terimin de aynı manaya geldiği kanısında olan dilciler, Araplardaki eski yöntemi esas almış, Batılıların geliştirdiği modern yöntemle tam irtibat kurmamışlardır. İki terimin birbirinden farklı manası olduğunu savunan dilciler ise sadece modern yöntemle meşgul olduklarından neredeyse bütün çalışmalarında bu yöntemi esas almış, klasik yöntemi ise yalnızca eleştirmekle yetinmişlerdir.¹³²

Râcihî'ye göre bu iki bakış açısı kesinlikle eksiktir. Araplarda dilsel yöntem çalışmaları, şimdiye kadar kapsamlı bir temel üzerine oturtulmamış olmakla birlikte, modern yöntemin kapsamlı bir şekilde incelenmeden Arapçaya uygulanmasında bilimsel yöntemlere uymayan çok miktarda unsur bulunmaktadır.¹³³

Râcihî'ye göre fıkhu'l-luga kavramı bu araştırmalarda kullanılması en uygun olanıdır. Herhangi bir şeyin fıkıh (anlama) boyutu, o şeyin felsefesiyle, anlaşılmasıyla ilişkili olduğu için, Râcihî kendi eserine de bu adı verdiğini söylemektedir.¹³⁴ Ayrıca

¹³⁰ er-Râcihî, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 10.

¹³¹ Muhammed el-Mübârek, fıkhu'l-luga ve ilmu'l-luga isimlendirmelerinden her ikisini de kabul etmekle beraber, Corci Zeydan'ın dilbilimle ilgili kitabına verdiği isim olan “el-felsefetü'l-lugaviyye” isimlendirmesini doğru bulmamaktadır. Muhammed el-Mübârek, *Fıkhu'l-Luga Dirâsetün Tahlîliyyetün Mukârenetün li'l-Kelime'l-Arabiyye* (Matbaatü Câmîiatu Dimeşk, 1960), 26.

¹³² er-Râcihî, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 11.

¹³³ er-Râcihî, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 11.

¹³⁴ er-Râcihî, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 10.

o bu isimlendirmeyeyle, amaçlarına tam olarak ulaşan klasik dönem dilbilimcilerini¹³⁵ takip ettiğini ifade etmektedir.¹³⁶

Râcihî; fıkhu'l-luga ve ilmu'l-luganın sınırlarını belirleyebilmek için en doğru olan şeyin, bu iki bilimin tarihine göz atmak olduğu kanaatindedir. O burada dikkatleri tarihte bilinen ilk dil çalışmalarına yönelterek bunları maddeler halinde zikretmiştir. Bu maddelerde şunlardan bahsetmektedir.¹³⁷

1. Antik Yunanda dil üzerine çalışmalar, akli yönteme veya o zaman egemen olan Aristo mantığına dayanan felsefi bir olguydu, Aristo'nun kelime ile ilgili meşhur taksimi ve dilin doğuşu ile ilgili meseleler üzerine çalışmalar mevcuttu.¹³⁸

2. Hindistan'da ortaya çıkan dilbilim metodu dilbilim tarihinde Batılılara göre müthiş bir yer işgal etmektedir. Kadim dilbilimci Panini'nin görüşleri hala Batılı dilbilimci çevrelerde karşılık bulmaktadır. Panini'nin, bir kısım dil olguları için koymuş olduğu bazı teknik terimler günümüzde hala kullanılmaktadır.¹³⁹

3. Dilbilimciler ilk dilbilim metodunun M.Ö. 3. yüzyılda antik İskenderiye medresesinde üretilen fıkhu'l-luga olmasının mümkün olduğunu söylemektedir. İskenderiye medresesinin görevleri; eski Yunan metinlerini şerh etmek, kelimelerini açıklamaktır. Homeros ve onun gibilerin şiirleri üzerine yapılan şerhler bu okulda çoğalmıştır. Şöyleki İskenderiye Medresesindeki dilbilimciler kadim metinlerin hazırlanması, şerhedilmesi işlerine yoğunlaşmışlardır ki bu kitaplar, okuyan bütün ilim adamları tarafından anlaşılır olsun.¹⁴⁰

4. Ortaçağdan 19. yüzyıla kadar dilbilim çalışmaları genel olarak Yunanca ve Latince olmak üzere iki dilde yapılıyordu. O zamanlar özellikle Latince öğrenmek toplumda saygı vesilesiydi. Matbaanın icadından sonra yabancı dil öğrenme isteği arttı, özellikle de bütün dillerin aslı olarak görülen ve cennet dili olarak bilinen İbranice'ye olan öğrenme isteği arttı. Latince fıkhu'l-luga üzerinde çok tesirli olduğu için dilbilim araştırmaları da yazılı dile değil de konuşulan dile yönelmiş oldu. Bu

¹³⁵ Râcihî'nin burada bahsettiği klasik dönem dilbilimcileri 10. yy'da Ahmed b. Fâris (ö. 395/1004), Ebu'l-Feth Osman b. Cinnî (ö. 392/1002) ve es-Seâlibî'dir. (ö. 429/1038)

¹³⁶ er-Râcihî, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 10.

¹³⁷ er-Râcihî, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 12-15.

¹³⁸ er-Râcihî, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 12.

¹³⁹ er-Râcihî, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 12.

¹⁴⁰ er-Râcihî, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 12,13.

gelişmeler yazılı döneme geçişin sebepleri olduğu için fıkhu'l-luga üzerine yapılan araştırmaların alanı da daralmış oldu.¹⁴¹

5. Antik Hint dili olan Sanskritçe'nin keşfiyle başlayan dönem, Batıda dilsel çalışmaların gelişimini tamamladığı önemli bir dönemdir. Bengal yüksek mahkemesinde hâkim olarak çalışan Sir W. Jones (1746-1794) 1786 yılında Sanskritçe, Yunanca ve Latince'nin tek bir dilden türediğini açıkladı. O'nu bu keşfe yönelten, Fransız Papaz Pere Gaston Laurent Coerdoux'un 1767 yılındaki mezkur diller arasındaki ilişkiyi açıklayan ve yirmi yıl sonra yayınlanan açıklamasıydı.¹⁴²

6. Jones'un açıklaması dilcilerin dikkatini; mukayeseli araştırmalara, Latince'nin yüksek konumunu kaybetmesine ve dillerin dil ailelerine göre sınıflandırılmasına çekti. Friedrich Von Schlegel (1772-1829) 1808'de *Über die Sprache und Weisheit der Indier* (Hintlilerde dil ve bilim hakkında) adlı kitabı yazdı.¹⁴³

Râcihi Batıda bu ilmin gelişmesine katkı sağlayan isimlerden de bahseder. Şöyle ki; 1816 yılında Franz Bopp (1791-1867) karşılaştırmalı dilbilimin miladı olan meşhur kitabını *Über das Conjugationssystem der Sanskritsprache: in Vergleichung mit jenem der griechischen, lateinischen, persischen und germanischen Sprache* (Sanskritçenin çekim sistemi hakkında: Yunanca, Latince, Farsça ve Germen dilleriyle karşılaştırmalı olarak) yazmıştır. Jacob Grimm (1785-1863) 1818-22 yıllarında Almanca gramerinin ilk bölümünü yayımlamıştır ve Grimm yasasını keşfetmiştir. Grimm aynı zamanda yazılı edebi metinlerin dil araştırmalarında sadece küçük bir bölümü temsil ettiğini söyleyerek, dil araştırmalarının alanına, lehçeler ve halk edebiyatını da dâhil ederek genişletmiştir.¹⁴⁴ Râcihi bu konuyla ilgili başka çalışmalardan da bahsetmektedir. Bazı araştırmalara ve fıkhu'l-luga

Râcihi, Mısır üniversitelerinde fıkhu'l-luganın Sami dil ailesine mensup diller arasında yapılan karşılaştırmalı çalışmalar çerçevesinde meşhur olduğunu söylemektedir.¹⁴⁵ Ayrıca Mısırlı öğrencilerin, bu ilmin konusunun Arapça lafızları ve bazı Arapça terkipleri Sami dil ailesine mensup dillerle özellikle de İbraniceyle

¹⁴¹ er-Râcihi, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 13.

¹⁴² er-Râcihi, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 13,14.

¹⁴³ er-Râcihi, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 14.

¹⁴⁴ er-Râcihi, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 15.

¹⁴⁵ er-Râcihi, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 28.

karşılaştırma olarak düşündüklerini belirtmektedir.¹⁴⁶ Aynı şekilde Mısır Üniversitelerinde fıkhu'l-luga derslerini işleyen hocaların da özetlediği gibi bu derste asıl konu Arapça lafızların tarihi olarak gelişimidir. Râcihî bu derste daha çok lafızların maddi manadan manevi veya ıstılâhi manaya dönüşüm ve gelişimlerini ele aldıklarına değinmektedir. Bununla beraber Râcihî'ye göre, Mısır üniversitelerinde fıkhu'l-luganın yine de genellikle belirsizlik içinde kalması, ilmu'l-luga ile 20. yüzyılda bile karıştırıldığını göstermektedir.¹⁴⁷

Râcihî'nin Mısır Üniversitelerinde gözlemlediği durum diğer araştırmalar tarafından da desteklenmektedir. 11. yüzyılda fıkhu'l-luga kavramıyla 20. yüzyılda kullanılan fıkhu'l-luga kavramı arasında fark olduğundan bahsedilmektedir. İbn Fâris ve es-Seâlibî'nin eserlerinde ele aldıkları konularla günümüzde fıkhu'l-luga adı altında kaleme alınan eserlerin konularının birbirinden farklı olduğu söylenmektedir.¹⁴⁸ Klasik eserlerde Arapça dışında başka bir dilden söz edilmediğine ancak 20. yüzyılın ortalarından itibaren yazılan eserlerde Sâmi halklar ve dilleri, Sâmi dillerin incelenmesi, Sâmi halklarının ilk vatanları, Sâmi dillerin özellikleri, Sâmi dillerle Hâmi diller arasındaki benzerlikler ve farklılıklar gibi konulara yer verildiği söylenmektedir.¹⁴⁹

Râcihî burada bir bakıma dilbilimin tarihini ve gelişimini özetlemektedir. O'na göre fıkhu'l-lugadan maksat genel olarak bilinen dünya tarihinde bu şekilde ilerleme gösteren dilbilimdir. Bununla beraber modern dönemde dil için dili araştırma mantığıyla, Ferdinand de Saussure ile başlayan dilbilimin, ilmu'l-luga olarak isimlendirilmesi, Râcihî'ye göre uygun olmalıdır.¹⁵⁰ Râcihî fikrini belirttikten sonra Ferdinand de Saussure ile başlayan dilbilimin, ilmu'l-luga kavramını kullanarak ifade edilmesiyle ilgili olarak; Batıda sınırlarının belirginleşip, pozitif bir bilim haline gelmesinden ve fıkhu'l-lugadan bağımsız bir bilim haline gelme sürecinden bahsetmektedir.¹⁵¹

¹⁴⁶ er-Râcihî, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 28,29.

¹⁴⁷ er-Râcihî, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 29.

¹⁴⁸ Mahmud Kafes, “Fıkhulluga ve İlmulluga Terimlerinin Anlamları”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 26 (2011), 81.

¹⁴⁹ Kafes, “Fıkhulluga ve İlmulluga Terimlerinin Anlamları”.

¹⁵⁰ er-Râcihî, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 19.

¹⁵¹ er-Râcihî, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 25.

Râcihî'nin görüşü bu yönde olmakla birlikte bazı araştırmacılara göre Arap dil bilginlerinin dili incelemelerindeki ana gayeleri, Kur'ân'ın nassını ve Allah'ın muradını anlamaktır. Bu da ancak metni tam anlamak ile olabilecek bir şeydir. Bu durum dilin bizzat kendini incelemek ve anlamak olarak anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu görüşe göre Batılı filologların güttüğü gaye olan toplumun örf adet gelenek görenekleri, kültürü ve edebiyatından farklı olarak; Ferdinand de Saussure'un "dili kendi içinde kendi için incelemek" temel ilkesiyle Arap dil bilginlerinin gayeleri örtüşmektedir.¹⁵² Yani bu görüşe göre dil araştırmalarında amaç edebiyat ve kültür değil, dilin bizzatı kendisidir.

2.1.1. Râcihî'nin Gözünden Batıda Dilbilimin Gelişimi

Almanya'da dilbilim okulunda Bopp ve Grimm'le birlikte karşılaştırmalı ve tarihsel gramer çalışmaları gelişme göstermiş bununla birlikte etimoloji üzerine çalışmalar yapılmaya başlanmıştı. Râcihî burada Bopp ve Grimm'in çağdaşları ve öğrencileri üzerindeki etkisinin büyük olduğundan ve bu okuldan August Friedrich Pott (1802-1887), Max Müller (1823-1900), Georg Curtius (1820-1885), August Schleicher (1821-1868) gibi önde gelen dilbilimcilerin yetiştiğinden bahseder. Râcihî daha sonra 1870 yılında kendisinin "en-Nahviyyûn el-Cüdüd" olarak tanımladığı "Neogrammarians" olarak bilinen yeni bir akımın ortaya çıktığını belirtir, Karl Verner (1846-1896), Herman Paul (1846-1921) ve Karl Brugmann'ı (1849-1919) örnek isim olarak verir. Yukarıda artarda yetişmiş üç nesilden bahseden Râcihî'ye göre 19. yüzyılın son nesli olan Neogrammarians döneminde fıkhu'l-luganın sınırları belirginleşmiştir.¹⁵³ O'na göre Sanskritçe fıkhu'l-luga'nın temelini oluşturmaktadır. 19. yüzyılda yapılan Batılılar nezdindeki ilk dil bilim çalışmalarından bazı çıkarsamalar yaparak bunları maddeler halinde zikreder.¹⁵⁴

1. Batılıların dilbilim tarihi sadece Hint-Avrupa dil ailesine mensup dilbilimcilerin çalışmalarıyla sınırlıdır. Yani onlar Arapların dilbilim çalışmalarıyla

¹⁵² Demir, "Arap Dilinde 'Fıkhu'l-Luga' ve 'İlmü'l-Luga' Terimlerinin Kullanımı, Tanımı, Konusu ve Gayesi", 190-191.

¹⁵³ er-Râcihî, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 15.

¹⁵⁴ er-Râcihî, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 16-18.

karşılaşmamışlardır.¹⁵⁵ Arapların dilbilim çalışmaları ile batılıların dilbilim çalışmaları arasında bağ kurma hata oluşturabilir.

2. Sanskritçe'nin keşfinden önce Batılı dilbilimcilerin çalışmaları Yunanca ve Latince üzerine idi; dilbilimciler konuşulan dille değil yazılan dille ilgileniyorlardı, gaye sadece eğitimdi.¹⁵⁶

3. Sanskritçe'nin keşfi, bugün bilinen haliyle sınırları belirli, bilinen bir ilim olan fıkhu'l-luganın doğmasına sebep olmuştur.¹⁵⁷

4. Zamanının baskın anlayışı olan Darwin Teorisinin de etkisiyle Sanskritçe, dillerin aile bazında sınıflandırılmalarına vesile olmuştur.¹⁵⁸

5. Dil araştırmaları, Hint-Avrupa dil ailesine ait olan diller arasında karşılaştırmaya, aynı şekilde eski dillerin yeniden hayat buldurulmasına da önem vermektedir. Bunun sonucunda karşılaştırmalı dilbilim dersleri doğmuştur.¹⁵⁹

6. Karşılaştırmalı araştırmalar etimolojiye verilen önemi artırmıştır.¹⁶⁰

7. Bu dönemde genel olarak bütün dilcilerin çalışmaları antik ölü diller üzerine yapılmıştır. Ayrıca seslerden ziyade harflere önem vermişlerdir. Bazı dilciler dillerin doğal varlıklar olduğunu vurgulasa da dil araştırmalarındaki yöntemin temeli doğal değildi.¹⁶¹

Râcihî ilmu'l-luga ve fıkhu'l-luga arasındaki ayrımın belirginleşmeye başlamasının, dilsel araştırmaların gelişimini kolaylaştırdığından bahsetmektedir. Bopp Sanskritçe, Rask İzlandaca ve Grimm Almanca dili üzerine filoloji (fıkhu'l-luga) çalışmaları ile meşhurdur. Râcihî onların dile doğal bir mesele olarak baktıklarından, ancak filolog (fıkhu'l-luga âlimi) olarak kaldıklarından, dilbilimci (ilmu'l-luga âlimi) olamadıklarından bahsetmektedir. Râcihî'ye göre onların dile doğal bir mesele olarak bakmaları, öğrencilerine özellikle de Neogrammarians olarak ifade ettiği dilbilimcilere tesir etmiştir. Bu öğrenciler dilbilimde yeni bir metot bulmakla kalmayıp çalışma alanları filolojiden (fıkhu'l-luga) tamamen farklılaşarak dilbilime (ilmu'l-luga) kaymıştır. Çünkü o zamana kadar yapılan dilbilim çalışmalarına bir toplumun

¹⁵⁵ er-Râcihî, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 16.

¹⁵⁶ er-Râcihî, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 17.

¹⁵⁷ er-Râcihî, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 17.

¹⁵⁸ er-Râcihî, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 17.

¹⁵⁹ er-Râcihî, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 17.

¹⁶⁰ er-Râcihî, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 17,18.

¹⁶¹ er-Râcihî, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 18.

kültürünün parçası olarak bakılmakta ve böyle ele alınmaktaydı. Ancak ilmu'l-luga uzmanı olarak ortaya çıkan bu yeni nesil, dilbilime hocalarından almış oldukları, dilin doğal bir mesele oluşuyla ilgili bakış açıları sayesinde herhangi bir toplumun kültürü için değil kendi başına kâim özel bir çalışma alanı olarak bakmışlardır.¹⁶² Dilbilimcilere göre Ilmu'l-luga akli ilimler değil tabii bilimler başlığı altında değerlendirilmektedir.¹⁶³

19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Avrupa'da Ferdinand de Saussure, Amerika'da Leonard Bloomfield (1887-1949) ve Edvard Sapir (1884-1939) ile ilmu'l-luga sınırları netleşmeye başlamıştır. Saussure dilbilimin konusunu "dilbilimin gerçek ve eşsiz nesnesi, kendi içinde ve kendisi için incelenen dildir" şeklinde açıklamaktadır. Bununla birlikte ilmu'l-luganın sınırları ortaya çıkmıştır.¹⁶⁴ Ferdinand de Saussure'ün konferanslarını sona erdirdiği sonuç "dili kendi kendine yeterli ve bağımsız bir sistem olarak inceleyen bilim"dir.¹⁶⁵ Ayrıca dilbilimin sadece muayyen bir dili araştırmadığı, bugün konuşulan konuşulmayan bütün dillere şamil olduğu da konferanslarında mevcuttur.¹⁶⁶

Râcihî ilmu'l-luganın artık bilim (science) adını almasından ve olması gerektiği gibi değil, olduğu gibi araştırmaya başlandığından söz etmektedir. Ilmu'l-luga Batı'da somut bir ilim haline geldikten sonra dilbilimciler, kadim dilbilimcilerin ilgisini çeken konulardan olan "dil doğuşu", "bir dilin diğer dillere üstünlüğü", "ana dilin kökeni" gibi sübjektif konuları terk ettiler.¹⁶⁷ Râcihî burada dilbilimcilerin, ilmu'l-luga'nın; tarih, coğrafya, psikoloji, sosyoloji, antropoloji, fizyoloji ve anatomi gibi bilim dallarından faydalanmasının, onların yöntem ve metotlarının dilbilim üzerinde hâkim olması gerekeceği manasına gelmediğine dikkat çektiklerine değinmektedir.¹⁶⁸ Ilmu'l-luga diğer bilimlerle ilişkisi olmakla birlikte diğer bilim dallarının ilmu'l-luga üzerinde herhangi bir hâkimiyeti yoktur.

¹⁶² er-Râcihî, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 18.

¹⁶³ er-Râcihî, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 19.

¹⁶⁴ er-Râcihî, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 19.

¹⁶⁵ 20. yy *Dilbilimi*, 20.

¹⁶⁶ Bk. Ferdinand de Saussure, *Genel Dilbilim Dersleri*, çev. Berke Vardar (İstanbul: Birey ve Toplum Yayınları, 1985), 8.

¹⁶⁷ er-Râcihî, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 20.

¹⁶⁸ er-Râcihî, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 20.

Râcihî, Jespersen (1860-1943) ve Robins'ten (1921-2000) alıntı yaparak örneklerle, filoloji (fıkhu'l-luga) kavramının Avrupa'da farklı manalarda kullanıldığına dikkat çeker. Bu farklı kullanımlar kavramda belirsizliğe sebep olur o bu belirsizliğin sadece 19. yüzyılda değil 20. yüzyılda da devam ettiğini ve bu belirsizliğin sadece Araplarda değil Batıda da olduğuna dikkat çeker. Râcihî bunu şöyle örneklendirmektedir;

1957 yılında Muhammed Ebu'l-Ferec Cambridge'de karşılaştırmalı dilbilim kürsüsünde Prof. olan Allen'ın konferansından şöyle alıntı yapmıştır; "Dili araç olarak gören anlayış" ile "dili bizatihi kendisi bakımından inceleyen anlayışı" tefrik etmek için fıkhu'l-luga ve ilmu'l-luga kavramlarını birbirinden ayırmak gerekmektedir.¹⁶⁹

Râcihî'ye göre on dokuz ve yirminci yüzyıllardaki -metod ve okul farklılıkları olmasına rağmen- ilmu'l-luga'nın gelişimi, fıkhu'l-luga ile aralarındaki bağın iyice kopmasında ve aralarında net bir farklılık görülmesinde büyük katkısı olmuştur.¹⁷⁰

2.1.2. Ilmu'l-Luga'nın Sınırları

Râcihî, dilbilimcilerin ilmu'l-luga'nın konusunun dil olması ve objektif bilimsel bir yöntemle çalışıldığı konusunda ittifak ettiklerini belirtmekle beraber birçok meselede ihtilafa düştüklerinden bahsetmektedir. İhtilafa düşülen konuları ve neden ihtilafa düştüklerini belirtmeden önce Râcihî Batı dünyasında ilmu'l-luga'nın düzeylerinden söz etmektedir.¹⁷¹ Buna göre dil çalışmaları dil çalışmaları dört düzeyden oluşmaktadır. Râcihî bunları Arapçada Savtiyye, Sarfiyye, Nahviyye ve Dilaliyye olarak açıklamaktadır.

1. Savtiyye (صوتية): Sesbilimi (ilmu'l esvat); birçok yönden dilin sesleri üzerine araştırma yapar. Eğer seslerin dildeki görevleri üzerinde durulmuşsa buna Batılılar Phonology (علم الأصوات الوظيفي) adını vermektedir. Seslerin dilde ne özelliğine ne de görevlerine bakmaksızın dil bilimi yapıldığında ise buna da Phonetics (علم الأصوات التنظيمي) adı verilmektedir.¹⁷²

¹⁶⁹ er-Râcihî, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 27.

¹⁷⁰ er-Râcihî, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 25.

¹⁷¹ er-Râcihî, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 20.

¹⁷² er-Râcihî, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 20.

2. Sarfiyye (صرفية): Morphology (Sarf ilmi); dilsel çekimleri konu edinmektedir.¹⁷³
3. Nahviyye (نحوية): Grammar veya Syntax (Nahiv ilmi); tamlamalar ve terkiplerle alakalı konuları içermektedir.¹⁷⁴
4. Dilaliyye (دلالية): Semantics (anlam bilim); dili, sözcükleri anlam yönünden karşılaştırmalı olarak ve bu anlamların zaman içindeki değişim ve gelişimlerini göz önünde bulundurarak inceleyen bilim dalıdır. Sözcüklerin, cümlelerin ve ibârelerin anlamlarını incelemektedir.¹⁷⁵

Bunlara ek olarak dille ilgili genel meseleler de mevcuttur. Dilin mahiyeti, ne olduğu, işlevi, görevi ve dilsel birimlerin bir araya getirilme yöntemi gibi konular bu meselelerden bazılarıdır. Râcihî dilbilimcilerin yukarıda sayılan dört aşamayla bu konuların arasındaki ayrılmaz bağa dikkat çekmekte olduğuna ve bunların her birinin bir diğerine dayandığına ve ilmu'l-luga'nın genel çerçevesini oluşturduğuna değinmektedir.¹⁷⁶

Günümüzde dilbilimin daha detaylı temel inceleme alanları iki boyutta ele alındığı görülmektedir.¹⁷⁷ **Tablo 2.**'de ifade etmekte olduğumuz her iki boyuttan da inceleme alanlarını, birinci bölümde ayrıntılı olarak açıklamakta olduğumuzdan ötürü burada tekrar olmaması için sadece isimlerini zikretmekteyiz.

Tablo 3. Dilbilimin Temel İnceleme Alanları.

A. Dilin yapısal ve işlevsel özelliklerini ele alan küçük ölçekli incelemeler.	B. Dilin bireysel ve toplumsal özelliklere bağlı olarak ortaya çıkan görünümleridir.
(mikro incelemeler)	(makro incelemeler)
1. Ses Bilgisi (Fonetik): a) Akustik Sesbilim, b) Fizyolojik Sesbilim, c) Söyleyiş Sesbilim, d) Dinleyiş Sesbilim, e) Görevsel Sesbilim	1. Toplumdilbilim a) Budundilbilim, b) Dil Sosyolojisi, c) Dilbilimsel Coğrafya, d) Lehçe Bilim 2. Ruhbilim 3. Uygulamalı Dilbilim

¹⁷³ er-Râcihî, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 20.

¹⁷⁴ er-Râcihî, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 21.

¹⁷⁵ er-Râcihî, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 21.

¹⁷⁶ er-Râcihî, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 21.

¹⁷⁷ Esra Lüle Mert, *Genel Dilbilim* (Ankara, 2022), 32.

Tablo 4 (Devam). Dilbilimin Temel İnceleme Alanları.

2. Biçim Bilgisi (Morfoloji):	4. Tarihsel Dilbilim
a) Dilbilgisel Morfoloji,	5. Beyindilbilim
b) Sözcüksel Morfoloji	
3. Dizim Bilgisi (Sentaks)	
4. Anlam Bilgisi (Semantik)	
a) Eş ses,	
b) Eş anlam,	
c) Karşıt anlam,	
d) Alt anlam	
5. Köken Bilgisi (Etimoloji)	
6. Lehçe Bilgisi (Diyalektoloji)	
7. Sözcük Bilgisi (Leksikoloji)	
8. Sözlük Bilgisi (Leksigrafi)	
9. Ad Bilgisi (Onomastik)	
10. Gösterge Bilgisi (Semiyojoloji)	
11. Bilişsel Dilbilgisi	
12. Edimbilim	

2.1.3. İlmu'l-Luga'nın Metotları

Râcihî ilmu'l-luganın metotlarının Batılılar nezdindeki genel çerçevesini şöyle ifade etmektedir.¹⁷⁸

- I. Betimlemeli dilbilim (Descriptive Linguistics): Bir dilin ya kendi içinde ya da farklı lehçe ve ağızlarında, belirli bir dönemde kullanılan durumunu ele alır. Bu çalışma diğer iki yöntemin temelidir, diğer iki yöntem betimlemeli yöntem olmadan söz konusu olamayacağını ifade etmektedir.
- II. Tarihsel dilbilim (Historical Linguistics): Bu yöntem belirli bir dilin kendi içerisindeki lehçe ve ağızlarıyla beraber tarihi olarak değişim ve gelişimini incelemektedir. Ravihinin ilmulluga ettarihi olarak ifade ettiği bu yöntem dinamik yapıya sahipken betimsel dilbilim statik bir yapıya sahiptir.

¹⁷⁸ er-Râcihî, *Fıkhul-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 21.

- III. Karşılaştırmalı dilbilim (Comparative Linguistics): Karşılaştırma yöntemiyle bir dil ailesi içerisindeki iki veya daha fazla dilin veya bu dillerin farklı ağız ve lehçeleriyle arasındaki ortak yönlerini bulan ilim dalıdır. Herhangi bir dildeki olguları açıklamak için, betimlemeli ve tarihsel yöntem yeterli değildir; bu iki yöntemin süzgecinden geçen olgu daha sonra karşılaştırmalı yöntemin de süzgecinden geçmelidir.¹⁷⁹ Racihi bu yöntemi İlmu'l-luga el-Mukâren olarak ifade etmektedir.
- IV. Karşıtsal Dilbilim (Contrastive Linguistics): Râcihî'nin Mahmud Hicâzî'den naklettiği dördüncü yöntemdir. İlmu'l-luga et-Takebulî olarak isimlendirilen bu yöntemde aynı dil ailesine mensup olma şartı aranmadan herhangi iki dil veya lehçenin karşılaştırılmasıdır.

Râcihî'ye göre ilmu'l-luga'nın bu zikrettiğimiz genel çerçevesi Batı dünyasındaki modern yüzüdür. Ona göre Batılılar ve onlardan etkilenen modern dönem Arap dilbilimcileri, ilmu'l-lugada bir metod üzerinde ittifak edememişlerdir. Bu ihtilafın sebebi dilbilimcilerin kendilerinden önceki araştırmacılardan farklı şekillerde etkilenmeleri ve hepsinin farklı toplumsal doktrinlerde yetişmeleridir.¹⁸⁰

Râcihî yukarıda zikredilenlere örnek vererek, Rus dilbilimcilerin dile, Kapitalist Avrupalılardan farklı bir perspektifle baktıklarını söyler. Aynı şekilde de Saussure'ün sosyoloji uzmanı olan arkadaşı olan Emile Durkheim'den (1858-1917) etkilenmesi ve Bloomfield'ın (1887-1949) davranışçılardan etkilenmesi de örnekler arasındadır.¹⁸¹ Racihi daha sonra Doktor Muhammed Sa'rân ve Kemal Bişr gibi Arap dilbilimcilerinden yaptığı örneklerle konuyu detaylı bir şekilde incelemektedir.

2.2. Klasik Arap Dilbilimi ve Fıkhu'l-Luga-İlmu'l-Luga Tartışması

Râcihî; Klasik dönem Arap dilbilimcilerinden olan İbn Fâris, İbn Cinnî ve Seâlibî'nin yapmış oldukları dilbilim çalışmalarındaki yöntemlerinin ve ortaya koymuş oldukları eserlerin fıkhu'l-luga mı yoksa ilmu'l-luga başlığı altında mı değerlendirilmesi gerekir? Sorusunu sorarak bunun cevabını mezkur Arap

¹⁷⁹ er-Râcihî, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 22.

¹⁸⁰ er-Râcihî, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 22.

¹⁸¹ er-Râcihî, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 22-25.

dilbilimciler ile Batılıların yöntem ve çalışmalarına örnekler vererek açıklamaya çalışır.¹⁸² Râcihî'nin değerlendirmesini maddeler halinde şöyle açıklayabiliriz:

1. Filologlar dilbilim çalışmalarına gelenek, görenek, adetler, edebiyat veya din vb. kültürel amaca hizmet eden bir vesile olarak bakmaktadırlar. İbn Fâris, İbn Cinnî ve Seâlibî ise filologların yaptıkları gibi, dile bir araç olarak görmekle birlikte, Onların dilbilim çalışmalarındaki amaçları Kur'ân metnini ve dolayısıyla Allah'ın muradını anlamaktır. Buradan da şu sonuca varılmaktadır; başta İbn Fâris, İbn Cinnî ve Seâlibî gibi Âlimler olmak üzere Arap dilbilimcileri Kur'ân dilini ele alarak, araç olarak gördükleri dili aynı zamanda amaç haline getirmiş olmaktadır.¹⁸³

2. Filologlar Hint ve Avrupa dillerinin kendisinden ayrıldığı asıl kadim dillerin anası olan ilk dil hakkında birçok çalışma yapmışlardır. Bununla birlikte İbn Fâris, İbn Cinnî ve Seâlibî'nin bu yönde çalışmalarına rastlanmamaktadır.¹⁸⁴

3. Filologlar (Rask, Bopp ve Grimm) çalışmalarını çoğunlukla dil karşılaştırmalarına tahsis etmişlerdir. İbn Fâris, İbn Cinnî ve Seâlibî'nin ise Arapçanın bazı lafızlarını, Farsça ve Rumca ile karşılaştırma dışında bir çalışması yoktur. Özellikle İbranice gibi Sami dillerinin Arapça ile herhangi bir şekilde karşılaştırılmamış olması dikkat çekmektedir.¹⁸⁵

4. Filologlar dile ölü gözüyle veya sadece yazılı dil olması açısından bakmaktadırlar. İbn Fâris, İbn Cinnî ve Seâlibî ise konuşulan dil üzerine çalışma yapmışlardır. Özellikle Kur'ân kıraatleri olarak bilinen, hâlihazırda farklı lehçeler halinde konuşulmakta olan dile yönelik gayretleri öne çıkmaktadır.¹⁸⁶

5. Filologlar lafızların tarihine önem vermekte, bunun hakkında araştırmalar yapmaktadırlar. İbn Fâris, İbn Cinnî ve Seâlibî ise bu konu hakkında yalnızca bazı lafızların anlamsal gelişimi hakkında bilgi vermektedirler.¹⁸⁷

6. Filologlar Hint-Avrupa dil ailesinden ayrılan lehçeler hakkında araştırmalara önem verirler. İbn Fâris, İbn Cinnî ve Seâlibî sadece kendisiyle Kur'ân'ın nazil olduğu dil hakkında çalışmalar yapmışlardır.¹⁸⁸

¹⁸² er-Râcihî, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 53-55.

¹⁸³ er-Râcihî, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 54.

¹⁸⁴ er-Râcihî, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 54.

¹⁸⁵ er-Râcihî, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 54.

¹⁸⁶ er-Râcihî, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 54.

¹⁸⁷ er-Râcihî, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 54.

¹⁸⁸ er-Râcihî, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 54.

Bu açıklamalar çerçevesinde Râcihî, İbn Fâris, İbn Cinnî ve Seâlibî'nin yapmış olduğu dilsel çalışmaların Batılıların anladığı tarzda fıkhu'l-luga (filoloji) adı altında değerlendirilemeyeceğini söyler. Müellif mezkur Arap dilbilimcilerin yapmış oldukları çalışma ve yöntemlerini ilmu'l-luga başlığı altında değerlendirilmesi gerektiğini şu gerekçelerle ifade eder.¹⁸⁹

1. Ilmu'l-luga, dili kendi içinde kendi için incelemektedir. İbn Fâris, İbn Cinnî ve Seâlibî'nin dilbilim çalışmaları da son tahlilde dili amaç edinmektedir.¹⁹⁰

2. Ilmu'l-luga dili betimsel yöntemle ele alır. İbn Fâris, İbn Cinnî ve Seâlibî'nin yöntemlerindeki galip yöntem de budur.¹⁹¹

3. Ilmu'l-luga dilbilimi savtiyye (صوتية), sarfiyye (صرفية), nahviyye (نحوية) ve dilaliyye (دلالية) şeklinde olmak üzere kısımlara ayırır. İbn Fâris, İbn Cinnî ve Seâlibî de eskiden beri bu yöntemi kullanmaktadır.¹⁹²

4. Ilmu'l-luga dili düzenleyen genel kanunlara ulaşmak amacıyla bilimsel bir metodu ele almaktadır. İbn Fâris, İbn Cinnî ve Seâlibî'nin kullandığı metot da aynıdır.¹⁹³

Râcihî ilk olarak bu alimlerin çalışmalarındaki yöntemlerin, fıkhu'l-luga (filoloji) ile farklı yönlerini, daha sonra da ilmu'l-luga ile benzer yönlerini zikrederek İbn Fâris, İbn Cinnî ve Seâlibî'nin çalışmalarının ilmu'l-luga başlığı altında değerlendirilmesinin daha doğru olduğunu ifade etmektedir. Bununla birlikte İbn Fâris, İbn Cinnî ve Seâlibî'nin yöntemiyle modern dilbilimcilerin yöntemlerinin arasında fark olduğunu inkâr etmemektedir.

Ilmu'l-luga Arapça gibi sadece tek bir dile mahsus değil bütün dillere şamildir. Bütün diller üzerinde çalışmalarını devam ettirmektedir. Râcihî Arap dilbilim çalışmalarının, Avrupa dilleri üzerine yapılan çalışmalardan farklı olacağı kanaatindedir. Çünkü Batılılar nezdinde gelişen ilmu'l-luga Hint-Avrupa dilleri için yapılan çalışmalar sırasında gelişmiştir. Bu yüzden Arap dilbilim çalışmaları ile ilmu'l-luga arasında hem usul hem de fûru bakımından farklılıklar az değildir.

¹⁸⁹ er-Râcihî, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 54-55.

¹⁹⁰ er-Râcihî, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 55.

¹⁹¹ er-Râcihî, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 55.

¹⁹² er-Râcihî, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 55.

¹⁹³ er-Râcihî, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 55.

Gayet açık ve nettir ki Arap dilbilim çalışmaları, ortaya çıkışı ve gelişimi hususunda Batılılarınkinden farklılık arz etmektedir. Râcihî'ye göre dilbilim tarihinde kadim Arap dilbilimcilerin çalışmalarını, Batılıların sınıflandırdığı bir düzenleme içerisine sokmak büyük bir hatadır. Bütün bunlarla birlikte Râcihî kadim Arap dilbilimcilerin çalışmalarını fıkhu'l-luga adı altında değil ilmu'l-luga başlığı altında değerlendirilmesi gerektiğini savunur.

Ramazan Demir ilgili makalesinde Râcihî'nin görüşünü desteklemektedir. Ramazan Demir'e göre dilin araştırılmasındaki gaye Allah'ın muradını anlamaktır. Bu da ancak dili anlamak ile mümkün olacağından, dili dil için araştırmak ile aynı gayede örtüşükleri söylenebilir. O, Kur'ân lafzı için yapılan dil çalışmalarını, dilin yapısal olarak incelenmesi olarak anlaşılan de Saussure'ün metoduyla bağdaştırmaktadır. Demir yukarıda zikredilen Arap dilbilim âlimlerini ve eserlerini¹⁹⁴ ilgili makalesinde örnek vererek bunların filoloji içerisinde değerlendirilemeyeceğini ifade etmektedir. Çünkü filolojide dil, bir toplumun örf ve âdetleri, kültür ve medeniyeti hakkında yapılan araştırmalarda araç olarak kullanılmaktadır.¹⁹⁵

2.3. Dilin Tanımı

Bu bölümde Râcihî'nin "dilin tanımı, doğuşu ve gelişimi" hakkındaki görüşlerine yer verilecektir. O, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye* adlı kitabında, etkileyici bulduğu ve İbn Cinnî'den almış olduğu dilin tanımını dört madde halinde ayrıntılı bir şekilde modern dilbilimcilerin görüşleriyle mukayese ederek analiz etmektedir.

İbn Cinnî'nin tanımın göre dil: "her kavmin ihtiyaçlarını ifade ettiği seslerdir." (فَاتَهَا أَصْوَاتٌ يُعَبَّرُ بِهَا كُلُّ قَوْمٍ عَنْ أَعْرَاضِهِمْ).¹⁹⁶ Râcihî başarılı bulduğu bu tanımın Aristo'dan veya Filozoflardan alıntılanmış bir tanım olmadığını söylemektedir.¹⁹⁷

Râcihî bu tanımı dört maddede analiz etmektedir.

1. Dil sestir: (اللُّغَةُ أَصْوَاتٌ)

¹⁹⁴ İbn Fâris, *eş-Sâhibi fi fıkhi'l-luga*. Ebû Mansur es-Seâlibî, *Fıkhu'l-Luga ve Esrârul-Arabiyye*. İbn Cinni, *el-Hasâis* Demir, "Arap Dilinde 'Fıkhu'l-Luga' ve ' Ilmu'l-Luga' Terimlerinin Kullanımı, Tanımı, Konusu ve Gayesi".

¹⁹⁵ Demir, "Arap Dilinde 'Fıkhu'l-Luga' ve ' Ilmu'l-Luga' Terimlerinin Kullanımı, Tanımı, Konusu ve Gayesi".

¹⁹⁶ İbn Cinni, *el-Hasais*, 34; er-Râcihî, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 60.

¹⁹⁷ er-Râcihî, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 76.

2. Dil ifadedir: (اللغة تعبير)
 3. Dil toplumsaldır: Dil her kavmin kendine özgü bir ifade biçimidir. (إنها تعبير)
(يعبر بها كل قوم)
 4. Dil ihtiyaçlardan hâsıl olan bir ifade biçimidir. (إنها تعبير عن أغراض)
- Râcihî bu maddeleri ayrıntılı bir şekilde ele alıp incelemektedir.

2.3.1. Dil Sestir

Râcihî, İbn Cinnî'nin tanımından almış olduğu "dil sestir" (اللغة أصوات) ifadesini açıklarken, yazının dil kapsamı içerisinde değerlendirilemeyeceğinden bahseder. Klasik dönem dilbilimcilerinde dilin yalnızca ses ile tanımlanması İbn Cinnî'nin dil tanımında mevcuttur ve bunun başka örneği yok denecek kadar azdır.¹⁹⁸ Örneğin İbn Cinnî'den dört yüz sene sonra yaşayan Seyyid Şerif el-Cürcânî dili (اللغة هي ما يُعبر بها) "Dil her kavmin ihtiyaçlarını ifade ettiği şeydir." Şeklinde tanımlamaktadır. Görüldüğü üzere bu tanımda ses (أصوات) kavramına yer verilmemiştir.¹⁹⁹ Dilin ses olarak tanımlanması, çoğunlukla modern dönem dil çalışmalarında karşımıza çıkmaktadır. 20. yüzyıl Avrupasında yazılmış Joseph Vendryes'e *Language* adlı çalışmada dilin üç ana unsurundan bahsedilmektedir. Sesler, gramer ve kelimeler, bu üç unsur birbiri ile irtibatlıdır. Birini diğerinden bağımsız düşünmek mümkün değildir.²⁰⁰

Râcihî'ye göre yazının sözden farkına baktığımızda genel olarak ikisi de aynı şey gibidir. Ancak ikisi asla birbirine karışmaz. O'na göre yazıyla sözün bire bir aynı olduğunu sanmamız bir hatadır.²⁰¹

Yazının sözden farkına işaret etmeye özel hassasiyet gösteren Râcihî'ye göre genel olarak bu iki şey aynı gibidir fakat asla birbirine karışmazlar. O'na göre yazıyla sözün bire bir aynı olduğunu sanmamız bir hatadır. Râcihî'nin bu görüşü muhtelif çalışmalarda desteklenmektedir. Konuşma dili yazıya aktarılırken birçok değişime uğrar. Bu durum Türkçede çok az görülse de diğer dillerde daha yüksek oranlarda

¹⁹⁸ er-Râcihî, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 62.

¹⁹⁹ Ebü'l-Hasen 'Alî b. Muḥammed b. 'Alî es-Seyyid eş-Şerîf Cürcânî, *Kitâbu't-Ta'rîfât*, thk. Heyet (Beyrut: y.y., 1403/1983), 192.

²⁰⁰ Joseph Vendryes, *el-Luga*, çev. Abdu'l-Hamîd ed-Devâhlî - Muhammed el-Kassâs (Mektebetü'l-Enclo el-Mısıriyye, 1950), 295.

²⁰¹ er-Râcihî, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 62.

görülmektedir. Ses ve yazı yani konuşulan dil ile yazılan dil arasındaki farklılıkları bir tablo halinde şöyle belirtebiliriz:²⁰²

Tablo 5. Konuşma ve Yazı Dili Arasındaki Farklar.

Konuşma Dili	Yazı Dili
1. Sese dayanır.	Harfe dayanır.
2. Araç ağızdır.	Araç kalem ya da yazıcı vb.dir.
3. Samimidir.	Resmidir.
4. Günlük hayatta kullanılır.	Kitap dili, edebi dildir.
5. Çoğunlukla özel ağızlar kullanılır.	Resmi devlet dili kullanılır.
6. Sübjektiftir.	Objektiftir.
7. Konuşma kulakla dinlenir.	Yazı gözle okunur.
8. Söz uçucudur.	Yazı kalıcıdır.
9. Konuşmanın etkisi kısadır.	Yazının etkisi uzundur.
10. Planlanmadan gerçekleşir.	Planlanarak gerçekleşir.
11. Cevabı aniden verilebilir.	Cevabı zaman alır.
12. Düzeltmesi anında yapılabilir.	Düzeltmesi sonra da yapılabilir.
13. Nispeten kontrolsüzdür.	Kontrollüdür.
14. Değişim hızlıdır.	Değişime direnç gösterir.
15. Gelişigüzdür.	Kuralsızlığa tahammül edilemez.
16. Anlaşılması daha zordur.	Anlaşılması daha kolaydır.
17. Dışa dönüktür.	İçe dönüktür.
18. Açılımcı, devrimcidir.	Muhafazakârdır.
19. Kalıbına sığmayandır.	Kalıbından çıkmayandır.
20. Konuşma hücumdur.	Yazı savunmadır.
21. Konuşma isyan, başkaldırıdır.	Yazı sükûnettir, itaattir.
22. Konuşma canlıdır.	Yazı cansızdır.
23. Konuşma hareketlidir.	Yazı durgundur.
24. Konuşma kolay değişir.	Yazı değişime direnç gösterir.

Râcihî sesini çıkardığımız kelimeler ve manaları arasındaki ilişkiye de değinmektedir. İlk olarak modern dilbilimcilerden bahsederek onların görüşlerine değinir. Modern dilbilimcilere göre bir kelime telaffuz edildiğinde onun manası doğrudan aklımıza gelmektedir. Modern dilbilim lafız ve mana arasındaki ilişkiyi reddetmektedir. Aslında lafızlar insan aklının ürettiği, sonradan ezberlediğimiz şeylerdir. Mesela "الرَّجُل" (Adam) kelimesi İngilizcede "Man" Fransızcada "l'homme" Almandada "der Mann" kelimeleriyle ifade edilmekle birlikte hiçbir

²⁰² Halit Dursunoğlu, "Türkiye Türkçesinde Konuşma Dili İle Yazı Dili Arasındaki İlişki", A.Ü. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 30. Sayı (2006), 2-5.

benzeşmemektedir. Gerçekte olan "Adam"la lafızda zikrettiğimiz "Adam" arasında hiçbir alaka veya ilişki yoktur.²⁰³

Başka çalışmalarda da eşyanın tam olarak özelliklerini kelimeler ile anlatmaya ve anlamaya imkan olmadığı vurgulanmaktadır. Yukarıda da zikredildiği gibi herhangi bir şeyin farklı dillerde farklı kelimelerle zikredilmesi ve hatta aynı dilde bile kelimelerin süreç içerisinde değişmesi buna örnek verilebilir.²⁰⁴

Râcihi böyle düşünmekle birlikte Ses-anlam ilişkisinde Arap dilbilimciler özellikle de İbn Cinnî, kelimelerdeki harflerin seslerinin rastgele belirlenmediği görüşlerini ifade etmekle birlikte onlar bu konu hakkında reddedilmesi zor örnekler paylaşarak görüşlerini desteklemişlerdir.²⁰⁵

İbn Cinnî ses-anlam arasındaki bağı makul ve kabul edilebilir olduğunu bununla birlikte kelimelerin seslerinin tabiattaki seslere dayandığını ve anlamlarıyla ilişki içerisinde bulunduğunu ifade etmektedir.²⁰⁶ Fakat İbn Cinnî her ne kadar ses-anlam ilişkisini kabul etse de bu durumun dilin tamamına uygulanabilirliğini mümkün görmemektedir.

2.3.2. Dil İfadedir

Râcihi, İbn Cinnî'nin yukarıda verilmiş olan dil tanımında dilin "herhangi bir şeyin ifade edilmesi yani tabiri olma (أن اللغة تعبير)" özelliğine vurgu yaparak bunu analiz eder. İbn Cinnî'nin dil tanımının ikinci kısmı olan dilin ifade olma özelliği dilin işlevine işaret etmektedir. Ona göre her kavim ihtiyaçlarını dil ile ifade eder, yani dilin işlevi ifade (تعبير)'dir.²⁰⁷

Modern dilbilimcilerin perspektifine göre ise dilin işlevi iki kavram arasında değişmektedir. Bunlardan biri İbn Cinnî'nin de açıkladığı gibi "tabir"dir, bir diğeri ise iletim, aktarımdır.²⁰⁸ Kişinin kendini ifade etmesiyle birlikte iletişim meydana gelir. İletişim genel manada iki taraf arasında gerçekleşen etkileşimdir. Görüntü ve ses aracılığıyla verici olan konuşmacı veya yazar tarafından alıcı olan dinleyici veya

²⁰³ er-Râcihi, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 68.

²⁰⁴ Üçok, *Genel Dilbilim*, 19.

²⁰⁵ Asutay, "el-Hasâis Ekseninde İbn Cinnî'de Ses-Anlam İlişkisine Bir Bakış", 309.

²⁰⁶ İbn Cinni, *el-Hasâis*, 2: 147.

²⁰⁷ er-Râcihi, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 68; Krş. İbn Cinni, *el-Hasâis*, 15.

²⁰⁸ er-Râcihi, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 69.

okuyucuya ileti gönderilir. Alıcı duyu organları ile iletiyi algılar ve ileti beyne gönderilir. Beyindeki daha önceki yaşanmışlıklarla ileti yorumlanır, alıcı yorumu vericinin kafasındaki anlam ile bağdaştırırsa yorumun doğru olduğuna karar verir ve iletişim gerçekleşir.²⁰⁹

İletişimin gerçekleşmesi için verici tarafından kullanılan aracın, alıcı tarafta bir anlamı olabilmesi için alıcı ile verici arasında "ortak yaşantı alanı" olması gerekir.

Râcihi dilin *ifade* etme özelliğini farklı görüşler çerçevesinde değerlendirmektedir. Onun temas ettiği bazı görüşlerde dilin tabir veya tavsil olarak açıklanması dili kısıtlamak olarak değerlendirilmektedir. Dr. Mahmûd Sa'rân dilin başka işlevlerini de örneklerle açıklamaktadır.²¹⁰

1. Monolog: Kendi kendine konuşma veya sesli düşünmek, yüksek sesle tek başına kitap okumak, ev hanımının ev işlerini çevirirken tek başına kalması durumunda, sevdiği kimselerden ayrı kalması sebebiyle söylediği ağıt tarzı hüzünlü söz ve şiirler monolog örnekleridir.²¹¹

2. Düşünceyi iletmeksizin toplumsal tutumlarda dilin kullanımı: Namaz veya dua gibi dini ritüellerde dilin kullanımı buna örnektir. Bu ritüellerde insanoğlu istekte bulunur, dua eder, kendisini ifade eder, ancak karşından bir cevap niteliğinde ifade gelmez.²¹²

3. Toplum olmanın bir gerekliliği olup kaçınılmaz olan, abartıldığında rahatsızlık veren, azaltıldığında ise toplum arasındaki bağı zayıflatan, selam verme, hava durumunu sorma, günaydın, merhaba, iyi akşamlar gibi lafızlar. Bu ifadelere misliyle karşılık verildiği ve karşıdaki kişinin vereceği cevap belli olduğu için bu tip haberleşmeler "tabir" veya "tavsîl" olarak ifade edilen iletişim çeşidinin içerisinde değerlendirilmez. Duygu ve düşünceleri genellikle iletme hedefi taşımayan âdâb-ı muaşeret dilinden olan; teşekkürler, rica ederim, üzgünüm, kusura bakmayın, af edersiniz, lütfen gibi ifadeler de bu başlık altında değerlendirilir.²¹³

²⁰⁹ Sedat Sever, "Dil ve İletişim (Etkili Yazılı ve Sözlü Anlatım)", *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)* 31/1 (01 Haziran 1998), 51,52.

²¹⁰ Mahmûd es-Sarân, *el-Luga ve'l-Müctema' Re'y ve Menhec* (İskenderiye, 1963), 17-24.

²¹¹ es-Sarân, *el-Luga ve'l-Müctema' Re'y ve Menhec*, 18.

²¹² es-Sarân, *el-Luga ve'l-Müctema' Re'y ve Menhec*, 19.

²¹³ es-Sarân, *el-Luga ve'l-Müctema' Re'y ve Menhec*, 20.

4. Kişinin fikirlerini gizleyerek yaptığı konuşma: Siyasetçinin veya hırsızın yaptığı açıklamalar gibi.²¹⁴

Râcihî, dilin işlevinin iletim, aktarım (تَوْصِيل) veya ifade (تَغْيِير) olması dışında farklı işlevleri olduğunu düşünen dilbilimcilerin, özellikle de Dr. Mahmûd Sa'rân'ın görüşlerinin makbul olmadığını ifade etmektedir. Râcihî burada Sapir'in *Language* adlı eserinden delillendirme yaparak "monoloğu" dilsel iletişimin bir çeşidi saymaktadır. Çünkü burada konuşan ve dinleyen taraflar tek bir kişinin şahsında mevcuttur. Bu iletişimde kişi kendisiyle bağlantı (تَوْصِيل) kurmaktadır.²¹⁵

İbn Cinnî'nin tanımında "her kavmin ihtiyaçlarını ifade ettiği seslerdir." (فَأَنَّهُا) şeklindeki tanımında "تَوْصِيل (iletim, aktarım)" olarak da anlaşılması mümkün olan "يَعْبَر" fiilinin mastarı olan "تَغْيِير" lafzının "تَوْصِيل" olarak anlaşılacağını belirten Râcihî bu kavramı şu şekilde sorgulamaktadır:

- Kimden? (مِمَّنْ)
- Kime? (لِمَنْ)

Râcihî bu soruların sonucunda dil tanımının üçüncü kısmı olan Dilin toplumsal olma özelliğine geçmektedir. Dil her kavmin kendine özgü bir ifade biçimidir. (أَنَّهُا) "تَغْيِير يَعْبَر بِهَا كُلُّ قَوْمٍ".²¹⁷ Râcihi dilin toplumsal olma özelliğini ele almadan önce şu soruyu sormaktadır.

- Niçin İbn Cinnî, tanımında *kavim* kelimesi yerine *insan* veya *fert* kelimelerini tercih etmemiştir?²¹⁸

Râcihî'nin bu soruya verdiği cevap "Dil Toplumsaldır" başlığı altında ele alınacaktır.

2.3.3. Dil Toplumsaldır

Herhangi bir iletişim durumunda konuşan ve dinleyen vardır, yani dil en az iki taraf arasında kullanılan bir olgudur. Bu da dili kullanmak için bir toplumun olmasını gerektirmektedir.

²¹⁴ es-Sarân, *el-Luga ve'l-Müctema' Re'y ve Menhec*, 21.

²¹⁵ er-Râcihî, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 71.

²¹⁶ İbn Cinni, *el-Hasâis*, 15; er-Râcihî, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 60.

²¹⁷ er-Râcihî, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 71.

²¹⁸ er-Râcihî, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 71.

1800'lü yılların başlarından itibaren Sanskritçeden Japoncaya ve hatta Sami dillerine kadar çok farklı dilleri karşılaştırarak yapılan bir araştırmada toplumların düşüncesini oluşturan unsurun dil olduğu sonucuna varılmıştır. Varılan bu sonuca göre "bir kimsenin konuştuğu dil onun dünya görüşünü ve o dili konuşan insanların davranış biçimlerini belirlemektedir."²¹⁹

Dil ve toplum kavramlarının birbirinden bağımsız olarak düşünülmesi mümkün değildir. Dil kavramı topluma değinmeden tanımlanamaz. Bireyin toplum içindeki durumu dilini de etkilemektedir. Bireyin toplumsal durumu, mesleği, yaşadığı bölge, eğitim seviyesi, aylık geliri, kültür geçmişi, dini, aile durumu vb. etkenler bireyin dilini etkilemektedir.²²⁰ Dil insanlar arasındaki bir tür iletişim aracı olduğuna göre kelimeler de insanlar arasındaki sosyal münasebeti ifade etmektedir.²²¹

Râcihî, İbn Cinnî'nin dil tanımındaki (فَأَيْهَا أَصَوَاتٌ يَعْبُرُ بِهَا كُلُّ قَوْمٍ عَنْ أَغْرَاضِهِمْ) kavim kavramına dikkat çekilmesi gerektiğini söyleyerek dilin toplumsal bir olgu olduğundan bahseder. Ona göre İbn Cinnî, kavim kavramını kullanarak toplumu kastetmektedir. Râcihî, İbn Cinnî'nin tanımında "المُجْتَمَع (toplum)" lafzı yerine "قَوْم" lafzının tercih edilmesinin sebebini ise "المُجْتَمَع (toplum)" lafzının o dönemde bugünkü manasında kullanılmayışına bağlamaktadır. Râcihî buradan hareketle dilin ancak toplum içerisinde var olabilen bir olgu olduğu sonucunu çıkarmakta ve dili toplumun çocuğu (بَنَتْ الْمُجْتَمَع) şeklinde nitelemektedir.²²²

Râcihî'nin dikkat çektiği bir diğer nokta ise dilin doğuştan değil de sonradan edinilen bir araç olmasıdır. Ona göre bu durum, dilin toplumsal bir iletişim aracı oluşunun en güzel delilidir.²²³

Râcihî dilin toplumsal oluşuna dair Sapir'den şöyle bir nakilde bulunmaktadır: İnsanoğlu, biyolojik kalıtım sayesinde yürüme ile sonuçlanan tüm gerekli kas ve sinirsel ayarlamaları yapmak için bireysel olarak donatılmıştır. Yeterli kemik gelişimi sağlandıktan sonra insan vücudu doğuştan gelen bir yetenek olarak yürümeyi

²¹⁹ Massimo Borlandi vd., *Sosyolojik Düşünce Sözlüğü*, çev. Bülent Arıbaş (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011), 196.

²²⁰ Güray Çağlar König, "Toplumdilbilim Açısından Dil ve Dil Türleri", *Dilbilim Araştırmaları Dergisi* 2 (01 Şubat 1991), 59-70.

²²¹ Zeki Arslantürk - Mehmet Tayfun Amman, *Sosyoloji Kavramlar Kurumlar Süreçler Teoriler* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2017), 50.

²²² er-Râcihî, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 72.

²²³ er-Râcihî, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 72.

öğrenmektedir. Bunlar doğuştan gelen, insanın yaratılışında var olan yeteneklerdir. Bu nitelikler dünyanın her yerinde aynıdır.²²⁴ Örneğin Mısır'da, Fransa'da ya da Çin'deki biri yeterli kemik gelişiminden sonra yürüyebilir. Ancak konuşulan dil her toplumda farklılık göstermektedir. Her toplumun kendine özgü ifade biçimleri vardır. Her toplumda insanlar ifade biçimlerini kendi toplumlarındaki dili doğuştan değil sonradan öğrenerek geliştirirler. Bunun sebebi dilin toplumlara göre sonradan öğrenilen bir yeti olmasıdır.²²⁵

Râcihi dilin toplumsal olma özelliği ile ilgili olarak *el-Luga ve Ulûmu'l-Muctema* adında müstakil bir eser kaleme almıştır. O'na göre dil çalışmaları eski dönemlerden beri sadece dilbilimcilerle sınırlı kalmamıştır. O bu durumun gayet doğal olduğunu çünkü insanoğlunun en önemli özelliğinin dil olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca dilbilimciler yalnızca dil üzerine çalışma yapmamaktadırlar.

Bunun yanında coğrafya, istatistik, fizik, psikoloji, sosyoloji, antropoloji gibi birçok bilim dalından da faydalanmaktadırlar. Dilbilimin saydığımız diğer bilimlerle etkileşimi ve onlardan yararlanması sonucunda alt dalları oluşmuştur. Bunlar arasındaki en meşhur ve modern olanı ise toplumdilbilimdir (sociolinguistics).

Râcihi 19. yüzyılın yarısından itibaren toplumdilbilim hakkında üç terim keşfettiğini ve bu terimlerin üç farklı dönemdeki gelişimini bize açıklamaktadır.

Birinci dönemde, 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren toplumdilbilim hakkında üç terim mevcuttur.

İkinci dönemde 20. yüzyılın başlarından İkinci Dünya Savaşı'na kadar olan süreç içerisinde farklı terimler ortaya çıkmıştır. Yeni çıkan bu terimlerde atıf harfi, izafet tamlaması ve sıfat tamlaması kullanıldığını görmekteyiz.

Üçüncü dönemde ise İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bugün de kullandığımız daha yeni terimler ortaya çıkmıştır. Râcihi'nin İngilizce ve Arapçasını verdiği bu terimleri Türkçelerini de ekleyerek şu şekilde tablo haline getirebiliriz.²²⁶

²²⁴ Edward Sapir, "Language: An Introduction to the Study of Speech", <https://www.gutenberg.org/files/12629/12629-h/12629-h.htm> (Erişim 11 Kasım 2022), 1.

²²⁵ er-Râcihi, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 72.

²²⁶ er-Râcihi, *el-Luga ve Ulûmu'l-Muctema*, 8,9.

Tablo 6. Toplumdilbilim hakkındaki terimlerin dönemlere göre gelişimi

1. Dönem	2. Dönem	3. Dönem
Ethnographic Philology الفيلولوجيا الإثنوجرافية Etnografik Filoloji	Linguistics and Ethnology عِلْمُ اللُّغَةِ وَالْإِثْنُولُوجِيَا Dilbilim ve Etnoloji	Ethnolinguistics عِلْمُ اللُّغَةِ الْإِثْنُولُوجِي Etnolinguistik
Philological Ethnology الإِثْنُولُوجِيَا الْفِيلُولُوجِيَا Filolojik Etnoloji	Sociology of Language سُوسْيُولُوجِيَا اللُّغَةِ Dil Sosyolojisi	Psycholinguistics عِلْمُ اللُّغَةِ النَّفْسِي Psikolinguistik
Linguistic Anthropplogy الْأَنْثْرُوبُولُوجِيَا اللُّغَوِيَّة Dilbilimsel Antropoloji	Sociological Linguistics عِلْمُ اللُّغَةِ السُّوسْيُولُوجِي Sosyolojik Dilbilim	Sociolinguistics عِلْمُ اللُّغَةِ الْإِجْتِمَاعِي Sosyolinguistik

Râcihî, terimlerin bu şekilde gelişimini, dil çalışmalarının etnoloji, psikoloji ve sosyoloji ilimlerinde temel yapıtaşı olmasına bağlamaktadır. Aynı zamanda Râcihî toplumdilbilimin öneminin yalnızca akademik çalışmalardan kaynaklanmadığını aynı zamanda gelişmekte olan ülkelerdeki dilsel, eğitimsek ve toplumsal sorunlardan da kaynaklandığını ifade etmektedir.²²⁷

2.3.4. Dil İhtiyaçtır

Râcihî burada dil-düşünce arasındaki ilişkiye değinmektedir. O, bazı Batılıların bu konuyla ilgili fikrini şöyle açıklar: Kelimeler fikirlerin hissî işaretleridir. Dil düşüncelerin aktarım vesilesidir. İç durumların doğal bir dış temsilcisidir veya dil bir fikri beyan eden kelimeler zinciridir.²²⁸

Düşünceler dillere göre şekillenir ve dil ile hayat bulabilir. Düşünceler dilin yapısı, kelimeleri ve cümlelerinden bağımsız değildir. İnsanoğlunun konuşmaksızın ya da herhangi bir dilin kavram veya kelimeleri olmadan düşünebilmesi pek mümkün değildir. Aklımızdaki düşünceler kelimeler ve cümlelerle şekillenir. Düşünce bir

²²⁷ er-Râcihî, *el-Luga ve Ulûmu'l-Muctema*, 9.

²²⁸ er-Râcihî, *Fıkhul-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 76.

içeriktir. Dil ise düşüncenin şeklidir. Dil ve düşünce birbirinden bağımsız düşünülemez.²²⁹

Râcihi, İbn Cinnî'nin yapmış olduğu, dilin "her kavmin ifade biçimi olarak çıkardığı sesler (فَاتَّهَا أَصْوَاتٌ يَعْبُرُ بِهَا كُلُّ قَوْمٍ عَنْ أَغْرَاضِهِمْ)" şeklindeki tanımına tekrar değinerek şu soruyu sorar; Toplum içerisinde dilin iletişim vesilesi olarak edindiği şey nedir? Burada Râcihi dilin toplum içerisinde ifade biçimi olmasından hareketle neyi ifade ediyor sorusuna cevap aramaktadır. İfade edilen şey nedir diye sorulduğunda, tanımda bu sorunun cevabı *ihtiyaçlar* olarak verilmektedir. Yani bir toplumda insanlar ihtiyaçlarını ifade etmektedir, sonucuna varılabilir.²³⁰

Râcihi'ye göre İbn Cinnî'nin tanımında kullanmış olduğu "ihtiyaç" kavramından maksat modern dilbilimcilerin kullandığı "düşünme (تَفْكِير)" kavramıyla örtüşmektedir. O halde "Her kavmin ihtiyaçlarını ifade ettiği seslerdir." Tanımındaki ihtiyaçlardan maksat genel olarak kişinin düşünceleridir. Zira her toplumda insanlar düşüncelerini ifade etmektedirler. Buna rağmen Râcihi İbn Cinnî'nin kullanmış olduğu "ihtiyaçlar" kavramının dilbilimcilerin kullandığı "düşünceler" kavramından daha başarılı olduğunu savunur. Çünkü ona göre düşünme (تَفْكِير) lafzı sadece zihinsel alanla sınırlıyken "ihtiyaçlar" kavramı daha kuşatıcıdır.²³¹

2.4. Dillerin Kökeni

Dillerin kaynağı hususunda ilahi ve insani olmak üzere iki farklı görüş bulunmaktadır. Buna göre dil insan ürünü olarak mı ortaya çıkmıştır? Yoksa ilahi kaynaktan insanoğlunun programına koyulmuş bir yetenek midir? İlahi kaynak olması bakımından, Kur'ân'da Allah'ın Âdem'e (a.s.) isimleri öğretmesinden bahseder.²³² İnsani kaynak olması bakımından dilin düşünme ve konuşma serveti olduğunu savunanlar vardır.²³³

Dillerin kökeni hakkında Râcihi bazı sorulara cevap aramaktadır. Bu sorular şu şekildedir:²³⁴

²²⁹ Hilmi Alacaklı, "Yabancı Dil Eğitim ve Öğretimi Dil ve Düşünce İlişkileri ve Sorunları", *Marmara İletişim Dergisi* 10/10 (05 Nisan 2014), 113-118.

²³⁰ er-Râcihi, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 73.

²³¹ er-Râcihi, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 74.

²³² *Kuran Yolu* el-Bakara 2/31.

²³³ Üçok, *Genel Dilbilim*, 55.

²³⁴ er-Râcihi, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 77.

- Dil nasıl ortaya çıkmıştır?
- Dil Allah'ın insana öğretmiş olduğu bir vahiy midir? Eğer durum böyleyse ilk dil hangisidir?
- Dil insan ürünü müdür? Eğer öyleyse insanoğlu dili nasıl üretmiştir?

Râcihî bu konuda yapılan araştırmaların bir tahminin ötesine geçemeyeceğini söylemektedir. Bununla beraber, konuya daha çok klasik dilbilimcilerin kafa yorduklarını modern dilbilimcilerin ise bu hususta araştırma yapmamaya karar verdiklerini ifade etmektedir.

Diller tek bir asıldan mı teşekkül etmiştir, yoksa farklı coğrafyalarda farklı diller mi teşekkül etmiştir. *Monogenist*'ler (dillerin tek bir kaynaktan ortaya çıktığını savunanlar) ve *Poligenist*'ler (dillerin farklı farklı kaynaklardan teşekkül ettiğini savunanlar) olmak üzere iki çeşit düşünce biçimi bulunmaktadır. Dillerin teşekkül süreci hakkında yapılan bütün yorumlar havada kalmaktadır. Bu alanda yorum yapabilmek için bütün diller hakkında onların gelişim süreçleri ile ilgili bilgiler edinmek ve dillerin kelimeleri hakkında araştırma yaparak kelimelerin nasıl oluştuğu bilgisine erişilmeli, ancak bu şekilde yapılan yorumlar belli miktarda tutarlı olabilecektir.²³⁵

Râcihî klasik Arap dilbilimcilerin, konu hakkındaki düşüncelerinin iki gruba ayrıldığını, İbn Fâris'in dilin tevkifi (vahye dayalı) olduğunu savunan grubu ve İbn Cinnî'nin dilin insan ürünü (müvâzaa teorisi²³⁶) olduğunu savunan grubu temsil ettiğini ifade etmektedir.²³⁷ Müellif konu ile ilgili modern dilbilimcilerin de görüşlerine yer vermektedir. O'nun dikkat çektiği husus şudur ki; her görüşün temelinde "Ve Âdem'e bütün isimleri öğretti." (وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا)²³⁸ ayeti vardır. İlgili görüşleri sırayla şu şekilde zikredebiliriz.

İbn Fâris burada ilk öğretilen isimleri tefsir etmeye çalışarak ilk dili bulmaya çalışmıştır. Burada bazı rivayetleri zikrederek Allah'ın Adem'e (a.s) öğrettiği dilin hangi dil olduğu, dillerin ne zaman birbirinden ayrıldığı ve bu ayrımın nasıl meydana

²³⁵ Üçok, *Genel Dilbilim*, 54.

²³⁶ Müvâzaa Teorisi: Herhangi bir toplumun bir lafzı, bir mana için vaz etmesidir. Bu teoriye göre dilin bir çok kavramı Müvâza'a veya ıstılah olup vahiy veya tevkif değildir. Numan Karagöz - Hulusi Arslan, "Dilin Kökeni ve Teolojik Bağlamı", *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 12/2 (31 Aralık 2021): 431-451.

²³⁷ er-Râcihî, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 77.

²³⁸ Bakara 2/31.

geldiği hususlarında da bilgiler vermektedir.²³⁹ Arapça, Süryanice ve diğer bütün dillerde ilk kitap yazan, vefatından üç yüz sene önce Adem (a.s)'dir. Pişmiş Çamur üzerinde yazmıştır. Yeryüzü Nuh tufanı ile karşılaştıktan sonra her kavim farklı bir kitabı bularak onu yazmıştır. İsmail (a.s)'e Arapça kitap denk gelmiştir.²⁴⁰

Bazı Modern dilbilimcilerin görüşleri ise şöyledir: İlk olarak insanoğlu ağzından sesleri bir hedef gütmeksizin çıkarmaktadır. Daha sonra bu sesler belirli eşyalarla irtibatlı hale gelerek o eşyayı belirten özel isim olmaktadır. Daha sonra zamanla özel isimler toplumda yaygınlaşarak dili oluşturmaktadır. İlgili ayetteki الأسماء lafzını toplum içerisinde şayia bulmuş özel isimler olarak açıklamaktadırlar.²⁴¹

İbn Cinnî ise ilgili ayetin "Adem'e isimleri va'z edebilme yeteneği bahşediyoruz" şeklinde tevil edilebileceğini söylemektedir. Bu şekilde tevilin Allah katında muhal olmayacağını ifade etmektedir.²⁴² Râcihi, İbn Cinnî'nin bu görüşte olmasının onun mutezile mezhebine mensup olmasıyla ilgili olduğunu ifade etmektedir.²⁴³

Bir diğer delil ise ulemanın ittifak veya ihtilaf edilen konularda Arap diliyle ve şiiriyle istidlalde bulunma konusunda icma etmiş olmalarıdır. Şayet dil müvâzaa yoluyla ortaya çıkmış olsaydı şiiriyle istidlal edilenlerle bizim aramızda bir fark olmazdı.²⁴⁴

İslam düşüncesinde dillerin kökenine ilişkin teorilere baktığımızda, yukarıdakilerle beraber genel olarak dört teori ile karşılaşmaktayız.²⁴⁵ Yukarıda değindiğimiz İbn Fâris'in tevkif teorisi ve İbn Cinnî'nin müvâzaa teorisi'nin yanı sıra zâtî tabîî delalet teorisi ve tevakkuf teorisi de karşımıza çıkmaktadır.

Zâtî tabîî delalet teorisinde lafızlar ve manaları arasında genel olarak doğal bir ilişki olduğu kabul edilmektedir. Bu teoriye göre nesneye isim olan kelimeler nesneyle ilişkisinden ötürü ona isim olmuştur. Dolayısıyla nesneye ismi koyan yaratıcı ya da insanlar değil, nesne doğal olarak lafızla ilişkisinden ötürü o ismi alır.²⁴⁶

²³⁹ Abduh er-Râcihi, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye* (Beyrut: Daru'n-Nahdati'l-Arabiyye, 2009), 81.

²⁴⁰ Abduh er-Râcihi, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye* (Beyrut: Daru'n-Nahdati'l-Arabiyye, 2009), 81.

²⁴¹ er-Râcihi, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 82,83.

²⁴² er-Râcihi, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 83.

²⁴³ er-Râcihi, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 85.

²⁴⁴ Abduh er-Râcihi, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye* (Beyrut: Daru'n-Nahdati'l-Arabiyye, 2009), 79.

²⁴⁵ Ramazan Demir, "İbn Hazm'a Göre Dilin Menşei ve İlk Dil Problemi", *Usul İslam Araştırmaları* 10/10 (01 Aralık 2008), 26-34.

²⁴⁶ Karagöz - Arslan, "Dilin Kökeni ve Teolojik Bağlamı", 437.

Tevakkuf teorisinde delillerin çatışması durumunda tercihi terk etme olayı söz konusudur.²⁴⁷ Dillerin kökeni hususunda "diller, ilahi vahye mi dayanmaktadır yoksa sonradan insan ürünü olarak mı ortaya çıkmıştır?" sorusunda herhangi bir seçim yapmaksızın, dillerin hem ilahi kaynaklı olduğu hem de insan ürününün de katkısı olduğu fikirlerinin herhangi bir seçim yapılmamaktadır.

İnsanoğlu sürekli bir gelişim ve değişim içerisinde olup sürekli yeni şeyler keşfetmektedir. Yeni düşünceler, yeni olay örgüleri, yeni aletler, her alanda yenilik, dolayısıyla keşfedilen bu yeni şeylere yeni isimler verilmesiyle ve zihnin içine katılarak düşünceyi etkilemesiyle dilin ve düşüncenin sürekli olarak gelişimi sağlanmaktadır.²⁴⁸ Bu düşüncelerden hareketle diller belki ilahi belki insan ürünü olabilir. Ancak değişim ve gelişim yeteneğini Allah insana vermiş ve insanoğlu dilini sürekli değiştirip geliştirmektedir.

2.5. Arapçanın Üstünlüğü ve Diğer Dillerle Etkileşimi Meselesi

Dil hiç durmadan sürekli gelişen faaliyettir. Durgun bir eser değildir. Dildeki şekiller kullanıldıkça eskir yerlerine yenileri geçer.²⁴⁹ Dil canlı bir organizma gibi yaşar, nasıl bir organizmada hücreler ölür ve yerlerine yenileri gelirse aynen öyle de dil içindeki hücreler ölür ve yerlerine yenileri gelir, değişir ve özgünleşir.

Râcihî Arap düşünce dünyasındaki farklı bir konuya dikkat çekmektedir. Ona göre Arapça, Kur'ân'ı anlamak için yapılan dilbilim çalışmalarıyla beraber en üstün dil olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Buna örnek olarak da Kur'ân'ın Arapça indirilmesi hakkında İbn Fâris ve İbn Cinnî'nin yapmış oldukları delillendirmeleri zikretmektedir.²⁵⁰

Râcihî Arapçanın farklı dillerden etkilenmesi durumunu ele alarak farklı görüşlere yer vermiştir. İlk olarak İbn Fâris'in görüşüne değinir. Ona göre Arapça diğer dillerden etkilenmemiştir, bu fikrini de "Anlayıp düşünesiniz diye onu Arapça Kur'ân

²⁴⁷ Osman Güman, "Fıkıh Usulü Geleneğinde Farklı Bir Tavr: Tevakkuf", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33/33 (01 Temmuz 2012), 139-173; Osman Demir, "Tevakkuf", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 2011).

²⁴⁸ Aliye Çınar, "Yaşayan Bir Varlık Olarak Dil", *Muhafazakar Düşünce Dergisi* 2/5 (15 Haziran 2005), 120.

²⁴⁹ Üçok, *Genel Dilbilim*, 74.

²⁵⁰ er-Râcihî, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 100-115.

olarak indirdik (إِنَّا جَعَلْنَاهُ قُرْءَانًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ)²⁵¹. "Onu, senin kalbine uyarıcılardan olası diye açık bir Arapça ile Rûhulemîn indirmiştir. (نَزَّلَ بِهِ الرُّوحَ الْأَمِينَ عَلَى قَلْبِكَ لَتَكُونَ)²⁵² ayetleriyle delillendirmektedir.²⁵³

İkinci olarak Seâlibî, Arapça diğer dillerden lafızlar almıştır der ve buna bazı kelimeleri örnek verir.²⁵⁴ Örneğin Roma dilinden geçip Arapçalaşan bazı Arapça kelimeler;²⁵⁵ قسطناس (mizan, ölçü), فردوس (bostan bahçe), السَّجْنُل (ayna), الأَصْطِرْلَاب (Usturlap), القِصْطَل (toz), تَرْيَاق (panzehir) gibi kelimeler bunlardan bazılarıdır.

Farsçadan Arapçaya geçmekle beraber bazı kelimelere örnekler;²⁵⁶ الكوز، الإبرق، الحمير، الزَّمان، الطَّبَق، الدِّيَاج، الياقوت، البَلُور، الفَلُّل، الزَّجْجِيل، النَّرجس، الأبنفسج، الأيسمين، العُنْبُر، المسك، الكافور، الطَّبَق، الدِّيَاج، الياقوت، البَلُور، الفَلُّل، الزَّجْجِيل، النَّرجس، الأبنفسج، الأيسمين، العُنْبُر، المسك، الكافور، القرنفل، bu kelimelerden bazılarıdır.

Arapça ve Farsçada tek bir lafızda zikredilen isimlere de;²⁵⁷ التَّنور، الحمير، الزَّمان، الدِّين، الكتز، الدِّينار، الدَّرهم kelimelerini örnek göstermektedir.

Râcihî üçüncü olarak İbn Cinnî'nin görüşüne yer vermektedir. O, Arapçanın diğer dillerden etkilenmiş olması görüşünü kabul etmekle birlikte bazı kelime nakillerinden ve bunun keyfiyetinden bahseder. Mesela Farsçadan veya Rumcadan edinilen kelimenin Arapçada marife elif lam-ı alması veya irab'lanması veya iştikâkî olarak çekilmesi bunlardandır. Ona göre bunlar dışında kelimeye başka bir değişiklik yapılması mümkün değildir.²⁵⁸

Arapça son nazıl olan dinin kitabı Kur'ân-ı Kerim'in dili, bu dinin peygamberinin konuştuğu dil ve hadislerini aktardığı dil ve bu dinin ana kaynak eserlerinin dili olması ve aynı zamanda ibadet dili olması hasebiyle Müslümanlar için oldukça değerli bir dildir.²⁵⁹ Râcihî Arapçanın gelişmesinin sebeplerinden biri olarak da İslamiyet'in gelişini ve Müslümanların günlük hayatının her alanına dokunmasını

²⁵¹ ez-Zuhruf 43/3.

²⁵² Şu'arâ 26/192-195.

²⁵³ Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyya el-Kazvînî er-Râzi İbn Fâris, *es-Sâhibî fî Fıkhı'l-Lugati'l-Arabiyye ve Mesâilihâ ve Süneni'l-'Arab fî Kelâmihâ*, 1997, 19; er-Râcihî, *Fıkhı'l-Luga fî'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 104.

²⁵⁴ er-Râcihî, *Fıkhı'l-Luga fî'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 105.

²⁵⁵ Ebû Mansur Abdülmelik b. Muhammed b. İsmail es-Seâlibî, *Fıkhı'l-Luga ve Esrâru'l-Arabiyye*, 2. Baskı (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2000), 340.

²⁵⁶ es-Seâlibî, *Kitab Fıkhı'l-Luga ve Esrâru'l-Arabiyye*, 347.

²⁵⁷ es-Seâlibî, *Kitab Fıkhı'l-Luga ve Esrâru'l-Arabiyye*, 339.

²⁵⁸ er-Râcihî, *Fıkhı'l-Luga fî'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 105.

²⁵⁹ Muhammet Vehbi Dereli, "Arap Dili Ve Edebiyatının İslam Medeniyeti İçin Önemi", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 49 (2020), 65-87.

örnek verir. Bu hususta İbn Fâris'in görüşünü dillendirir; O'na göre Arapçanın gelişimindeki ana sebep Arap hayatının İslamiyet'le beraber değişmesidir. Dini hayat birçok yeni kavram türemesine veya mevcut kavramlara terimsel olarak yeni manalar verilmesine sebep olmuştur.²⁶⁰ İbn Fâris'in Arapça'nın gelişmesi hususunda dikkat çektiği bir diğer nokta da İslami hayatla beraber cahiliyede mevcut olup daha sonra kaybolan lafızlar veya var olan bazı lafızların anlamlarının değişmesidir.²⁶¹

Râcihî'nin değindiği Arapçanın gelişmesinde etkili olan diğer bir konu ise "İstiskal ve İstihfaf" konusu, buna göre mütekellim konuşma sırasında ağızına ağır gelen lafızlardan uzaklaşacak ve daha rahat telaffuz edebileceği formlara sokacaktır.²⁶²

Râcihî dilin gelişmesinde etkili olan son faktör olarak "dilsel hatalardan" bahseder, ona göre dilde yapılan hataları düzeltmeye yönelik çalışmalar, dilin gelişiminde etkili olmuştur.²⁶³

2.6. Lehçeler

Lehçe, "Ana dilden koparak farklılaşan ses ve biçim yönünden önemli ayrılıklar gösteren dildir."²⁶⁴ Dilbilimcilerin Arapçada dil seviyelerini sınıflandırırken "Fasih dil" ve "Lehçe (Avamca)" kavramlarını kullandıklarını görürüz. Fasih dil ile Kur'ân-ı Kerim dili ve cahiliyeden günümüze kullanılan ortak dil kastedilir, lehçeler ise bunun karşıtıdır.²⁶⁵

Râcihî'ye göre, Arap dilbilimcilerinin dil üzerine yapmış oldukları araştırmaların genelinde amaç Kur'ân'a hizmet ve onu daha iyi anlayabilmek olduğundan ötürü, çalışmalar genel olarak bu yönde yapılmıştır. Lehçe çalışmaları bu amaca hizmet etmediğinden çok fazla ilgi görmemiştir. Ancak Fasih Arap Lehçeleri bu durumun haricinde tutulabilir. Râcihî bununla birlikte Arap dilbilimcilerin kitaplarının kabile lehçelerine dair bilgilerle dolu olduğunu belirtmektedir. Ancak bu

²⁶⁰ er-Râcihî, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 106.

²⁶¹ Mustafa Alıcı, "Şefaat", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2010).

²⁶² er-Râcihî, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 108.

²⁶³ er-Râcihî, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 109.

²⁶⁴ Hengirmen, *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, 274.

²⁶⁵ Halil Koçak, *Arap Lehçeleri Üzerine Araştırmalar - Mısır Lehçesi Örneği* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2021), 2.

lehçeler ammî veya dâricî olarak isimlendirdiğimiz lehçeler değil fasih Arapçanın temel yapıtaşı hükmünde olan İslam öncesi kabile lehçeleridir.²⁶⁶

Râcihî, kadim dilbilimcilerin lehçe kavramını modern dönemdeki gibi anlamadıklarını ve onların bu kavramı sözlüklerinde *لسان و لغة* şeklinde izah ettiklerini ifade etmektedir. Tabakât kitaplarında lehçeler hakkındaki bilgilere "Kütübü'l-Lugât" başlığı altında ulaşılabilmektedir. Râcihî Fasih Arapçanın temelini oluşturan lehçeler hakkında araştırmasını yapabilmek için çalışmalarını daha özele indirgeyerek "Kütübü'l-Lugât fi'l-Kur'ân" başlığı altında eserler aramış ve Ebu Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın²⁶⁷ *Mâ Verade fi'l-Kur'âni'l-Kerîm Min Lugâti'l-Kabâil* adlı eserine ve İsmail b. Amr el-Mukrî'nin haber verdiği *Kitâbu'l-Lugât fi'l-Kur'ân* adlı esere ulaşmıştır. Arap lehçeleri hakkında önemli kaynaklardan olarak tek bir konuya özel yazılmış olan mucemler, müsterek, müteradif ve ezdad eserleri olduğunu söylemektedir. Râcihî çalışmasını sınırlandırdığı İbn Fâris ve İbn Cinnî'nin kitaplarında lehçeler hakkında yüksek oranda bilgiler olduğunu ifade etmekle birlikte bu iki müellifin görüşleri ile konu hakkında değerlendirmeler yapmaktadır.²⁶⁸

2.6.1. Kureyş Lehçesinin Üstünlüğü Meselesi

Râcihî ilk olarak lehçelerin oluşumu hakkında sorular sorarak bunların cevaplarını klasik dönem eserlerinde aramaktadır. İki ihtimalden bahsetmektedir. "Fasih Arapça, bir grup lehçeden mi bir araya gelmiştir?" yoksa "Fasih Arapçadan yeni lehçeler mi oluşmuştur?" Râcihî bu soruların cevabını İbn Cinnî'ye göre şöyle vermektedir: "Birinci ihtimal olan Arapçanın farklı lehçelerden meydana gelmesi tercih edilen görüş olsa da her iki ihtimal de doğru olabilir."²⁶⁹ Râcihî klasik dönemde galip olan görüşe göre Arapçanın muhtelif lehçelerden bir araya geldiğini söylemektedir. Râcihî bu durum sonucunda yeni bir soruya daha cevap aramaktadır. O da şudur: "Arapça bütün Arap kabilelerinin lehçelerinden ortak bir şekilde mi meydana gelmiştir? Yoksa güç, kuvvet, egemenlik gibi sebeplerle bir kabile öne mi çıkmıştır?"²⁷⁰

²⁶⁶ er-Râcihî, *Fıkhü'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 110.

²⁶⁷ Zülfikar Tüccar, "Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1994).

²⁶⁸ er-Râcihî, *Fıkhü'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 111,112.

²⁶⁹ er-Râcihî, *Fıkhü'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 113.

²⁷⁰ er-Râcihî, *Fıkhü'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 113.

Râcihî bu konu hakkında İbn Fâris'in Kureyş lehçesi hakkında en fasih ve üstün lehçe olduğu görüşünü şöyle ifade etmektedir:²⁷¹ "Kureyş lehçesi İslam öncesinde bütün Arap yarımadasında hâkim olmuştur. Kureyş Arapların en fasihidir. Bu yüzden Allah (c.c) bütün Arap kabileleri arasında onları tercih etmiş ve aralarında rahmet peygamberi olan Hz. Muhammed'i (s.a.s) seçmiştir. Kureyş halkını haremde yaşaması için seçmiş evine komşu yapmıştır. Araplar hac ibadetini yapmak için Mekke'ye geldiklerinde Kureyş'e boyun eğmiştir. Kureyş halkı da onlara hac ibadetini öğretmiştir. Araplardan bir gurup Kureyş'e geldiğinde Kureyş'in fesahatini, dilinin parlaklığını ve temizliğini gördüğünde hayrete düşmektedir."²⁷² Kureyş'in dilinde diğer kabile dillerinde olan kusurlar (عُنَّةٌ، عَجْرَفِيَّةٌ، كَشْكُشَةٌ، كَسْكُشَةٌ) yoktur.²⁷³

Râcihî, Âlimlerin Kureyş lehçesini bu şekilde değerlendirmelerinin arkasında tek mantıklı sebebin Hz. Peygamber'in (s.a.s) Kureyşli olmasını ifade etmektedir. Râcihî, bilimsel olarak bir dilin diğer dile üstünlüğü meselesinin objektif bir mesele olmadığını dolayısıyla Kureyş Lehçesinin diğer lehçelere üstünlüğü hususunun da objektiflik bulunamayacağını söylemektedir. Ona göre modern dilbilim bu tür tartışmaları reddetmektedir.²⁷⁴

Râcihî diğer Arap kabilelerine nispet edilen kusurlar hakkında elimizde birkaç metin dışında belgenin bulunmadığını söyler.²⁷⁵ Belki bu kusurlar haklı olabilir ancak Râcihî bunların abartıldığı kanaatindedir. Râcihî abartının sebebini Arap toplumunun tabiatında kabilecilik, kendi şairi ve dili ile iftihar etme özelliği olmasına bağlamaktadır. Râcihî'ye göre bu durum insan tabiatından kaynaklanmaktadır.²⁷⁶

Râcihî, Kureyş lehçesinin üstünlüğünü savunanlar, أَنَا أَفْصَحُ الْعَرَبِ بَيِّدَ أَنِّي مِنْ قُرَيْشٍ, "Ben Arapların en fasihiyim, üstelik Kureyş kabilesine mensubum" hadisini kendilerine göre tevil ettiklerini ifade etmektedir. Şöyle ki: Onlar hadis-i şerifteki بَيِّدَ

²⁷¹ er-Râcihî, *Fıkhul-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 113,114.

²⁷² İbn Fâris, *es-Sâhibî fi Fıkhil-Lugati'l-Arabiyye ve Mesâilihâ ve Süneni'l-'Arab fi Kelâmihâ*, 1997, 29.

²⁷³ İbn Fâris, *es-Sâhibî fi Fıkhil-Lugati'l-Arabiyye ve Mesâilihâ ve Süneni'l-'Arab fi Kelâmihâ*, 1997, 29.

²⁷⁴ er-Râcihî, *Fıkhul-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 114.

²⁷⁵ er-Râcihî, *Fıkhul-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 115.

²⁷⁶ er-Râcihî, *Fıkhul-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 115.

ifadesinin مَنْ أَجَلَ manasına geldiğini ifade etmektedirler.²⁷⁷ Râcihi'ye göre burada بَيِّنَ ifadesi اَنْ غَيْرَ اَنْ ile aynı manada kullanılmaktadır.²⁷⁸

Râcihi, İbn Fâris'le aynı görüşü savunan modern dilbilimcilerden de örnekler vermektedir. Ona göre Mustafa Sâdık er-Râfi (1881-1937) Tâhâ Hüseyin (1889-1973), Şevki Dayf (1910-2005), Subhî Sâlih (1926-1986) bu görüştedirler.

Mustafa Sadık er-Râfi, Arapçanın gelişimini üç dönemde ele almıştır. Birincisi ilk kabile dönemi, ikincisi bütün kabileleri içine alan dönem ve son dönem Kureyş kabilesi dönemidir. O, Kureyş kabilesinin üstün olma sebeplerini sayarak Kureyş lehçesinin gelişim sürecinin hicretten önce yüz veya yüz elli yıllık kısa bir süreç içerisinde meydana geldiğini savunmaktadır.²⁷⁹

Taha Hüseyin de Cahiliye şiirini eleştirmesine rağmen İbn Fâris'le aynı görüştedir. O farklı lehçeler kullanan kabilelerin kendi lehçelerini bırakıp Kureyş lehçesini aldıklarını söyler. Ona göre Kureyş lehçesi İslam öncesi ve sonrasında bütün Arap beldelere yayılıp şiir ve nesirde kendisine boyun eğdirmiştir.²⁸⁰

Râcihi, genel olarak zikredilen modern ve klasik dönem dilbilimcilerin hepsi farklı sebeplerle Kureyş lehçesinin üstünlüğünü desteklediklerini söyler. Râcihi, bütün bu delillendirmelere rağmen fasih Arapçanın Kureyş lehçesinden meydana geldiğini kabul etmemektedir. O, fasih Arapçada diğer lehçelerin de etkisinin bulunduğunu savunmaktadır.²⁸¹ O yukarıdaki Kureyş lehçesinin liderliği hakkındaki delillendirmeleri eleştirmektedir. Şöyle ki:²⁸²

- Ukaz Panayırı dışında Arap yarımadasında Dûmetü'l-Cendel Panayırı, Bahreyn'in güneyindeki Muşakkar Panayırı, Ummandaki Suhar Panayırı, Hecer Panayırı gibi cahiliyede Kureyş hâkimiyetinde olmayan diğer panayırları örnek vermektedir.²⁸³

²⁷⁷ Ebû Muhammed ' Abdullâh b. Muhammed b. Sa'îd b. Sinân el-Ĥafâcî el-Ĥalebî İbn. Sinân el-Ĥafâcî, *Sirru'l-Feşâhe* (b.y.: y.y., 1402/1982), 59; Mustafa Sadık er-Râfi, *Târîh'u Âdâbi'l-Arab* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2000), 1:89.

²⁷⁸ er-Râcihi, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 115,116.

²⁷⁹ Mustafa Sadık er-Râfi, *Târîh'u Âdâbi'l-Arab*, 1: 70,71.

²⁸⁰ Taha Hüseyin, *Cahiliye Şiiri Üzerine*, çev. Şaban KARATAŞ (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012), 21.

²⁸¹ er-Râcihi, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 118.119.

²⁸² er-Râcihi, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 118.

²⁸³ Bk. İbrahim Yılmaz, *Panayırlar ve Arap Dili ve Edebiyatının Gelişmesinde Oynadığı Rol* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 1997); Murat Sarıcık, "Cahiliye Döneminde Arap Yarımadası Panayırları", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (2013).

- Arapçanın en meşhur eserlerinden kabul edilen Muallaka kasidelerinin şairlerinin hiçbirinin Kureyşli olmadığını söylemektedir.
- Arap kabileleri arasında bazı savaşlar yıllar boyunca sürmesine rağmen herhalde bu savaşların tarafları arasında ortak bir Arapça dili kullanmadan gerçekleşmiş olması düşünülemez.
- Arap yarımadasında kabilelerin barınma ve gıda ihtiyaçlarını karşılamak için yapmakta oldukları göçler vardır. Dolayısıyla kabilelerin iç içe bulunmaları ortak bir dil olmadan mümkün değildir.
- Araplar birbirleri ile aralarında yapmış oldukları hilf adı verilen anlaşmalar vardır.

Râcihî, saydığı bu maddeler çerçevesinde Arap toplumlarının birbirleri ile iletişimde ortak bir dil kullanmış olması gerektiği kanaatindedir. Ona göre kabileler bütün hayatları boyunca tek başına yaşamaları ve sadece hac ibadeti ve Ukaz Panayırı için kabuklarından dışarı çıkmaları mümkün değildir. Suyu az, toprağı bereketsiz ve vahşi bir çevre içerisinde yaşayan Arap toplumları birbirlerinden birçok konuda faydalanmaktadır. Örneğin kuyu açmak, iz takip etmek veya geceleri yıldızlara bakarak yön tayin etmek, Arapların birbirlerine öğretmekte oldukları hususlardır. Bunların hepsi ortak bir dil sayesinde iletişimiyle gerçekleşebilmektedir. Ona göre bu tür iletişimler lehçeler arası farklılıkları azaltmaktadır.²⁸⁴

Râcihî'ye göre Kureyş Lehçesinin ortak fasih dil olduğunu savunanlar herhangi bir bilimsel veriye dayanmamaktadır. Onların bu görüşte olmalarının ana sebebi Peygamber'in (s.a.s) kabilesini yüceltmektir. Râcihî kendisinin de bu görüşe katılabilmesi için diğer kabile lehçeleri hakkında elimizde metinler olması gerektiğini söylemektedir. Böylece bilimsel olarak Kureyş lehçesinin diğer lehçelere baskın gelmesi kanıtlanabilir. Ancak elimizde bu lehçeler hakkında ne bir metin ne de herhangi bir bilimsel veri mevcuttur. Lehçeler hakkında bir araştırma yapmak istediğimizde kendimizi hemen klasik dönem ve modern dönem dilbilimcilerinin savunmuş olduğu, ortak dilin Kureyş lehçesi olduğu fikri karşısında bulmaktayız. Râcihî bu bilginin bilimsel değerinin ancak bir tahminden ibaret olduğunu ifade etmektedir.²⁸⁵

²⁸⁴ er-Râcihî, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 117,118.

²⁸⁵ er-Râcihî, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 119.

Fasih Arapçanın doğal olarak gelişimi hakkında Râcihî'nin görüşü şu şekildedir: Arap yarımadasında, birbirinden farklı ve her biri kendi kabilesine nispet edilen birçok lehçe vardır. Bu lehçelerin yanında nasıl oluştuğunu bilmediğimiz ortak kullanılan bir Arapça vardır. Bu ortak dil herhangi bir kabileye ait olmamakla birlikte Arapların yazı ve iletişim dilidir. Şiir ve nesirler Kureyş, Temim ya da herhangi bir lehçe ile yazılmamıştır. Şiirler ve nesirlerde birçok kabilenin katkısı bulunmaktadır. Bu da şair ve ediplerin söz sanatlarıyla ortaya çıkarmış oldukları ortak bir dilin varlığına delil olmaktadır. Râcihi onların şiir veya hitabet için kullandıkları ortak dili alışveriş gibi günlük hayatta kullanmadıklarını düşünmektedir. Ona göre kullanılan bu ortak dille birlikte lehçeler de bazı özelliklerini muhafaza edebilmişlerdir. Temim ve Tay kabilelerinin lehçesel özelliklerini muhafaza ettikleri gibi Kureyş de bazı lehçesel özelliklerini muhafaza etmiştir. Bu lehçesel özelliklerin birçoğu ortak dil olan fasih dile dâhil olmuştur. Lehçesel özelliklerin fasih dile girmesiyle birlikte Kureyş lehçesi fasih dilde diğer lehçelere galip değildir. Râcihî hemzenin teshili ve tahkiki konusunu buna örnek vermektedir.²⁸⁶

Râcihî'nin bu konuyu ele almasındaki asıl maksadı: Araştırma metodunun bilimsel olarak yapılması gerektiğini belirtmek istemesidir. O'na göre Araplar lehçe çalışmalarını ihmal etmemişlerdir. Ancak onların bu çalışmalarını bilimsel bir yöntem aracılığıyla araştırmak gerekmektedir.²⁸⁷

Râcihî'nin bu görüşü kendisinden 19 yaş büyük olan Temmâm Hassân'da (1918-2011) da görülmektedir. O'na göre Fasih Arapça yalnızca Kureyş lehçesinden değil genel olarak bütün Arap toplumunun lehçelerinden gelişerek ortaya çıkmıştır.²⁸⁸ Temmâm Hassân, bu görüşünü maddeler halinde delillendirmektedir. O'na göre Kur'ân Kureyş lehçesiyle değil apaçık bir Arapçayla nazil olmuştur.²⁸⁹ O, Kur'ân'ın yedi harf üzere nazil olduğunu, farklı kıraatlerde okunduğunu zikrederek, bu kıraatlerde Kureyş lehçesini kapsamayan dilsel farklılıklar bulunduğunu söylemektedir. Kureyş lehçesinin Fasih Arapçada meşhur olmayan kendine has

²⁸⁶ er-Râcihî, *el-Leḥâcat el-Arabîyye fi'l-Kıraâtî'l-Kur'âniyye*, 105-108; er-Râcihî, *Fıkhul-Luga fi'l-Kütübî'l-Arabîyye*, 120.

²⁸⁷ er-Râcihî, *Fıkhul-Luga fi'l-Kütübî'l-Arabîyye*, 125.

²⁸⁸ Temmâm Hassân, *el-Usûl* (Âlemi'l-Kütüb, 2000), 71,72; Bk. Berekât Mebrûk, "Menhecû'n-Nuhât fî İntikâi Kelâmi'l-Arab ve Dirâsetihî fî Nazari Temmam Hasan", *el-Mümâresâtü'l-Lugaviyye* 7/4 (01 Aralık 2016), 114.

²⁸⁹ eş-Şuarâ 26/195.

özellikleri vardır. Örneğin Fasih Arapçada hemze tahkik ile okunurken, Kureyş lehçesinde teshil ile okunmaktadır. O'na göre Kureyş kabilesine ait meşhur bir Cahiliye Şairi neredeyse yoktur. Hz. Peygamber (s.a.s) bütün Arap kabilelerine kendi lehçeleriyle hitap etmiştir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) Kureyş lehçesinin bütün Arapların dili olduğunu düşünmüyordu. Nahivciler, dilleri fasih olan kabileleri belirleyip, bu kabilelerin lehçelerini nahvin ana kaynağı haline getirdiler. Bununla birlikte Kureyş lehçesinden bir şey kabul etmediler.²⁹⁰ Kureyş lehçesinin diğer Arap kabilelerine üstünlüğü veya fasih Arapçanın ana kaynağı olması hususunda bunu destekleyen herhangi bir kaynak yoktur.²⁹¹

2.6.2. Kıraatler ve Lehçeler

Râcihî'ye göre Arap lehçeleri hakkında bilgi sahibi olmak, Arap dilinin gelişimini kavramak için çok önemlidir. Râcihî, Arap lehçelerini yalnızca Kur'ân üzerinden incelemiş olmakla birlikte farklı çalışmaların da yapılması gerektiğini ifade etmektedir.²⁹²

Râcihî'nin *el-Lehecâtu'l-Arabiyye fi'l-kırââtî'l-Kur'âniyye* adlı eserinde Kur'ân ve Arap lehçeleri hakkında ulaşılmış olduğu sonuçları maddeler halinde ifade edebiliriz.

- 1) Herhangi bir araştırmacı kıraatler hakkında kapsamlı bir bilgiye sahip olmadan önce, Arap lehçelerinden bahsetmesi doğru olmaz, çünkü Kıraatler İslam öncesi Arap lehçelerinin aynasıdır.²⁹³
- 2) Kıraatler lehçe çalışmaları için en güvenilir kaynaklardır. Çünkü zamanla birlikte rivayetlerde meydana gelen tahrifat cahiliye şiirini de etkilemiş, bu sebeple cahiliye şiiri güvenilir kaynak olma hususunda kıraatlerden farklılaşmaktadır. Hadisler ise manen rivayeti caiz olduğu için kıraatlerden farklılaşmaktadır. Ancak kıraatlerin nakli en doğru metotla, telakki ve arz²⁹⁴ metoduyla yapılmıştır, bu metot, naklin sıhhat ve dikkati için yeterlidir.

²⁹⁰ Temmâm Hassân, *el-Usûl*, 72.

²⁹¹ Temmâm Hassân, *el-Usûl*, 73.

²⁹² er-Râcihî, *el-Lehâcat el-Arabiyye fi'l-Kırââtî'l-Kur'âniyye*, 206.

²⁹³ er-Râcihî, *el-Lehâcat el-Arabiyye fi'l-Kırââtî'l-Kur'âniyye*, 204.

²⁹⁴ Rivayet eden hoca ile talebenin, talebe ile bir başkasının beraberce, biri okuyup diğeri takip ederek karşılaştırma yapmasıdır. Abdullah Aydın, "Arz", *TDV İslam Ansiklopedisi* (TDV İslam Araştırmaları Merkezi, ts.).

3) Kâiriler mensubu olduğu bölgelerin lehçesel özelliğini tam olarak yansıtmaz. Çünkü kıraat rivayete dayanır. Râcihî buna örnek olarak Mekke kârisi İbn Kesir'i vermektedir.²⁹⁵

4) Nahivciler gramer kurallarına aykırı buldukları için bazı kıraatleri cerh etmektedir. Râcihî, nahivcilerin ana kaynağının Kur'ân olması gerektiği kanaatindedir. Ona göre Kur'ân cerh edilecek bir kitap değil nahiv kurallarının ana kaynağıdır.²⁹⁶

Klasik dönem ve modern dönem dilbilimcilerinin bazıları, fasih Arapçanın Kureyş lehçesinden olduğu görüşündedirler. Ancak Râcihî bu görüşte değildir, ona göre fasih Arapça bir anda bina edilemeyecek kadar uzun zamanda oluşmuştur.²⁹⁷ Kureyş lehçesinin bazı özellikleri fasih Arapçada geçerli değildir.²⁹⁸

Son olarak Râcihî, lehçelerle ilgili kitabının sonunda eklemiş olduğu dil atlasının dil çalışmaları için çok önemli bir amaca hizmet ettiği ve dil çalışmalarında bu haritaların kişiye doğru bir algı vereceği kanaatindedir.²⁹⁹

²⁹⁵ er-Râcihî, *el-Leḥâcat el-Arabiyye fi'l-Kıraâti'l-Kur'âniyye*, 204.

²⁹⁶ er-Râcihî, *el-Leḥâcat el-Arabiyye fi'l-Kıraâti'l-Kur'âniyye*, 204.

²⁹⁷ er-Râcihî, *el-Leḥâcat el-Arabiyye fi'l-Kıraâti'l-Kur'âniyye*, 204.

²⁹⁸ er-Râcihî, *el-Leḥâcat el-Arabiyye fi'l-Kıraâti'l-Kur'âniyye*, 204, s.126'da kitabın idgam başlığı altında bunun örnekleri vardır.

²⁹⁹ er-Râcihî, *el-Leḥâcat el-Arabiyye fi'l-Kıraâti'l-Kur'âniyye*, 206.

3. SONUÇ

Arapça dünyada en çok kullanılan dillerden biridir. Bunun da ana sebebi Kur'ân'dır. Her Müslüman toplumda dinin dili olan Arapça terimler ve kavramlar yaygınlaşmaktadır. Müslüman toplumlarda ırk, dil, renk, kültür ve yaşanan coğrafya ne olursa olsun tek bir dille ibadet edilmektedir. Hz. Peygamber (s.a.s) dönemi ile beraber İslami dönemde Kur'ân'ın yazıya geçirilmesi ve hadislerin derlenmesi ile birlikte dilbilim de gelişmeye başlamıştır. Kur'ân'ın doğru anlaşılabilmesi ve bozulmalara karşı korunabilmesi amacıyla da dilbilim çalışmaları ciddi ivme kazanmıştır.

Dilbilim çalışmaları fıkhu'l-luga olarak Klasik dönemde 10. ve 11. yüzyıllarda İbn Fâris, İbn Cinnî ve es-Seâlibî vb. ile başlamaktadır. Modern dönemde ise ilmu'l-luga, el-lisaniyyat gibi kavramlarla ifade edilmektedir. Batı dünyasında dilbilim filoloji ve linguistics kavramları ile ifade edilmektedir. 20. yüzyıla geldiğimizde Ferdinand de Saussure dilin o zamana kadar araştırılan yönü olan, fiilen konuşulan yönünün yanı sıra dilin yapısal yönüne dikkat çekmiş ve dili kendi içinde kendi için araştırma hedefine yönelmiştir. Modern dönemde pek çok dilbilimci yetişmiştir Râcihî'de bunlardan bir tanesidir.

Bu meyanda modern dönemde Arap dünyasının meşhur müelliflerinden olan Râcihî'nin bazı dilbilim görüşlerine yaklaşımı çerçevesinde ulaştığımız sonuçları şu şekilde ifade edebiliriz:

1. 19. yüzyılda Avrupa'da Ferdinand de Saussure ile başlayan modern dilbilim, dilin edebiyat veya kültür gibi başka hedefler gütmeksizin dilin kendi içinde kendi için araştırılması ile birlikte fıkhu'l-luga ve ilmu'l-luga kavramları arasında bir karmaşa oluşmuştur.

2. 20. yüzyıldan itibaren Ferdinand de Saussure ile beraber ilmu'l-luga fıkhu'l-luga'dan farklılaşmış ve sınırları zaman içerisinde gelişmiş ve netleşmiştir. Râcihî'ye göre ilmu'l-luga, fıkhu'l-lugadaki gibi kültür ve edebiyat gibi farklı gayeler edinilerek yapılan dil araştırması değildir. Ilmu'l-luga dili nesnel esaslarla bilimsel bir yöntemle incelemeyi amaç edinmiştir. O'na göre fıkhu'l-luga, filolojiyi de içine alan edebiyat, kültür ve din için yapılan dilbilim çalışmalarıdır. Nahivcilerin çalışmaları buna örnektir. Ancak Râcihî'ye göre klasik dönem Arap dilbilimcilerinden olan İbn Fâris,

İbn Cinnî ve Seâlibî'nin yapmış olduğu dilsel çalışmalar fıkhu'l-luga adı altında değil ilmu'l-luga başlığı altında değerlendirilmektedir. Çünkü onlar çalışmalarında ilmu'l-lugada olduğu gibi dili nesnel olarak ve bilimsel bir yöntemle incelemişlerdir. Buna rağmen Râcihî *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye* adlı eserini fıkhu'l-luga olarak adlandırması bir çelişki gibi görünse de bu durumun sebebini eskileri takip etmek olarak açıklamıştı. Râcihî'nin zikrettiği ilmu'l-luga ve fıkhu'l-luga ayrımına göre bu konuları anlattığı kitabı da ilmu'l-luga başlığı altında değerlendirilmelidir. Çünkü O'nun yöntemine göre kitabında fıkhu'l-lugaya dair hiçbir şey göremiyoruz. Bilakis o kitabında dili ilmu'l-luga'nın da metodu olan nesnel esaslarla bilimsel bir yöntemle ele almıştır.

3. Gerçek dil konuşulan dildir. Dilin işlevi iletişim, aktarım ve ifadedir. Dil ile ifade ettiğimiz şeyler ihtiyaçlarımız ve düşüncelerimizdir.

4. Dilin kökeni hakkında İbn Fâris'in dilin tevkifi (vahye dayalı) olduğunu savunan görüşü ve İbn Cinnî'nin dilin insan ürünü (müvâza'a teorisi) olduğunu savunan görüşü gibi farklı tutumlar vardır. Ancak bu konuda yapılan araştırmalar tahminden öteye geçmemektedir.

5. Diller birbirinden bazı kavram ve kelimeler alarak etkilenmektedir. Örneğin Arapçaya da bazı Farsça kavramlar geçmiştir.

6. Arap lehçeleri hakkında araştırma yapılacaksa eğer mutlaka Kur'ân kıraatleri hakkında bilgi sahibi olunması gerekmektedir. Çünkü Kur'ân kıraatleri İslam öncesi Arap lehçelerinin bir nevi aynası hükmündedir. Arap lehçeleri araştırılırken aynı zamanda kabilelerin nesepleri ile alakalı çalışmalarla beraber coğrafi çevresi bakımından da incelemeler yapmak gerekmektedir.

7. Fasih Arapçadan farklılaşmış olan Ammice üzerine daha nitelikli çalışmalar yapılması gerekmektedir.

8. Fasih Arapçanın Kureyş lehçesinden olduğu görüşü sorgulanabilir. Kureyş lehçesinin Fasih Arapçanın asıl kaynağı olduğu görüşünün bilimsel bir dayanağı yoktur. Fasih Arapça bir anda bina edilemeyecek kadar uzun zamanda oluşmuştur. Fasih Arapçanın Kureyş lehçesinden olduğu görüşünün temelinde Hz. Peygamber'in (s.a.s) kabilesini yüceltme amacı vardır.

KAYNAKÇA

- Ahmed Bin Süleyman Eyyüb. *Mevsûatu Mehâsini'l-İslâm ve Reddû Şübühâtî'l-Liâm*. Daru İlaf ed-Düveliyye, 1. Baskı., 2015.
- Ahmed Muhtar, Abdulhamid Ömer. *Mu'cemu'l-Lugati'l-Arabiyyeti'l-Muâsıra*. Âlemi'l-Kütüb, 1. Baskı., 2007. <https://app.turath.io/book/29511>
- Akalın, Şükrü Haluk vd. *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 11. Basım, 2011.
- Aksan, Doğan. *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*. 1 Cilt. Ankara: Türk Dil Kurumu, 7. Basım, 2020.
- Alacakli, Hilmi. “Yabancı Dil Eğitim ve Öğretimi Dil ve Düşünce İlişkileri ve Sorunları”. *Marmara İletişim Dergisi* 10/10 (05 Nisan 2014), 113-118.
- Alıcı, Mustafa. “Şefaât”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2010.
- Alpaydın, Mehmet Akif. “Âdem’e (a.s) Öğretilen İsimler”. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/2 (01 Aralık 2016), 123-138.
- Amanoğlu, Ebulfez. “Eski Türk Onomastiği Üzerine Notlar”. *Atatürk Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 13 (1999).
- Arıkan, Bahar. *Arap Dünyasında Modern Dilbilim Çalışmaları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Arslan, Mehmed Nafi. *Abduh er-Racihi ve et-Tatbiku'n-Nahvi Adlı Eseri*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Arslan, Mustafa. “Beyşehir (Konya) Yer Adları ve Onomastik Bilimine Katkıları”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 25 (2011), 337-343.
- Arslantürk, Zeki - Amman, Mehmet Tayfun. *Sosyoloji Kavramlar Kurumlar Süreçler Teoriler*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 11. Baskı., 2017.
- Asutay, Muhammet Mücahit. “el-Hasâis Ekseninde İbn Cinnî’de Ses-Anlam İlişkisine Bir Bakış”. *Ekev Akademi Dergisi* 53 (2012), 307-320.
- Aydın, Mehmet. *Dilbilim El Kitabı Temel Kavramlar Ve Konular*. İstanbul: Akademik Kitaplar, 2021.
- Aydınlı, Abdullah. “Arz”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi, ts.
- Bayraktar, Nesrin. *Dil Bilimi*. Ankara: Nobel, 7. Basım, 2020.

- Bi'l-Arabiya. "ed-Doktor Abduh er-Râcihi". 03 Kasım 2022. Erişim 03 Kasım 2022. <https://bilarabiya.net/10611.html>
- Birişik, Abdülhamit. "Kıraat". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Ankara: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2022.
- Borlandi, Massimo vd. *Sosyolojik Düşünce Sözlüğü*. çev. Bülent Arıbaş. 1 Cilt. İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Baskı., 2011.
- Carim, Ali el- - Emin, Mustafa el-. *el-Belagatu'l-Vadiha fi'l-Beyan ve'l-Meani ve'l-Bedi*. Beyrut: Daru'l-Fecr, 5. Basım, ts.
- Cengiz, Mehdi. "Molla Lütü Özelinde Dilbilim-Vaz' İlişkisi". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 21/1 (2021), 630-646.
- Cürcânî, Ebü'l-Hasen 'Alî b. Muhammed b. 'Alî es-Seyyid eş-Şerîf. *Kitâbu't-Ta'rîfât*. thk. Heyet. Beyrut: y.y., 1403/1983.
- Cürcânî, Seyyid Şerîf el-. *et-Ta'rîfât*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Baskı., 1983.
- Çetin, Abdurrahman. "Tecvid". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 253,254. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2011.
- Çınar, Aliye. "Yaşayan Bir Varlık Olarak Dil". *Muhafazakar Düşünce Dergisi* 2/5 (15 Haziran 2005), 105-122.
- Dağ, Ahmet. "Dil Bilimsel Alan Olarak Fıkhu'l-Luga, Doğuşu, Konusu ve Önemi". *Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Fakültesi İlmi Dergisi* 20-21 (2015).
- Demir, Osman. "Tevakkuf". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 579. İstanbul, 2011.
- Demir, Ramazan. "Arap Dilinde 'Fıkhu'l-Luga' ve 'İlmu'l-Luga' Terimlerinin Kullanımı, Tanımı, Konusu ve Gayesi". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/23 (Ocak 2011), 183-203.
- Demir, Ramazan. "İbn Hazm'a Göre Dilin Menşei ve İlk Dil Problemi". *Usul İslam Araştırmaları* 10/10 (01 Aralık 2008), 26-34.
- Dereli, Muhammet Vehbi. "Arap Dili Ve Edebiyatının İslam Medeniyeti İçin Önemi". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 49 (2020), 65-87.
- Durmuş, İsmail. "Fıkhu'l-Luga". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Ankara: TDV, 2020.
- Durmuş, İsmail. "Nadr b. Şümeyl". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 281,282. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2006.
- Durmuş, İsmail - Yüksel, Ahmet. "Savtiyye". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 204-206. TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2009.

- Dursunoğlu, Halit. “Türkiye Türkçesinde Konuşma Dili İle Yazı Dili Arasındaki İlişki”. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 30. Sayı (2006).
- Esed, Muhammed. *Kur'an Mesajı*. İstanbul: İşaret Yayınları, 1999.
- Fayda, Mustafa. “Adnan”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi, ts. Erişim 14 Haziran 2022
- Fayda, Mustafa. “Kahtan”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, ts. Erişim 14 Haziran 2022
- Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Yakup el-. *el-Kâmûsu'l-Muhît*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005.
- Güler, İsmail (ed.). *İslam Medeniyetinde Dil İlimleri Tarih ve Problemler*. İstanbul: İsam Yayınları, 2015.
- Güman, Osman. “Fıkıh Usulü Geleneğinde Farklı Bir Tavır: Tevakkuf”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33/33 (01 Temmuz 2012), 139-173.
- Güven, Ali. *Türkiye’de Günümüze Kadar Yapılmış Olan Toplumsal Dilbilim Çalışmalarına Genel Bir Bakış*. Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Hengirmen, Mehmet. *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Engin Yayınevi, 2009.
- İbn Cinni, Ebu'l-Feth Osman İbn Cinnî el-Mevsilî. *el-Hasâis*. 3 Cilt. b.y.: el-Hey'etü'l-Mısriyye, 2008.
- İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyin Ahmed b. Fâris b. Zekeriyya el-Kazvînî er-Râzi. *es-Sâhibî fî Fıkhî'l-Lugati'l-Arabiyye ve Mesâilihâ ve Süneni'l-'Arab fî Kelâmiyhâ*, 1997. <https://al-maktaba.org/book/9977/14#p1>
- İbn Manzur. *Lisanu'l Arab*. Beyrut, ts.
- İbn. Sinân el-Ḥafâcî, Ebû Muhammed ‘Abdullâh b. Muhammed b. Sa‘îd b. Sinân el-Ḥafâcî el-Ḥalebî. *Sirru'l-Feşâhe*. b.y.: y.y., 1402/1982.
- İshakoğlu, Ömer. “Racihi, Abduh”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. Ankara: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2019.
- Kafes, Mahmud. “Fıkhulluga ve İlmulluga Terimlerinin Anlamları”. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 26 (2011), 71-92.
- Kahraman, Ferruh. “Hazreti Âdem’e Öğretilen İsimler: İnsanoğlunun Gerçek Mahiyetinin Tezahürü”. *Balıkesir İlahiyat Dergisi* 11 (2020).
- Karaaslan, Nasuhi Ünal. “el-Cemhere”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 323. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1993.

- Karagöz, Numan - Arslan, Hulusi. “Dilin Kökeni ve Teolojik Bağlamı”. *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 12/2 (31 Aralık 2021), 431-451.
- Kuran Yolu Meali. çev. Hayrettin Karaman vd. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 5., 2016.
- Karaman, Hayrettin. *Kur'an yolu: Türkçe meâl ve tefsir*. 5 Cilt. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003.
- Karlı, İlyas. *Mütercim Ahmed Asım Efendi ve Arap Lügatçılığındaki Yeri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2000.
- Kasap, Ahmet. “el-Kelimâtü'l-Müstamele Elletî İ'tebereha el-Halîl Mühmeleten”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 46 (30 Haziran 2021), 51-62.
- Kaya, Mustafa. “Modern Arap Dilbilim Çalışmaları”. *Ekev Akademi Dergisi* 12/36 (2008), 335-350.
- Kılıç, Hulusi. “Basriyyun”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1992.
- Kılıç, Hulusi. “Belagat”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 380-383. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1992.
- Kılıç, Hulusi. “İştikak”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 439,440. TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2001.
- Kılıç, Hulusi. “Kufiyyun”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 345,346. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2002.
- Kılıç, Hulusi. “Sarf”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 136-137. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2009.
- Koçak, Halil. *Arap Lehçeleri Üzerine Araştırmalar - Mısır Lehçesi Örneği*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2021.
- König, Güray Çağlar. “Toplumdilbilim Açısından Dil ve Dil Türleri”. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi* 2 (01 Şubat 1991), 59-70.
- Lüle Mert, Esra. *Genel Dilbilim*. Ankara, 1. Baskı., 2022.
- Mebrûk, Berekât. “Menhecü'n-Nuhât fî İntikâi Kelâmi'l-Arab ve Dirâsetihî fî Nazari Temmam Hasan”. *el-Mümâresâtü'l-Lugaviyye* 7/4 (01 Aralık 2016), 105-124.
- Muhammed el-Mübârek. *Fıkhu'l-Luga Dirâsetün Tahlîliyyetün Mukârenetün li'l-Kelîmeti'l-Arabiyye*. Matbaatü Câmiatu Dimeşk, 1960.
- Mukatil b. Süleyman. *Tefsir-i Kebir*. 3 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.

- Murat, Mualla - Gülkanat, Gizem. “Onomastik Bilimi ve Eğitim”. *Sosyal Bilimler Dergisi* 5/28 (Ekim 2018), 247-256.
- Nâbi, Nesime. *Menahici'l-Bahsi'l-Lugavi İnde'l-Arab f'i Dav'i'n-Nazariyyâti'l-Lisaniyye*. Cezayir: Mouloud Mammeri de Tizi-Ouzou, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Porzig, Walter. *Dil Denen Mucize*. çev. Vural Ülkü. Ankara: Türk Dil Kurumu, 3. Basım, 2011.
- Râcihi, Abduh er-. *el-Lehâcat el-Arabiyye fi'l-Kiraâti'l-Kur'âniyye*. İskenderiye: Daru'l-Ma'rifeti'l-Camiyye, 1996.
- Râcihi, Abduh er-. *el-Luga ve Ulûmu'l-Muctema*. Tanta: Daru's-Sahabe li't-Turas, 2012.
- Râcihi, Abduh er-. *en-Nahvu'l-Arabi ve'd-Dersü'l-Hadis Bahs fi'l-Menhec*. Beyrut: Daru'n-Nahdati'l-Arabiyye, 1979.
- Râcihi, Abduh er-. *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*. Beyrut: Daru'n-Nahdati'l-Arabiyye, 2009.
- Râcihi, Abduh er-. *İlmu'l-Lugati't-Tatbiki ve Talimu'l-Arabiyye*. İskenderiye: Daru'l-Ma'rifeti'l-Camiyye, 1995.
- Râfi, Mustafa Sadık er-. *Târîh'u Âdâbi'l-Arab*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2000.
- Rifat, Mehmet. *XX. Yüzyılda Dilbilim ve Gösterge Bilim Kuramları-2 Temel Metinler*. 2 Cilt. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 6. Basım, 2020.
- Sapir, Edward. “Language: An Introduction to the Study of Speech”. <https://www.gutenberg.org/files/12629/12629-h/12629-h.htm>. Erişim 11 Kasım 2022. <https://www.gutenberg.org/ebooks/12629/pg12629-images.html.utf8>
- Sarân, Mahmûd es-. *el-Luga ve'l-Müctema' Re'y ve Menhec*. İskenderiye, 2. Baskı., 1963.
- Sarı, Mehmet Ali. “Harf”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 163-165. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1997.
- Sarıcık, Murat. “Cahiliye Döneminde Arap Yarımadası Panayırıları”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (2013).
- Saussure, Ferdinand de. *Genel Dilbilim Dersleri*. çev. Berke Vardar. İstanbul: Birey ve Toplum Yayınları, 1. Baskı., 1985.
- Seâlibî, Ebû Mansur Abdülmelik b. Muhammed b. İsmail es-. *Kitab Fıkhu'l-Luga ve Esrâru'l-Arabiyye*. Beyrut: el-Mektebet'l-Asriyye, 2. Baskı., 2000.

- Sedat Sever. “Dil ve İletişim (Etkili Yazılı ve Sözlü Anlatım)”. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)* 31/1 (01 Haziran 1998). https://doi.org/10.1501/Egifak_0000000244
- Selman Abbas 'Îd. *Takvîmu'l-Fikr en-Nahvî İnde'l-Lisâniyyîne'l-Arab*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1. Baskı., 2016.
- Sîsî, Emâl. *Mefhûmu'l-Luga fî Dav'i Menahici Bahsi'l-Lugaviyye*. Cezayir el-Büleyde: Câmiatü S'ad Dahleb, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Taha Hüseyin. *Cahiliye Şiiri Üzerine*. çev. Şaban KARATAŞ. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012.
- Temâm Hassân. *el-Usûl. Âlemi'l-Kütüb*, 2000.
- Toklu, Mehmet Osman. *Dilbilime Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları, 7. Basım, 2018.
- Topuzoğlu, Tevfik Rüştü. “Halil b. Ahmed”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 309-312. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1997.
- Tüccar, Zülfikar. “Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul, 1994.
- Üçok, Necip. *Genel Dilbilim (Lengüistik)*. İstanbul: Multilingual, 2004.
- Yirminci Yüzyıl Dilbilimi*. çev. Berke Vardar vd. İstanbul: Multilingual, 1999.
- Vendryes, Joseph. *el-Luga*. çev. Abdu'l-Hamîd ed-Devâhlî - Muhammed el-Kassâs. 1 Cilt. Mektebetü'l-Enclo el-Mısriyye, 1950.
- Yıldırım, Abdullah. “Klasik Dönemde Dil Bilimleri”. *İslam Düşünce Atlası*, ts. Erişim 16 Temmuz 2022
- Yıldız, Murat. “Standart ve Yerel Arapçanın Tarihsel ve Filolojik Sınırları: Mısır Lehçesi Örneği”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 10/3 (2010), 23-41.
- Yılmaz, İbrahim. *Panayırlar ve Arap Dili ve Edebiyatının Gelişmesinde Oynadığı Rol*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 1997.